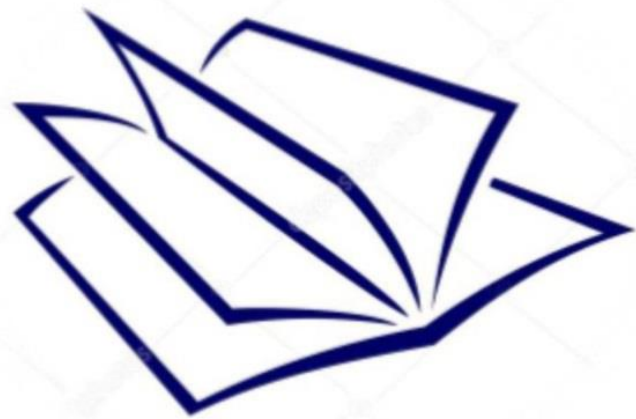

ISSN 2617-8036

ELMİ XƏBƏRLƏR

Humanitar Elmlər seriyası

1 / 2021

E L M İ X Ə B Ə R L Ə R

HUMANİTAR ELMLƏR

№ 1, 2021

©Lənkəran Dövlət Universiteti, 2021

ISSN 2617-8036

REDAKSIYA HEYƏTİ

1. **Rzayev Fikrət (BAŞ REDAKTOR)**
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Bakı, Azərbaycan
2. **Məmmədov Zaur (APARICI REDAKTOR)**
Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan
3. **Abdullayev Əfqan**
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan
4. **Abiyev Aydın**
AMEA-nın Akademik Ziya Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
5. **Ağazadə Yədulla**
Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan
6. **Əlizadə Hikmət**
Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan
7. **Əliyev Bəxtiyar**
Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan
8. **İskəndərov Anar**
Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan
9. **İmanov Telman**
Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan
10. **Kafkasiyalı Ali**
Atatürk Universiteti, Erzurum, Türkiyə
11. **Kazımov Kamran**
Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan
12. **Qasımlı Musa**
AMEA-nın Qafqazsünaslıq İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
13. **Qorobets Lyudumilla**
Armavir Dövlət Pedaqoji Universiteti, Armavir, Rusiya
14. **Qasımlı Məhərrəm**
AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
15. **Quliyev Akif**
Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan
16. **Məmmədov Məsud**
Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan
17. **Məmmədov Arif**
Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan
18. **Nikitenko Zinaida**
Moskva Dövlət Pedaqoji Universiteti, Moskva, Rusiya
19. **Orucov Vidadi**
Bakı Dövlət Sosial-İqtisadi Kolleci, Bakı, Azərbaycan
20. **Səbzəliyev Sifaris**
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Bakı, Azərbaycan
21. **Tahirov İlham**
AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
22. **Tahirli Abid**
AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

EDITORIAL BOARD

1. **Rzayev Fikret** (*EDITOR IN-CHIEF*)
Azerbaijan State Pedagogical University, Baku, Azerbaijan
2. **Mammadov Zaur** (*MANAGING EDITOR*)
Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan
3. **Abdullayev Afgan**
Azerbaijan University of Languages, Baku, Azerbaijan
4. **Abiyev Aydın**
ANAS Institute of Oriental Studies after Academician Z.M.Buniyadov, Baku, Azerbaijan
5. **Agazade Yadulla**
Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan
6. **Alizade Hikmet**
Baku State University, Baku, Azerbaijan
7. **Aliyev Bakhtiyar**
Baku State University, Baku, Azerbaijan
8. **Iskandarov Anar**
Baku State University, Baku, Azerbaijan
9. **Imanov Telman**
Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan
10. **Kafkasiyali Ali**
Ataturk University, Erzurum, Turkey
11. **Kazimov Kamran**
Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan
12. **Gasimli Musa**
ANAS Institute of Caucasus Studies, Baku, Azerbaijan
13. **Gorobets Lyudumila**
Armavir State Pedagogical University, Armavir, Russia
14. **Gasimli Maharram**
ANAS Institute of Literature named after Nizami Ganjavi, Baku, Azerbaijan
15. **Guliyev Akif**
Azerbaijan University of Languages, Baku, Azerbaijan
16. **Mammadov Masud**
Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan
17. **Mammadov Arif**
Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan
18. **Nikitenko Zinaida**
Moscow State Pedagogical University, Moscow, Russia
19. **Orudjov Vidadi**
Baku State Socio-Economical College, Baku, Azerbaijan
20. **Sabzaliyev Sifaris**
Azerbaijan State University of Economics, Baku, Azerbaijan
21. **Tahirov Ilham**
ANAS Institute of Linguistics named after Nasimi, Baku, Azerbaijan
22. **Tahirli Abid**
ANAS Institute of Literature named after Nizami Ganjavi, Baku, Azerbaijan

MÜNDƏRİCAT

1. Cəfərov Mayis, Məmmədova Aygün.....	5
Bürçəli sikkə dəfinəsi XIII – XIV əsrlərə dair numizmatik faktdır	
2. Əliyev İlqar.....	12
Müasir Azərbaycan nəsrində müəllif təxəyyülünün mifologizmi (M. Süleymanlının “Köç” romanı əsasında)	
3. Həsənov Elnur.....	17
Şeyx Nizami dövründə Gəncədə elm və mədəniyyətin inkişafına dair	
4. İsmayılova Esmira.....	26
Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” poemasının nəşr tarixindən	
5. Məlikov Emin.....	33
Azərbaycan Respublikasının Cənub-Şərq bölgəsində heyvandarlıq təsərrüfatının inkişafı tarixindən (2003-2018-ci illər)	
6. Məmmədova Günel.....	41
İngilis dilində idiomatik ifadələrin müxtəlif üsullarla tədrisi	
7. Mirzəyev Elman.....	47
Azərbaycan dialektlərində hidroqrafik apelyativli mikrotoponimlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri (şərq və cənub qrupu şivələrinin materialları əsasında)	
8. Pirquliyeva Qənirə.....	54
Parfiya və Azərbaycanın erkən dövlətlərinin iqtisadi əlaqələrinin tarixşünaslığından	

BÜRCƏLİ SİKKƏ DƏFİNƏSİ (XIII – XIV ƏSRLƏR)

Mayis Cəfərov
Aygün Məmmədova

Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan
Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi, Bakı, Azərbaycan
e-mail: mayis1968@mail.ru
e-mail: aygun_kons@mail.ru

Xülasə. 1902-ci ildə Lənkəran rayonunun Bürcəli kəndində aşkarlanmış sikkə dəfinəsi barədə məlumat verilmişdir. Professor Yevgeni Paxomovun qeydə aldığı və təyinatını verdiyi bu dəfinədə Qazan xan (1294 - 1303) və səkkizinci hökmdarı - Ulcaytu (1303 - 1316) dövründə Təbriz, Marağa, Ərzincan və digər şəhərlərdə (dəqiq qeyd edilməyib) zərb edilmiş gümüş sikkələrin olduğu müəyyən edilmişdir. Dəfinənin sonrakı taleyi məlum olmamış və dövrümüzədək gəlib çatmamışdır.

Mövcud tədqiqatlara və müasir numizmatik tapıntılara əsasən, XIII əsrin sonu – XIV əsrin əvvəllərinə aid Azərbaycan zərboxanaları (Tovuz, Gəncə, Bazar və d.) barədə məlumatlar və nadir sikkələrin fotoları məqalədə təqdim edilmişdir.

Müvafiq dövrün pul təsərrüfatını açıqlamaqla yanaşı həm də dini inanc və ticarət əlaqələrini büruzə verən sikkələrin muzeylərə təhvil verilməsi vacibdir.

Açar sözlər: Lənkəran, Bürcəli, Elxanilər, sikkələr, dəfinə

Giriş

Müxtəlif dövrlərdə Azərbaycan ərazisində aşkarlanan Elxanilər (müasir tədqiqatlarda - Hülakülər 1256-1357) dövrünə aid numizmatik tapıntılar Azərbaycanın sosial-iqtisadi tarixinin, o cümlədən pul təsərrüfatının araşdırılmasında önəm kəsb edir.

Məqalədə məlumatın təqdim edildiyi Bürcəli dəfinəsi yalnız cənub zonasının numizmatik faktı kimi deyil, həm də milli numizmatikamızın tədqiqində önəmli faktıdır.

Dəfinədə aşkarlanan Qazan xan (1294 - 1303) və səkkizinci hökmdarı - Ulcaytu (1303 - 1316) dövründə Təbriz, Marağa, Ərzincan və digər şəhərlərdə (dəqiq qeyd edilməyib) zərb edilmiş gümüş sikkələr barədə müvafiq dövrün pul təsərrüfatını açıqlamaqla yanaşı dini inancı və ticarət əlaqələrini büruzə verir.

Dəfinədə olan sikkələr və uyğun dövrün numizmatikası müxtəlif araşdırmalarda [2; 3; 4; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12] tədqiq edilsə də, son dövrlərin tapıntıları yeni qənaətlər əldə etməyə imkan yaradır.

AMEA-nın müxbir üzvü, t.e.d., professor-numizmat Yevgeni Paxomov (1885 - 1965) hələ ötən əsrdə Lənkəran rayonundan 12 km cənubda olan Bürcəli kəndində (1992-ci ilə qədər Alekseyevka adlanıb) yerli sakinlərin saxsı küp aşkarladığını qeyd etmişdir. Professorun qeydinə əsasən, 1902-ci ildə aşkarlanan və ümumi çəkisi 1 kiloqramdan ibarət gümüş sikkələrdən ibarət bu küpdə sikkə dəfinəsinin olduğu müəyyən edilmişdir [1, s. 36].

Bu dəfinədəki sikkələrdən bəzilərinin üzü kağız üzərinə köçürülmüş və professor-numizmat Yevgeni Paxomov məhz bu rəsmlərə istinadən təyinat vermişdir.

Elxanilərin (müasir tədqiqatlarda - Hülakülər – 1256-1357) yeddinci hökmdarı Qazan xan (1294 - 1303) və səkkizinci hökmdarı - Ulcaytu (1303 - 1316) dövründə Təbriz, Marağa, Ərzincan və digər şəhərlərdə (dəqiq qeyd edilməyib) zərb edilmiş gümüş sikkələrdən ibarət bu sikkə dəfinəsi təəssüf ki, dağıdılmış və tarixi fakt olaraq günümüzədək qorunmamışdır.

Buna baxmayaraq, alimin əldə etdiyi numizmatik qənaətə, həmçinin müasir tədqiqatlara əsasən Elxanilər dövrünün şəhər-zərbxanaları və pul təsərrüfatı barədə imkan yaradan bu tapıntı dəyərli faktdır.

Monqol imperiyası dağılıqdan sonra yaranan Elxanilər (Hülakülər) dövlətinin ərazisi Fars körfəzindən Dərbəndə və Ceyhun çayından Misirə qədər uzanırdı. Gürcüstan, Trabzon imperiyası, Konya sultanlığı, Kilikiya çarlığı, Kipr krallığı, Heratın müəyyən qismi Elxanilərdən vassal asılılığında olmuş, vergilər ödəmişlər. Dövlətin paytaxtı Marağa, Təbriz, Sultaniyyə, sonra isə yenidən Təbriz olmuşdur.

Bürcəli dəfinəsində gümüş sikkəsi aşkarlanan Qazan xan Mahmudun (694 – 703= 1294 - 1303) hakimiyyəti dövrü bir sıra siyasi və iqtisadi islahatlarla yadda qalmışdır. Dini adı “Mahmud” (həmd edən) olan bu hökmdarın hicri 696 – 700 = 1296 – 1301-ci illərdə olan sikkə islahatı nəticəsində ölkədə pul təsərrüfatı sabitləşmiş, iqtisadiyyatda yüksəlişə nail olunmuşdu [4, s. 224].

Qazan xanın hakimiyyəti dövrü sikkələrini 2 qrupa ayırmaq mümkündür:

- islahata qədərki;
- islahatdan sonra.

Müasir numizmatik tədqiqatlara əsasən, bu hökmdarın hakimiyyəti dövründə iqtisadi islahatdan əvvəl Təbrizdən əlavə Mardin, Astarabad, Tus, Bağdad, Cəzirə, Curcan, Kabucamə, Nişapur və d. zərbxanalarda (orta çəki - 2,5 q) gümüş dirhəmlər, yarım dirhəmlər (1,08 q) və ikili dirhəmlər (4,32 q) zərb edilmişdir. Müxtəlif tipli belə sikkələrin üst tərəfinə ərəbcə: “Allahdan başqa ilah yoxdur, Muhəmməd Allahın rəsuludur” sözləri, arxa tərəfinə isə ərəbcə və uyğurca sözlər həkk edilmişdir [13].

Qazan xanın sikkə islahatı bir sıra müsbət nəticələr vermişdir:

- vahid qəbul olunmuş sikkə sistemi nizamlanaraq vahid əyar və çəkiyə malik qızıl və gümüş sikkələr zərb edilmişdir;

- yüksək sikkə əyarı alıcılıq qabiliyyətini artırmışdır;

- sikkə islahatı sayəsində daxili ticarət inkişaf edib genişlənmişdir. Sikkə islahatından əvvəl dövlət xəzinəsinin gəliri 1700 tükənə idisə, islahatdan sonra 2100 tükənə yüksəlmişdir.

- beynəlxalq ticarətdə istifadə edilən Qazan xan dövrünə aid yüksək əyarlı və dəyərli qızıl sikkələr dövlət xəzinəsinə yüksək gəlir qazandırmışdır.

- ticarətin inkişafı istehsal təsərrüfatının və şəhərlərin artımına səbəb olmuşdur. Bütün bunlar sikkə zərbinə tələbatın daha da artmasına, yeni zərbxanaların təsis edilməsinə, əvvəlki zərbxanaların yenidən işləməsinə rəvac vermişdir.

Uyğun dövrdə gümüş sikkələrdən əlavə qızıl dinarlar və mis fəlsələr (Əbu İshaq, Ərciş, Dərcan, Dizmar, Ərzurum, Harran, İğ, İsfəhan, Mardin, Naxçıvan, Şəbestar, Şiraz, Siirt, Sinop, Sivas, Təbriz, Urmı – 2,1 - 2,6 q) zərb edilmişdir. Qazan Mahmud dövrünün aid bir sıra mis fəlsələrinə şir (bəzən quş) və Günəş təsvirləri həkk edilmişdir [13].

Bu hökmdarın iqtisadi islahatından sonra - hicri 699 – 702 = 1299 – 1302-ci illərdə Vasit, Cəlalabad şəhərlərində altılıq gümüş dirhəmlər (və ya 1 gümüş dinar, 12,96 q) zərb edilmişdir.

Dövrün nadir sikkələri – Gəncə, Tovuz və Naxçıvanda zərb edilmişdir (şəkil 1).

Şəkil 1. Elxanilər. Qazan xan Mahmud (694 – 703= 1294 - 1303). Tovuz, 700 = 1300 - 1301, 3,66 q

Şəkil 2. Elxanilər. Qazan xan Mahmud (694 – 703= 1294 - 1303). Gəncə, 700 = 1300 - 1301, 2,1 q

Şəkil 3. Elxanilər. Qazan xan Mahmud (694 – 703 = 1294 - 1303). Naxçıvan, 701 = 1301-1302, 2,1 q

Şəkil 4. Elxanilər. Qazan xan Mahmud (694 – 703= 1294 - 1303). Naxçıvan, mis fels, 0,9 q

Qazan xan dünyasını dəyişəndən sonra onun vəsiyyətinə əsasən qardaşı – Ulcaytu (703 – 716= 1303 - 1316) hakimiyyətə gəldi. Bu xanın dini adı - “Muhəmməd Xudabəndə” (Yaradanın bəndəsi Muhəmməd) idi.

Qazan xanın uğurlu siyasətini davam etdirməyə çalışsa da, hicri 704 – 716 = 1304 – 1316-cı illərə aid aşağı əyarlı qızıl sikkələr və gümüş dirhəmlər Ulcaytunun idarəçiliyinin o qədər də uğurlu olmadığını təsdiq edir.

Ulcaytu dövrünün sikkələrinə əvvəlcə 4 xəlifə, daha sonralar isə 12 imam adları zərb edilmişdir [4, s. 240].

Dövrün nadir sikkələri Bazar zərbxanasında zərb edilmişdir.

Alazan (Qanıq) çayının sol sahilində, müasir Zaqatala rayonundan təxminən 25 km cənuba doğru Bazar kəndi yerləşir. Bu kənd Gürcüstanla həmsərhəddir. Zaqatala rayonunun Çobankol kəndində Bazar məhəlləsi vardır, həmçinin tarixi tədqiqatlara əsasən bu rayondakı Qımır kəndinin də tam adı – Qımır Bazar, Çar kəndinin tam adı isə - Çarbazar olmuşdur. XIX əsrin məlumatlarına əsasən, Zaqatala rayonunda Bazar Tala adlanan kənd mövcud idi.

Yuxarı Qarabağın Xaçın nahiyəsində Bazar kəndinin, Dəvəçi rayonunda “Yurd Bazar Anbarçı” adlı yaşayış yerinin olması tədqiqatlarla təsdiqlənmişdir [5, s. 110].

Beləliklə, yerli əhəmiyyətli Bazar zərbxanasının yerləşmə məkanı ilə əlaqədar müxtəlif fikirlər vardır, lakin belə sikkələrin tapılma məkanları onların yerli pul təsərrüfatında istifadə edildiyini təsdiq edir.

Şəkil 5. Elxanilər. Ulcaytu (703 – 716= 1303 - 1316). Bazar, 709 = 1310-1311, 4,2 q

Elxanilər dövründə Azərbaycanda Təbriz, Bərdə, Gülüstan (Şamaxı yaxınlığında qala), Varran (İsfəhan yaxınlığında), Gəncə, Marağa, Qarabağ (ərəzi adı), Urmiya, Naxçıvan, Tovuz, Əlincə, Sarayi-Mansuriyyə (Muğan düzündə), Səlmas (Urmiya gölündən şimali-qərbdə), Beyləqan, Qazaniyyə (Arquniyyə də adlandırılır, Təbriz yaxınlığında məntəqə), Əcnan (Naxçıvanda mis mədənləri ilə zəngin məkan), Şəhristani-Raşidi (Təbriz şəhərindən cənub-qərbdə) və d. zərboxanalar fəaliyyət göstərmişdir.

Araşdırmağa cəlb etdiyimiz Elxani sikkələrindən Yaxın və Orta Şərq, hətta Avropa ilə ticarət əməliyyatlarında istifadə edilmiş, çoxsaylı italiyalı tacirlərin Təbrizə gəldiyi, Hindistanla iqtisadi-mədəni əlaqələrin olması tədqiqatlarla təsdiqlənmişdir.

Çingizxan nəvələrinin təsis etdiyi Elxanlı və Qızıl Orda dövlətlərinin islamlaşması və türkləşməsi monqol istilasının müsbət tərəflərindəndir.

Bürcəli dəfinəsindən əlavə Elxanilərin sikkələri həm də Bakı, Füzuli, Ağdam, Beyləqan, Gəncə, Naxçıvan MR-da və d. məkanlarda aşkarlanmışdır.

Lənkəran rayonunun Bürcəli kəndində aşkarlanmış sikkə dəfinəsi XIII əsrin sonu – XIV əsrin əvvəllərində Azərbaycanın pul təsərrüfatında istifadə edilən gümüş sikkələr barədə təsəvvür yaratmaqla yanaşı, müvafiq dövrün ticarəti haqqında məlumat verən dəyərli faktdır.

Məhz müvafiq dövrün numizmatik tapıntılarına əsasən, Elxanilər imperiyasının gündəlik ticarətində əsasən - gümüş dirhəmlərdən (bəzən dinar kimi qeyd edilir), beynəlxalq ticarət əməliyyatlarında qızıl dinarlardan, xırda ticarətdə isə mis fəslərdən istifadə edilmişdir.

Müasir numizmatik tədqiqatlar üçün həm metodoloji təyinat, həm də tarixi məlumatlar (topoqrafik qeydlər) baxımından bu dəfinə əhəmiyyət kəsb edir.

Bir sıra milli numizmatik tapıntılarımızın qanundan kənar yollarla digər ölkələrə ötürülməsi halları müasir dövrümüzün acınacaqlı problemidir. Belə tapıntıların xarici muzeylərdə qorunması və nümayiş edilməsi təbliğat baxımından önəmli olsa da (yanlış izahlar da istisna deyil), gənc nəsillə bu tapıntıları muzeylərə təhvil vermək və müasir qanunları izah etmək hər bir vətəndaşın borcudur.

Ədəbiyyat

1. Пахомов Е.А. (1938) Монетные клады Азербайджана и других республик, краев и областей Кавказа. Вып. II, Баку.
2. Раджабли, А.М. (1997) «Оккупационный чекан» и денежное обращение Азербайджана в XIII – XIV вв.// Нумизматика Азербайджана. Баку, Элм ва хаят, с. 85 – 90.
3. Северова, М. (1987) Два вида редких коммеморативных нумизматических памятников времени Хулагуидов // Нумизматика в Эрмитаже. С.П. с. 66 – 71.

4. Сейфеддини, М. (1978) Краткий обзор денежной реформы Газан-хана. Характеристика и описание монет Газан-хана и Ольджайту-султана // Монетное дело и денежное обращение в Азербайджане. Баку, Элм, , с. 224-240.
5. Под ред. Алиевой, Р. (2007) Энциклопедический словарь топонимики Азербайджана.. Баку, Шарг-Гарб.
6. Parlar, G. (2002) İlhanlılarda sikke formları // Türkler. Ankara, YTY, s. 919 - 927
7. Yıldırım, M. Akyıldız, A. (2017) Konya müzesinde bulunan İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han dönemine ait sikkelerden örnekler // İSTEM, N 29 , s. 61-78.
8. Amitai-Preiss, Nitzan and Reuven Amitai Preiss. *Two Notes on the Protocol on Hulegu's Coinage*. Studies in Memory of Paul Balog. Israel Numismatic Journal, Volume 10, 1988-1989, pp. 117-128.
9. Badarch, N. (2005) The Coins of Mongol Empire and Clan Tamgha of Khans (XIII-XIV). Ulaanbaatar, Mongolia.
10. Heidemann, S. (1994) Das Aleppiner Kalifat (AD 1261) Vom Ende des Kalifates in Bagdad Uber Aleppo zu den Restaurationen in Kairo// E. J. Brill, Leiden,
11. Korn, L. (1998) Sylloge Numorum Arabicorum Tuebingen. Hamah IVc Bilad as-Sam III. Ernst Wasmuth Verlag, Tuebingen.
12. Smith, J. M, J. (1969) *The Silver Currency of Mongol Iran*. Jour. Economic and Social History of the Orient, Vol. XII, , pp. 16-41.
13. Ilkhanids // Islamic coins // zeno.ru.

BURJALI COIN TREASURE IS A NUMISMATIC FACT OF THE XIII-XIV CENTURIES

Mayis Jafarov

Aygun Mammadova

Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan

National Museum of History of Azerbaijan, Baku, Azerbaijan

The article provides information about the coin treasure discovered in 1902 in the village of Burjali, Lankaran region. This treasure, registered and appointed by Professor Yevgeni Pakhomov, contains silver coins minted in Tabriz, Maragha, Erzincan and other cities (not specified) during the reign of Qazan khan (1294-1303) and the eighth Elkhani ruler Ulcaytu (1303-1316). The subsequent fate of the treasure is unknown and has not reached our time. Based on existing research and modern numismatic findings, the article presents information about Azerbaijani mints (Tovuz, Ganja, Bazar and others) and photographs of rare coins from the late 13th to early 14th centuries. It is important to hand over the coins to the museums, which reveal the monetary economy of the relevant period, religious beliefs and trade relations.

Key words: state, land, attack, recovery, journey, alien, loot

ВВ **БУРДЖАЛИНСКИЙ МОНЕТНЫЙ КЛАД - НУМИЗМАТИЧЕСКИЙ ФАКТ XIII – XIV****Майис Джафаров****Айгюн Мамедова**

Лянкяранский государственный университет, Лянкяран, Азербайджан

Национальный Музей Истории Азербайджана, Баку, Азербайджан

В статье изложена информация о монетном кладе, найденном в 1902-м году в селе Бурджали Ленкоранского района.

Благодаря нумизматическому определению профессора Евгения Пахомова в кладе были выявлены серебряные дирхемы правителей Газан хана (1294 - 1303) и Улджайту (1303 - 1316) городов Тебриз, Марага, Арзинджан и др. (к сожалению точно не отмечены годы выпуска). Дальнейшая судьба данного клада неизвестна и он не дошел до наших дней.

Согласно исследованиям и новейшим нумизматическим находкам, в статье предоставлены фото и информация о монетах конца XIII - начала XIV вв. Азербайджана (Товуз, Гянджа, Базар и др.).

На данном этапе актуально предоставление в музее монет, раскрывающие историю монетного хозяйства, религиозные верования и торговые связи.

Ключевые слова: Ленкоран, Бурджали, Ильханиды, монеты, клад

Daxil oldu: 1.05.2021;

Çара qəbul edildi: 15.06.2021;

Çap edildi: 17.08.2021

MÜASİR AZƏRBAYCAN NƏSRİNDƏ MÜƏLLİF TƏXƏYYÜLÜNÜN MİFOLOGİZMİ (M. SÜLEYMANLININ “KÖÇ” ROMANI ƏSASINDA)

İlqar Əliyev

Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan

e-mail: ilqar-500@mail.ru

Xülasə. Məqalədə müasir Azərbaycan nəsrində mifopoetik təxəyyülün mifologizmi məsələsi görkəmli yazıçı Mövlud Süleymanlının “Köç” romanı əsasında təhlil edilir. XX əsr və müstəqillik ədəbiyyatında mifdən istifadə formalarının təkamülü baxımından fərqli dövrlər təsnif edilir, bu dövrlərin mahiyyəti tezis şəkildə səciyyələndirilir. Keçən əsrin 60-70-ci illərindən milli ədəbiyyatda mifdən istifadənin artıq təbdil, təfsir səviyyəsindən çıxaraq, müəlliflərin poetik düşüncə və qavrayışına sirayət etdiyi, yazıçı təxəyyülü ilə bağlandığı qeyd olunur. Mövlud Süleymanlının “Köç” romanında mifoloji dünya qavrayışına xas irrasionallıq, personajların sakral səciyyəsi, kompozisiya çoxqatlılığı, mif və gerçəyin çulğaşması, özünəməxsus zaman və məkan konsepsiyası tədqiq edilir. Belə bir qənaət hasil olur ki, arxaik mifik qavrayış, mifoloji və folklor mətnlərindən istifadə M. Süleymanlı yaradıcılığında müasir cəmiyyətdə baş verən prosesləri əbədi dəyərlər və universal kateqoriyalar zəminində dərk edib qiymətləndirməyə xidmət edir.

Açar sözlər: mifologiya, mifopoetika, mifologizm, epos, roman

Giriş

XX əsr Azərbaycan nəsrində bütövlükdə xalq yaradıcılığına, o cümlədən mifoloji mətnlərə, əfsanə, rəvayət, pırıça və sair bu kimi janrlara müraciət səciyyəvi xüsusiyyət olmuş və müxtəlif formalarda təzahür etmişdir. Tarixi baxımdan yanaşsaq, keçən yüzillikdə milli ədəbiyyatımızda mif və folklorlardan istifadəni aşağıdakı dövrlərə bölə bilərik: xalq yaradıcılığının milli mənlilik əsrin əvvəllərindən 30-cu illərin təxminən ortalarına qədərki dövr – bu dövrdə şifahi ənənə C. Məmmədquluzadə, Ə. B. Haqverdiyev, Y.V. Çəmənəminli, C. Cabbarlı, H. Cavid, M.S. Ordubadi kimi yazıçılarda milli kimliyi ifadə edən vasitə idi; artıq “məzmunca sosialist, formaca milli” sovet yaradıcılıq meyarının bərqərar olduğu 30-50-ci illərdə isə xalq ənənəsi milli formanı ifadə edən etnoqrafik detallara çevrilir; keçən əsrin 60-cı illərində meydana çıxmış altmışıncılar nəslində folklor və mifologiya milli mənliliyi və dəyərləri, şəxsiyyətin ideologiyadan azadlığını ifadə edən, müəyyən məzmun daşıyan anlayış kimi aktuallaşır; nəhayət, postsovet mərhələsində artıq “çoxmetodlu” ədəbi dövrün [2, s.395-424] yeni yaradıcılıq axtarışlarını ifadə edən üslubi-poetik meyillərdən birini səciyyələndirir.

Bu sonuncu mərhələdə mifopoetik ədəbi axın artıq Qərbi ölkələrində izlənen modernist və postmodernist cərəyanlara meyli edir və ədəbiyyata ilk növbədə müəlliflərin yaradıcılıq üsulu, bədii təxəyyülü səviyyəsində təsir edən amil kimi aşkarlanır.

Bu baxımdan, görkəmli yazıçılar Yusif Səmədoğlu və Mövlud Süleymanlının yaradıcılığı xüsusi maraq kəsb edir. Yusif Səmədoğlunun “Qətl günü”, Mövlud Süleymanlının “Köç” romanları öz məzmun aktuallığına, forma yeniliyinə görə milli ədəbiyyatımızda altmışıncılar nəslinin gətirdiyi

psixoloji lirizmdən sonra yeni bir mərhələnin, yeni yaradıcılıq üsulunun əsasını qoydular. Bu yazıçılarda mifopoetika ilk növbədə bədii təxəyyül, yaradıcılıq psixologiyası, müəllifin poetik qavrayışı səviyyəsində aşkarlandı. Mif əsərdə təbdil olunan material kimi deyil, ədəbi-estetik amil, dünyanı qavramaq, dərk və ifadə etmək vasitəsi kimi meydana çıxdı. Həyata belə münasibət yazıçılara müasirliyi əbədi dəyərlər, bəşəri anlayışlar və həm də milli düşüncə baxımından əxz və təsvir etməyə imkan yaratdı.

Mövlud Süleymanlının “Köç” və Yusif Səmədoğlunun “Qətl günü” [4] romanlarında mifoloji çalar ilk növbədə müəlliflərin və mətnlərdəki təhkiyəçi – müəllif obrazının dünyabaxışında, həyatı qavrama üsulunda aşkar olunur. Hər iki əsərdə müəllif tarixin, zamanın obyektiv, məntiqi ardıcılığa uyğun düzxətli, əvvəldən sona, keçmişdən gələcəyə gedən dərkini deyil, sintetik, bir-birinə qarışmış, indiki zamandan keçmişə yönəlmiş, bir-birinə qarışmış mənzərəsini verir. Hadisələri, məkan və zamanı ilk növbədə detallarda, gerçək faktlarda görünən və sonra bunları ümumiləşdirən realizmdən fərqli olaraq, bu əsərlərdə müəllif baxışı ümumidən xüsusiyyətdir. Yazıçıların məkana münasibəti də bu səpgidədir – gerçəkliyə xas əşyalar, peyzaj, məskənlər mücərrəd və amorf, müəyyən qədər sürrealist tərzdə şəkildə təqdim olunur. Məntiqi, realist qavrayışdan tam fərqlənən bu baxış, dərk əsərin qəhrəmanına uyğundur. “Köç” də bir çox fərqli personajlar var, onların çoxu cəmiyyətdə mövqeyi olan, hadisələrə təsir edən, fəaliyyətdə olan personajlardır. Lakin müəllifin mövqe və ideyasını ifadə edən, onun mifopoetik dünya baxışına uyğun əsas qəhrəmanlardan biri patoloji psixikası və dünya duyumu ilə fərqlənən altı yaşlı İmir obrazıdır. İmirin daxilində gerçək və yuxu, təbiət və cəmiyyət, keçmiş və müasirlik, qaranlıq və işıq adı məntiqə sığmayan vəhdət yaradıb. Onun “üzündə özündən çox-çox yaşlı bir gülüş vardı”, “əslində bu, gülüş deyildi, sirtə-sehrə oxşayırdı ki, qardaşı da İmirin üzündə oyanan bu sehdən qorxmağa başlamışdır” [3, s. 15].

Lakin bu sehr qəhrəmanın içində qalmır və onun “gözlərindən aşib evə, evin divarlarına, pəncərələrinə, pəncərələrdən o yana – gecəyə çökürdü; nənəsinə, nənəsinin dualarına çökürdü” [3, s.15], beləcə “onun gözləri pəncərədən gecənin qaranlığını sorurdu” [3, s.15]. İmirin yuxuları ilə gerçək bir-birinə qarışır və baş verəcək faciələri öncədən görünən qəhrəman “hansının yuxu, hansının gerçək olduğunu bilmirdi. Böyük göy üzünü də özü öz içindən görürdü” [3, s.17]. Arxaik mifoloji təfəkkürə uyğun olan bu dünya duyumu, “daxili baxış”ın qəhrəmana gətirdiyi faciə onunla bağlıdır ki, İmir bir tərəfdən mifik personajdır və yuxularında bu cəhət tam aşkarlanır, lakin digər tərəfdən, o, gerçək fərddir, yaxınlarının əzabla seyr etdikləri, halına yandıqları körpə uşaqdır. Ətrafı, gerçək məkanla, real mühitlə bu təzad, yuxularında mifik səmalarda uçan sakral personajın təklyinə, toplumdən aralanmasına, ancaq həm də onların günahlarının cəzasını çəkməsinə səbəb olur.

Mifopoetik səpgidə təsvir olunan İmirin mühitlə bu təzadı yalnız məkan müstəvisi ilə bitmir. Altı yaşlı personajın patoloji təxəyyülündə zaman anlayışı da amorf bir kütləyə çevrilir. İmirin yuxularında ona çox əvvəllərin, heç kimdən haqqında heç nə eşitmədiyi keçmişlərin hadisələri, qəhrəmanları canlanır. O, yüz illərin keçmişini bu günlə birləşdirir və sırf mifoloji duyumla panxronik bir mühitə dalır. Nənəsi ilə dialoq zamanın bu fəvqə, sakral, mifoloji səciyyəsinə aşkarlayır: “- Oral əmi yenə gəlmədimi? / - Yox, gəlməyib dərdin alım, gələcək. / İmirin Oral əmi dediyi Qarakəllə Oral iki yüz il bundan qabaq obadan çıxan idi. Hələ də gözləyirdilər” [3, s. 18].

Lakin obada əxlaq, şüur, adət, həyat tərzini dəyişib. Klassik ərənləri adılmiş insanlar əvəz edib, ozan səsini yüngül toy sədalara üstələyib, amma şanlı keçmişə olan Qanıqoğullarının daxilərində qorxu qalıb, cəza qorxusu. Əsərdə müəllif və qəhrəmanların dünya baxışı, qavrayışında müəyyən

irrasionallıq var və məhz bu təhtəlsüz irrasionallıq onları İmirin qeyri-adiliyinə, aləmləri, dövrləri birləşdirən qüvvə olmasına inandırır. İmir yalnız uzaq keçmiş deyil, gələcəyi, baş verəcəkləri, “dünyanın bu rəngindən də gözəl bir rəng içində bütün bunları qabaqcadan-olmamışdan gördü” [3, s.23]. Lakin olacaqları öncədən görməsi gerçək həyatda insanları çətin duruma salır və İmirə qarşı qəzəb oyadır. İmir bu dar, tədricən meşşanlaşmış, gözəllik hissini mənfəət hərisliyinə, igidliyi hiyləgərliyə dəyişmiş toplumun özünəməxsus ittihamçısına çevrilir. Onlara ali dəyərləri, təbiətlə vəhdəti, Allah sevgisini xatırladır. Yolunu azmış insanların günahlarını öz varlığında daşıyır və bunun əzabını çəkir. İmirin yuxuda və ya daxili duyumu ilə gördükləri toplumun günahlarını açır, öncədən olacaqları desə də nəzərə alan olmur və faciələr baş verir. Beləliklə İmirin daxilində arxaik türk şamanları kimi, fərqli zamanlar, fərqli məkanlar, fərqli aləmlər qovuşur. Təbiət və cəmiyyət, sakral və adi, müdrik və profan, xəyal və gerçək bir-birinə qarışır, İmirin xəstəhal daxili aləmində birləşir. İmirin dünyaya baxışı, beləliklə, dar məqama sığmır, cariliyi, anini əbədiyyətin məhvərinə salır və bu kontekstdə insanlar öz cılızlıqlarını, həm ictimai, həm mənəvi aləmlərinin naqisliyini görürlər.

Mühitin, təbiətin bu şəkildə canlandırılması, mənəvi kateqoriya kimi dərki artıq mifologiyaya xas natur-fəlsəfi qavrayış deməkdir və buna görə də Mövlud Süleymanlının bu romanı sözün tam mənasında ədəbi üslub, ədəbi metaforiklik anlayışlarına sığmır. Mifə xas insan-təbiət vəhdətinə, psixoloji paralelizmə, təbiətin mənəvi anlam kimi canlandırılmasına və müəyyən qədər də folklor, dastan poetikasına uyğunlaşır, beləliklə, tədqiqatçının dediyi kimi, “Dastan poetikasının, folklor ruhunun bütünlüklə bir roman süjetinə “çökməsi” Mövlud Süleymanlının “Köç” romanının yaranmasına səbəb olur” [1, s.131]. Bu mifopoetik aləm tarixi dinamikanı verən amil iki nəsil – İmirin atasının axırncı nümayəndəsi olduğu Qarakəllələr və Qanıqoğulları arasında düşmənçilik idi:

“Üç yüz ildən çox idi ki, Qarakəllə kökü ilə Qanıq nəslinin arasında qan axırdı. Üç yüz il idi, iki kök arasında döyüşlər gedirdi. Üç yüz il idi, yan-yana, qırıla-qırıla, təzədən cücərə-cücərə yol gəlirdilər”. Bu iki nəslin üç yüz illik düşmənçiliyinin fəvqündə olan sakral personaj məhz patoloji psixikası, qeyri-adi duyumu ilə seçilən İmirdir. İmirin fəvqəlliyyəti hələ ana bətnində olduğu vaxtdan üzə çıxır, anası Sənəm xatın hamilə olduğu vaxt əri Göyüşə deyir: “Sənə bir söz deyəcəm, amma başıma gülmə, bu uşaq boyuma düşənnən divarın o üzünü görürəm” [3, s.35]. Mifik personajlara xas bu xüsusiyyət, müəllif tərəfindən özünəməxsus xilaskar obrazının mənəvi cəhətdən əsaslandırılmasına xidmət edir. İmir haqqın tənənəsinə, iki yüz il əvvəl obadan getmiş ərənlərin qayıdıb ədaləti bərpa edəcəyinə inanır və bu amalla yaşayır. Lakin faciə bundadır ki, bu gözləntinin, bu inamın doğrulması insanların mənən ədalətə, haqqa hazır olmalarından asılıdır. Lakin yeni zəmanədə bir çox dəyərlərini itirmiş, mənəviyyəti sərvət hərisliyinə dəyişmiş toplum haqq, insaf, gözəllik kəlmələrinin özündən diksindir. Qədimdə mərdanə aparılmış düşmənçiliyi də yeni hökumətin dövründə pulun, rüşvətin sayəsində aparmağa başlayırlar. Bir vaxt qırılıb tükənən Qanıq nəslini ərən əqidəsindən dönərək, “hökuməti tanıdılar, bac verib, bağır basıb, qulluğunda durdular. Hökumət Qanıq nəslini yaraqladı. At oynadıb meydan sürdülər. Qarakəllə nəslini azalmağa, soğulmağa başladı” [3, s.36].

Bu məqamda İmirin varlığı, mənəviyyəti, sakral dünya duyumu və gücü yeni bir məqam yaradır. Bu məqam həyat eşqi, bütün kainatın, təbiətin, dağın, daşın diri, canlı olması və bu həyat üçün məhz insanın məsuliyyət daşması fikri ilə bağlıdır. Bu həqiqəti anladıqdan sonra onda mənəvi-psixoloji metamorfoz baş verir, nənəsi Qarakəllə nəslinin gizli həqiqətini, sakral mahiyyəti nəvəsinə açır:

“İmir təzədən doğulan kimiydi. Ağrısından qəfəsdən quş çıxan kimi çıxmışdı. Dünyanı da elə bil təzədən görürdü.

- Sular diridimi, ay nənə? Hara gedir sular?
- Diridi, dərdin alım, hər şey diridi, daş da diridi, daş var ki, bitir, böyüyür, hamısının yaradanı var, ağaca balta qaldıranda ağlayır ki, vurma məni.
- Bəs sular hara gedir, nənə?
- Heç yana getmir, dərdin alım, gedib yer üzünün o yanından qayıdır, yenə kəndimizdən keçir” [3, s. 42].

Beləliklə, özünü təbiətdən, mühitdən ayırmayan İmir axar sulara təcəssüm olunan zamanın əbədiyyətini və özünün təbiətlə natur-fəlsəfi vəhdətini qavrayır. Bu mifoloji şüur adi məntiqə sığmır, adi məntiq, adi ağıl mahiyyətə ziddir və buna görə də “Dədə Qorqud”a allüziya olan Dəli Domrul ağıllandıqdan sonra bir həftə ərzində qocalır və ölür. İmirin fəvqəlliyi, Dəli Domrulun ağıllanaraq ölməsi adilik və ideal, mütləq və ani arasında təzadın ifadəsidir. Sonda gerçək qəhrəmanlar, İmirin həsrətlə gözlədiyi, iki yüz il əvvəl obadan getmiş əcdadların qayıtması əsərdəki konfliktə həm sakral-mifopoetik, həm də tarixi-sosial müstəvidə həll edir. Beləliklə arxaik mif və klassik epos ənənəsi və üslubu müasir cəmiyyətin ziddiyyətli proseslərini anlayıb çözməyə, çağdaş gerçəkliyi əbədi dəyərlər və əqli-mənəvi modellər zəminində qavramağa imkan verir.

Ədəbiyyat

1. Güləliyeva, X. Roman (2017) - ədəbi aktual janr kimi // İPƏK YOLU, No.4, səh.125-133. s. 131
2. Həbibbəyli, İ. (2019) Azərbaycan ədəbiyyatı: dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri. Bakı, “Elm”, 452 s. – S. 395-424
3. Süleymanlı, M. (2004) “Köç” roman. Bakı, “Azərbaycan nəşriyyatı”, , 584 s.
4. Səmədoğlu, Y. (1987) “Qətl günü” – Bakı: Yazıçı, – 184 s.

MYTHOLOGY OF THE AUTHOR'S IMAGINATION IN MODERN AZERBAIJANI PROSE (BASED ON M. SULEYMANLI'S NOVEL "MIGRATION")

İlgar Aliyev

Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan

The article analyzes the issue of mythology of mythopoetic imagination in modern Azerbaijani prose on the basis of the novel "Migration" by prominent writer Movlud Suleymanli. In the literature of the twentieth century and independence, different periods are classified in terms of the evolution of the use of myth, the essence of these periods is characterized in the form of a thesis. It is noted that since the 60s and 70s of the last century, the use of myth in national literature has gone beyond the level of interpretation, infecting the poets' poetic thinking and perception, connected with the writer's imagination. Movlud Suleymanli's novel "Migration" explores the irrationality inherent in the mythological worldview, the sacred nature of the characters, the multi-layered composition, the intertwining of myth and reality, the unique concept of time and space. It is concluded that the use of archaic mythical perception, mythological and folklore texts serves to understand and evaluate

the processes taking place in modern society in the works of M. Suleymanli on the basis of eternal values and universal categories.

Key words: mythology, mythopoetics, mythology, epic, novel

МИФОЛОГИЯ АВТОРСКОГО ВООБРАЖЕНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ПРОЗЕ (ПО РОМАНУ М. СУЛЕЙМАНЛЫ «МИГРАЦИЯ»)

Ильгар Алиев

Лянкяранский государственный университет, Лянкярань, Азербайджан

В статье анализируется проблема мифологии мифопоэтического воображения в современной азербайджанской прозе на основе романа выдающегося писателя Мовлуда Сулейманлы «Миграция». В литературе XX века и независимости разные периоды классифицируются с точки зрения эволюции использования мифа, суть этих периодов охарактеризована в форме диссертации. Отмечается, что с 60-х и 70-х годов прошлого века использование мифа в отечественной литературе вышло за пределы интерпретации, заразив поэтическое мышление и восприятие поэтов, связанное с воображением писателя. Роман Мовлуда Сулейманлы «Миграция» исследует иррациональность, присущую мифологическому мировоззрению, сакральность персонажей, многослойность композиции, переплетение мифа и реальности, уникальную концепцию времени и пространства. Сделан вывод, что использование архаического мифологического восприятия, мифологических и фольклорных текстов служит для понимания и оценки процессов, происходящих в современном обществе в творчестве М. Сулейманлы на основе вечных ценностей и универсальных категорий.

Ключевые слова: мифология, мифопоэтика, мифологизм, эпос, роман

Daxil oldu: 1.05.2021;

Çapa qəbul edildi: 15.06.2021;

Çap edildi: 17.08.2021

ŞEYX NİZAMİ DÖVRÜNDƏ GƏNCƏDƏ ELM VƏ MƏDƏNİYYƏTİN İNKİŞAFINA DAİR

Elnur Həsənov

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Gəncə Bölməsinin Diyarşünaslıq İnstitutu, Gəncə, Azərbaycan

e-mail: el-hasanov@mail.ru

Xülasə. Elmi əsər 2021-ci il ölkəmizdə – “Nizami Gəncəvi ili”nə həsr edilib və bu dahi mütəfəkkirin yaşayış-yaratdığı dövrdə Gəncə şəhərində inkişafın səciyyəvi xüsusiyyətləri tarixi-etnoqrafik məxəzlər, yazılı elmi mənbələr, arxiv sənədləri əsasında tədqiq olunmuşdur. Şeyx Nizami ilə yanaşı, onun müasirləri hesab edilən Məhsəti xanım Gəncəvi, Qivami Mütərrizi, Əbül-üla Gəncəvi, Rəziyyə xanım Gəncəvi, Ömər Gəncəvi, Siti xanım Gəncəvi və digər görkəmli elm və ədəbiyyat xadimlərinin, tarixi şəxsiyyətlərin yetişdiyi mühitdə tədris, təlim və elmi tədqiqatların səviyyəsi araşdırılmışdır. Elmi əsərdə İntibah dövründə Gəncə şəhərində istər ictimai-humanitar, istərsə də təbiət elmlərinin tədris edilməsi, tədqiq edilən mərhələdə şəhərdə fəaliyyət göstərmiş mədrəsələrdə çalışmış, zəngin kitabxanalardan faydalanmış dövrün görkəmli elm xadimlərinin, alimlərin, pedaqoqların xidmətləri də öyrənilmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan, Nizami Gəncəvi, İntibah dövrü, Gəncə, elm, təhsil, mədəniyyət

*“Doğruluqla köməkdir hər bir əra yaradan,
Doğru ol ki, yetirsin hər zəfərə yaradan”.*

Nizami Gəncəvi

Giriş

Dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin 880 illiyi münasibətilə 2021-ci il ölkəmizdə “Nizami Gəncəvi ili” elan edilmişdir. Tədqiqat işində Gəncə şəhərinin və bütövlükdə ölkəmizin İntibah dövrünün elmi-ədəbi, mədəni inkişaf göstəricilərinin ümumilikdə İslam dünyasının tərəqqisində sahib olduğu əhəmiyyəti tarixi-etnoqrafik mənbələr əsasında araşdırılmış, Şeyx Nizaminin sələfləri və xələflərinin yaradıcılığında milli ənənələrlə yanaşı, ümumbəşəri dəyərlərin, birgəyaşayış mədəniyyətinə çağırışların təbliğ edildiyi göstərilmişdir. Məqalədə dahi mütəfəkkirin yaşayış-yaratdığı dövrdə Gəncə şəhərində inkişafın səciyyəvi xüsusiyyətləri tarixi-etnoqrafik məxəzlər, yazılı elmi mənbələr, arxiv sənədləri əsasında tədqiq olunmuş və Şeyx Nizaminin müasirləri hesab edilən görkəmli elm və ədəbiyyat xadimlərinin, tarixi şəxsiyyətlərin yetişdiyi mühitdə tədris, təlim və elmi tədqiqatların səviyyəsi öyrənilmişdir. Gəncə şəhərində İntibah dövründə istər ictimai-humanitar, istərsə də təbiət elmlərinin tədris edilməsi, tədqiq edilən mərhələdə şəhərdə fəaliyyət göstərmiş mədrəsələrdə çalışmış, zəngin kitabxanalardan faydalanmış dövrün görkəmli elm xadimlərinin, alimlərin, pedaqoqların xidmətləri tədqiq edilmiş və elmi

mənbələr, tarixi sənədlər, yazılı məxəzlər əsasında elmi məqalədə tədqiq edilən dövrdə yaşayıb-yaratmış görkəmli elm və mədəniyyət xadimlərinin şəxsiyyət kimi formalaşmasında milli dövlətçilik ənənələrimizin təşəkkülü və inkişafında müstəsna xidmətləri olan Azərbaycan Atabəylər dövlətinin himayəçilik fəaliyyəti araşdırılmışdır. Ümumiyyətlə, İntibah dövrünün elm və mədəniyyətinin zirvəsi hesab edilən dahi Nizami Gəncəvinin irsinin tədqiqinə nəzər saldıqda aydın olur ki, bu sahədə aparılmış araşdırmaların təsnif edilməsinə ehtiyac vardır. Belə ki, Azərbaycan nizamişünaslığının inkişaf dinamikasına diqqət yetirdikdə dahi şairin həyatı, yaradıcılığı, dünyaya baxışı, əsərlərinin mövzu mənbələri, ideya-fəlsəfi qaynaqları, folklorla əlaqəsi, bədii özəllikləri kimi məsələlərdə əldə olunan nailiyyətləri, araşdırma metodunu və obyektə yanaşma tərzini müqayisə etdikdə təqribən aşağıdakı mərhələləri müəyyən etmək olur:

- 1) Azərbaycan nizamişünaslığının təşəkkül dövrü (XIX əsrin ikinci yarısı – XX əsrin ilk onillikləri);
- 2) Azərbaycan nizamişünaslığında inkişaf dövrü (XX əsrin 30-80-ci illəri);
- 3) Azərbaycan nizamişünaslığında qadağaların aradan qalxdığı, faktlara yeni bucaq altında baxış dövrü – şairin ədəbi irsində türklüyün, dini-təsəvvüfi baxışların və hakim dairələrə münasibətin obyektiv təhlil mərhələsi (XX əsrin sonu – XXI əsrin əvvəlləri) [23, s. 12-14].

Bir məqamı xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, tarixən Böyük İpək yolu üzərində yerləşən qədim Gəncəyə dünyanın müxtəlif ölkələrindən tacirlərin, səyyahların, görkəmli elm və mədəniyyət adamlarının səfər etməsi hər şeydən öncə, burada milli-mənəvi dəyərlərimizin ümumbəşəri sivilizasiyalarla çuğlaşmasına şərait yaratmışdır. 4000 illik tarixə malik olan, ən azı miladdan əvvəl II minillikdən etibarən 5 dəfə coğrafi yerdəyişmə etmiş Gəncə şəhəri İntibah dövründə müsəlman Şərqi ən böyük mədəniyyət və elm mərkəzlərindən biri kimi sürətlə inkişaf etmişdir. Tarixi mənbələrdən məlum olur ki, həmin dövrdə Gəncədə fərdi və ictimai kitabxanalar, müasir universitet səviyyəsində mədrəsələr, rəsədxana və tibb mərkəzləri fəaliyyət göstərmişdir. Müsəlman mədəniyyəti qonşu xristian dövlətlərinə məhz buradan yayılmışdır. Buna görə, Şərqi bir çox ölkələrindən alimlər, şairlər, memarlar, sənətkarlar Gəncə şəhərində məskunlaşmışlar. Şeyx Nizami Gəncənin mədəni səviyyəsini daha yüksək qiymətləndirərək doğma şəhərini “Mənim Babilim” deyə tərənnüm etmişdir [10 s. 3-4; 16, s. 4-6].

XII əsrin ortalarında Gəncə şəhərində məktəblər, mədrəsələr, şəxsi və ictimai kitabxanalar fəaliyyət göstərmiş, “Hikmət evləri” və “Şəfa ocaqları” yaradılmışdır. Tarixi mənbələrdə Gəncədə məşhur alim Əbülfəzl əl-Naxçıvaninin rəhbərlik etdiyi “Dar əl-kütub” deyilən böyük bir kitabxananın olduğu öz əksini tapmışdır. Şeyx Nizami Gəncəvinin mütaliə etdiyi və adlarını çəkdiyi əsərlərdən də aydın olur ki, Gəncədə zəngin kitabxanalar mövcud olmuşdur [27, s. 109-117, 134-178].

Şeyx Nizaminin həmin dövrdə məlum olan bütün elm sahələrinə dərinlən yiyələnməsi göstərir ki, o, Gəncədə görkəmli alimlərin çalışdığı zəngin kitabxanaya məxsus mədrəsələrin birində hərtərəfli təhsil almışdır. Böyük şair və mütəfəkkir olan Nizami Gəncəvinin (əsl adı İlyas Yusif oğlunun) ensiklopedik biliklərə və elmin bütün sahələri haqqında mükəmməl məlumatla sahib olması hər şeydən öncə Gəncə şəhərinin elm və mədəniyyət ocağı olduğunu bir daha isbatlayır. Dahi Azərbaycan şairi Şeyx Nizaminin Fərabî, Xarəzmi, İbn Bəccî, Əbu Əli İbn Sina, İbn Rüşd kimi korifeylərin fəlsəfi düşüncələri haqqında yüksək bilgiyə sahib olması, həmin dövr elm dili hesab olunan ərəb dilinin və fəlsəfənin Gəncə şəhərində yüksək səviyyədə tədris olunduğundan xəbər verir [8, s. 44-61, 82-96; 12, s. 145-148].

Tədqiqatın mənbəyi və üsulları

Nizami Gəncəvi əsərlərinin təhlili göstərir ki, o, qədim yunan və hind fəlsəfəsinə də bələd olmuşdur. Şeyx Nizaminin “İskəndərnamə” əsərində İskəndərin dili ilə dünyanın yaranması problemini Aristotel (Ərəstun), Fales (Valis), Platon (Əflatun), Tianlı Apolloni (Rumlu Bulunus), Sokrat, Tirlî Parfiri (Forforius) və əlkimyanın, magiya və digər “möcüzəli elmlər”in banisi Hermes Trismekistdir (Hörmüz) kimi görkəmli antik alimlərlə birlikdə müzakirə edir. Bütün bunlar Gəncədə fəlsəfi məktəblər haqqında geniş bilgiyə sahib olan mütəfəkkir alimlərin geniş yayıldığını göstərir. XII əsrin 40-cı illərində Gəncədə doğulmuş, yüksək mədrəsə təhsili almış, öz biliyi, savadı ilə böyük şöhrət qazanmış Əbu-Bəkr ibn Xosrov əl-Ustad “Mənsur və Mərcan”, “Sənəm və Əcəm”, “Məhr və Müştəri”, “Hakiza-yi kitab-i Alfıyya və Şalfıyya”, “Rahət ər-Ruh”, “Hühət əl-məclis” kimi altı böyük əsərin müəllifi olmuşdur. Əl-Ustadın müəllifi olduğu “Munisnamə” əsərinin elmi ictimaiyyətin istifadəsinə verilməsi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elminin qədim inkişaf səviyyəsi barədə görüş dairəsini dərinləşdirmişdir. “Munisnamə”nin qısa müqəddiməsi böyük bir ədəbiyyatşünaslıq kitabına bərabərdir. Əbu-Bəkr ibn Xosrov əl-Ustad dünya və şəriət elmlərinə bələd olan, bilikli və təcrübəli bir alim, yazıçı, şair kimi tanındığı üçün “Ustad” ləqəbinə layiq görülmüşdür. Şərqi elm və mədəniyyət mərkəzlərindən olan Gəncə ədəbi mühitində Əbu Həfs Gənci, Əbül Üla Gəncəvi, Məhsəti Gəncəvi, Qivami Mütərrizi, Rəziyyə Gəncəvi, Mirzə Şəfi Vazeh kimi dünya mədəniyyəti xəzinəsinə misilsiz incilər bəxş etmiş dühalar yetişmişdir. Xüsusilə, həmin dövrdə Gəncə şəhərində Məhsəti Gəncəvi, Rəziyyə Gəncəvi və Siti Gəncəvi kimi dünyəvi elmlərə, fəlsəfəyə yiyələnmiş, hətta şahmatçı və bəstəkar mütəfəkkir qadınların mövcudluğu şəhərin mədəniyyət baxımından nə qədər yüksək səviyyədə durduğunu bir daha göstərir [12, s. 146-149; 13-16].

İntibah mərhələsinə və ümumiyyətlə, Orta əsrlərdə yaranmış mədrəsə və kitabxanalar dövrünün təhsil ocağı kimi formalaşmışdı. İlk baxışda dini tədris kimi səciyyə qazanan mədrəsələr, əslində elmi tələqinləri ilə daha çox yadda qalmışdı. Doğrudur, mühəddislərin də tədris verdikləri dövrün belə təşkilatları təkcə dinin belə elmi tərəflərini özlərinəməxsus tərzdə göstərməyə çalışırdılar. İlk hədis söyləyən və toplayan mühəddislər orijinal hədisləri “rihlə” - şəklində göstərmişlər. Bu baxımdan mühəddis ərəb müəlliflərinin əksəriyyəti ziyarət

etdikləri şəhərin dini, elmi və təhsil qurumlarını öyrənir, yerli alim və ziyalılarla görüş və müzakirələr də aparırdılar. “Əsma et-tabi”in əsərinin (hərfi anlamda tabe olmaq demək) müəllifi ərəb alimi Əbülhəsən əd-Darakutni Azərbaycanlı alimlərlə görüşmüş, onlar haqqında geniş məlumat vermişdir. Əbülhəsən əd-Darakutni Azərbaycanlı mühəddislərdən Gəncəli İbrahim ibn Məhəmmədül-Cənzi ilə birlikdə hədislər də yazmışdır. O, İbrahim əl-Cənzinin şafii məzhəbi üzərində fiqhi öyrənməsini, kamal sahibi bir ziyalı olduğunu vurğulamışdır. Məmləkətinə geri döənən əl-Cənzi ilə əlaqələrini heç vaxt kəsməmişdir. Hətta Əbülhəsən öz məsləkdaşının ölüm xəbərini aldığı da qeydlərində yazmışdır. Azərbaycanlı alim və ziyalıların islamiyyətin elmi tərəflərinin araşdırılmasındakı xidmətləri, onların bu sahədəki elmi potensialı danılmazdır. Məhz bu baxımdan digər ölkə alimlərinin Azərbaycandakı İslam mədəniyyəti ilə bağlı olan mərkəzləri ziyarət etmələri də təsadüfi sayılmamalıdır. Belə məşhur mərkəzlərdən biri də Gəncə idi. Arranda hökmranlıq edən Şəddadilər, X yüzilliyin 70-ci illərindən Bərdəni geridə qoyaraq çox keçmədən Arranın ən böyük şəhərinə çevrilir. Bu şəhər artıq Böyük Səlcuqluların üç böyük şəhəri (Mərv, Nişapur və İsfahan) ilə birlikdə böyük şəhərlər arasına daxil olur. Gəncə elm və mədəniyyət sahəsində də böyük uğurlar qazanmağa başlayır. Hətta ilahiyyat və dini sahələrdə belə araşdırma aparən azərbaycanlı alimlərin sayı çoxalır. Bu dövəmdə hədislərə maraq xüsusilə diqqəti cəlb edirdi. Dinin təkə ilahiyyat tərəfləri deyil, eləcə də elmi-məntiqi məzmunluğuna da önəm verilirdi. Səlcuqlular dövəmində İslam aləmində sosial-siyasi əlaqələrlərlə birlikdə dini-mədəni əlaqələr daha da canlanmışdı [3, s. 112-114; 28, s. 37-39].

XI əsrdə Gəncəni ziyarət edən alimlərin sayı da artmışdı. Ərəb müəlliflərindən bəziləri şəhərə səyahət edərkən onun məscidi, kitabxanası, təhsil qurumları və burada fəaliyyət göstərən hədis məclisləri, yerli alimlərlə görüşmələr, müzakirə mövzuları haqqında bilgi vermişlər. Artıq XII yüzillikdə Şirvanşahlarla birlikdə Eldənizlərin (Azərbaycan Atabəyləri) də dövlətlərarası çərçivədə nüfuzu güclənir, ölkənin siyasi-iqtisadi və mədəni əlaqələri genişlənirdi. Qərb və Şərqi böyük ticarət mərkəzlərini birləşdirən karvan yolları Azərbaycandan keçirdi. Azərbaycan şəhərlərindən bir çoxu, xüsusən də Gəncə - strateji önəmə sahib bölgə kimi qəbul edilirdi. Xilafət bölgələrinin alimləri arasında Azərbaycanın digər şəhərləri ilə yanaşı Gəncəni də ziyarət etmiş və bu şəhəri sərhəd bölgəsi olaraq qeyd edən Şeyx Əbu Tahir əs-Siləfi əl-İsfahaninin adını xüsusilə vurğulamaq gərəkdir. Şeyx Əbu-Tahir o dövəmin nüfuz sahiblərindən olmuşdur. Fatimi xəlifəsi əs-Zahir əl-Übeydinin 1151-ci ildə İsgəndəriyyədə açdığı mədrəsənin idarə olunması səlahiyyətinin ona verməsi, bu alimin böyük nüfuzu sayəsindədir. Azərbaycanla yaxından əlaqəli olan bu görkəmli şəxsin müəllimləri arasında İlkiyə əl-Hərrasi ilə bərabər Xətib Təbrizinin də adı qeyd edilir. Əs-Siləfi hədis ardınca uzunmüddətli səyahətlərə çıxması ilə məşhur olmuşdur. Onun qeyd edilən səyahəti on illərlə davam etmişdir. O, Şirvan, Bab əl-Əbvab, Səlmas, Naxçıvan ilə yanaşı Gəncəni də ziyarət etmişdir. Burada bir neçə hafiz və dövrun tanınmış şeyxləriylə görüşərək söhbət və müzakirələr aparmışdır. Bu alim-şeyxin Xilafətin bir sıra bölgələrinə

səfərləri onun “Mucəm əs-Səfər” (“Səfərlər məcmusu”) adlı əsərində göstərilmişdir [6, s. 9-12; 17, s. 148-152].

Müəllifin “Mucəm əs-Səfər” əsərində Gəncə və Gəncəli alimlər ilə bağlı digər qaynaqlarda daha öncə rastlanmamış bilgiler verilmişdir. Əs-Siləfi hədis toplamaq arzusuylla səyahət edərkən dönəminin tanınmış insanları ilə görüşmüşdür [1; 5; 18; 21].

Nəticə

Görkəmli coğrafiyaçı alim-səyyah və tarixçi Yaqut əl-Həməvinin məlumatına görə, ərəb və farsca zəngin kitab fondlarından və ya kitabxanalarından biri də Gəncədə idi. Belə kitab fondları ehtiyacı olan hər kəsə açıq idi. Yəni, elm və kitablara maraqlanan şəxslər istədikləri vaxt bu kitabxanalara müraciət edə bilirdilər. Gələnlərin əksəriyyəti qiraət və kitablara üzünü axtarmaqla məşğul olurdular. Kənardan və uzaqdan gələnlərə mütləq qələm və mürəkkəb verirdi. Belə kitabxanalarda dönəminin məşhur alimləri mühazirələr söyləyir, müxtəlif elmi müzakirələr aparırdılar. Əs-Səmanın məlumatına əsasən, İbn Makula burada Gəncə kitabxanasının mühafizəçisi Əbülfəzl Xudadat ibn Asim ən-Nəşəvinin hədislərini dinləmişdi. Bu fakt Yaqut əl-Həməvinin məlumatını dəqiqləşdirərək Gəncə kitabxanasının İbn Makulanın yaşadığı dövrdə (XI əsrdə) və bəlkə də daha öncəki dövrdə fəaliyyət göstərdiyini təsdiqləyir. Bununla yanaşı, İbn Makula və Əbu Tahir əs-Siləfi kimi sufi alim şeyxlərin Gəncəni ziyarət etməsi İbn Makulanın Gəncədə əs-Səmanın “İbn Makulanın şeyxi” – olaraq təqdim etdiyi Naxçıvanlı Əbülfəzl Xudadat ən-Nəşəvi ilə görüşərək müzakirələr aparması təsadüfi deyil. Belə faktlar şəhərin elmi mühiti üçün sufiliyin nə dərəcədə önəmli olduğunu göstərir. Eyni zamanda Gəncə kitabxanası mühafizəçisinin də böyük nüfuz sahibi olmasına diqqət çəkir [11, s. 90; 20, s. 69-70; 22, s. 72-75].

Gəncə şəhəri bir sıra məşhur şəxsiyyətlər yetişdirmişdir. Nizami Gəncəvi kimi bir düha məhz Gəncədə yaşayıb yaratmışdır. XI yüzilliyin sonlarında yaşayıb fəaliyyət göstərmiş Azərbaycanın böyük şairlərindən Qətran Təbrizi də dəfələrlə Gəncəyə gəlmişdir. Belə üstün keyfiyyətlərə malik olan, dövrünün məşhur alimlərinə sahib bu şəhərin elmi-mədəni mühitinin özəlliklərindən biri sayılan təhsil qurumlarının olmaması təbii ki, mümkün deyil. Gəncədə bir sıra alimlərin harada təhsil alması sualı tarixçiləri düşündürmüşdür. Gənclik illərini kitablara sərf etmiş Məsud bin Namdar harada təhsil almışdır? Həmçinin Gəncədə Nizamiyyə tipli mədrəsələr mövcud olmuşdurmu? Bu fikir Məsud ibn Namdarın məcmuəsinin faksimiləsini yayımlayan və ona geniş müqəddimə yazan prof. V.Beylisi də düşündürmüşdür. Lakin fakt yoxluğu üzündən o, bu suala cavab tapa bilməmişdir. Əbu Tahir əs-Siləfinin “Mucəm əs-Səfər” əsərinin araşdırılması, yeni faktın əldə olunmasına zəmin yaratdı. Əs-Siləfi bu əsərində Azərbaycan və onun bir çox şəhərləri, eyni zamanda Gəncə və Nizamiyyə mədrəsəsi haqqında məlumat verir [14, s. 10-12; 15, s. 374-375; 19, s. 37].

Səlcuqlar dönəmində müdərrişlər, mədrəsələrin baş müəllimləri olaraq bilirdi. Onlar sultan və vəzirlər tərəfindən təyin edilirdi. Nizamülmülk vəzirliyi dönəmində müdərrişləri özü təyin edirdi. Sultan Səncərin də müdərrişləri seçdiyi məlum tarixi faktdır. Gəncədə

fəaliyyət göstərmiş mədrəsədə qazı Əbu Abdulla Məhəmməd bin Əli bin Məhəmməd ət-Təbəri kimi görkəmli şəxsiyyət müvəffəqiyyətlə çalışmışdır. Parlaq zəkaya sahib bu şəxs oradakı təhsilə öncüllük etmişdir. Əbu Abdulla ət-Təbəri bu mədrəsədəki təhsil sistemində rəhbərlik edərkən fəal çalışmış, onun idarəçilik qabiliyyəti də artmışdı [4; 8].

Şeyx əs-Siləfi “Mucem əs-Səfər” əsərində yazır ki, Gəncədə olarkən öz zəkası ilə işıq saçan Əbu Abdulla ibn Məhəmməd ibn Əli ət-Təbəri onun şeirlərini söyləmişdir. Gəncəli müdərris əs-Siləfiyə onu anladan şeir də oxumuşdur. Xilafətin mədəniyyət mərkəzlərində fəaliyyət göstərmiş Azərbaycanlı alimlərin bəzilərinin yaşamlarının müəyyən bir qismi də vətənləri ilə bağlı olmuşdur. XII yüzilliyin ədibi, əslən Gəncədən olan Əbu Həfs Ömər ibn Osman ibn Şüayb əl-Cənzinin Nişapurda Nizamülmülkün oğlu Fəhrülmülkün uşaqlara dərs verməsi, Gəncəli müdərrisin tədris işində mahir usta olduğu görülür. Fəzilət sahibi, dindar, xoşniyyətli bu ədib Bağdatda qaldığı müddətdə böyük alimlər, əsasən də Əbülmüzzəffər əl-Əbiverdi ilə dost olaraq ondan elm öyrənmişdi [7, s. 66-69; 9, s. 15-17].

Əbu Həfs Ömər təkcə elm deyil, mədəniyyət, davranış qaydalarının sirlərini də dərinlən mənimsəmək məqsədilə Bağdad şəhərindən sonra Həmədanda da bu alimin yanında təhsilini davam etdirmişdir. Əbu Həfslə görüşən əs-Səmani, onun özündən eşitdiyi şeirlərindən parçalar yazmışdır. Əbu Həfs Bağdatda təhsil aldıqdan sonra vətəni Gəncəyə dönmüş, yetmiş yaşında vəfat etmişdir. L. Orucova və Z. Şıxəlibəyli və digər tədqiqatçılar qeyd etmişlər ki, görkəmli şəxsiyyət Ömər ibn Osman əl-Cənzi dahi şair və mütəfəkkir Nizami Gəncəvinin dayısı olmuşdur [2, s. 29-31; 8, s. 14, s. 10-12; 24].

Şərq intibahının zirvəsi hesab edilən şeyx Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı bəşəri dəyərlərin milli-mənəvi ənənələrimizlə vəhdətinin ən bariz sübutudur. 2021-ci il ölkəmizdə – “Nizami Gəncəvi ili” elan edilmişdir və bu dahi mütəfəkkirin yaşayıb-yaratdığı dövrdə Gəncə şəhərinin sosial və mədəni inkişafın səciyyəvi xüsusiyyətləri tarixi məxəzlər, yazılı elmi mənbələr, arxiv sənədləri əsasında tədqiq edilməsi üçün yeni üfüqlər açılır. Şeyx Nizami ilə yanaşı, onun müasirləri hesab edilən Məhsəti xanım Gəncəvi, Qivami Mütərrizi, Əbül-üla Gəncəvi, Rəziyyə xanım Gəncəvi, Doxtəri-Xətibi Gəncə, Ömər Gəncəyi, Siti xanım Gəncəvi kimi görkəmli elm və ədəbiyyat xadimlərinin, tarixi şəxsiyyətlərin yetişdiyi mühitdə tədris, təlim və elmi tədqiqatların səviyyəsinin öyrənilməsi vətən tariximizin, mədəniyyət irsimizin ayrılmaz hissəsi əhəmiyyətlidir [13, s. 9139-9140; 25, s. 342-344; 26, s. 59-60].

İntibah dövründə Gəncə şəhərində istər ictimai-humanitar, istərsə də təbiət elmlərinin tədris edilməsi, tədqiq edilən mərhələdə şəhərdə fəaliyyət göstərmiş mədrəsələrdə çalışmış, zəngin kitabxanalardan faydalanmış dövrün görkəmli elm xadimlərinin, alimlərin, pedaqoqların xidmətləri elmi mənbələr, tarixi sənədlər, yazılı məxəzlər əsasında daha əsaslı şəkildə tədqiq edilərək bu dövrdə yaşayıb-yaratmış görkəmli elm və mədəniyyət xadimlərinin şəxsiyyət kimi formalaşmasında milli dövlətçilik ənənələrimizin təşəkkülü və inkişafında müstəsna xidmətləri olan Azərbaycan Atabəylər dövlətinin xidmətləri, bu milli dövlətimizin

qüdrətli hökmdarlarının Nizami Gəncəvi kimi dahi elm xadimlərinə, söz ustalarına münasibətdə himayəçilik fəaliyyətinin araşdırılmasına ehtiyac daha da yüksəlidir.

Ədəbiyyat

1. Araslı, N.H., Həmidov, İ.Y. (2014) Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu və Nizami irsi / Ədəbiyyat qəzeti, 28 fevral, s. 4.
2. Альтман, М.М. (1947) К истории Гянджи раннего средневековья: Писменные и археологические данные о населенной местности, занимаемой Гянджой с древнейших времен: IX-XIII вв. // Изв. АН Азерб. ССР, Баку:, № 1, с. 28-38.
3. Бретаницкий, Л.С. (1962) Зодчество Азербайджана XII-XV вв. и его место в архитектуре Переднего Востока. М.: Ленинград, 556 с.
4. Гасанов, Э.Л. (2020) Архитектурное наследие Гянджи как пример мультикультурализма // Elm və həyat jurnalı. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyəti. Bakı, № 4 (470), s. 60-63.
5. Джафарзаде, И.М. (1949) Историко-археологический очерк Старой Гянджи. Баку: Азерб. филиал АН СССР, 104 с. (Институт истории им. Бакиханова, АН Азербайджанской ССР).
6. Əhmədov, F.M. (2007) Gəncənin tarix yaddaşı. Gəncə: Elm, 246 s.
7. Əhmədov, Ə. (2001) Nizami-Elmşünaslıq. Bakı:, 254 s.
8. Əliyeva, N.A. (2018) Hilafet'in bilim ve eğitim merkezlerinde Azerbaycan aydınları. (tərc. S.Nematzade). İstanbul: Cinius nəşr. 201 s.
9. Geneviève, Z. Danielle, L. Claire, K. (2011) Handbook of Multilingualism and Multiculturalism. Archives contemporaines, p. 377.
10. Guliyeva, N.M. Həsənov, E.L. (2014) Die traditionelle Gändschänischen Teppiche von Zeitraum der Aserbaidshanischen Gelehrten und Dichter Mirsä Schäfy Waseh als ethno-anthropologische quelle (XIX Jahrhundert) // Europäische Fachhochschule, № 2, p. 3-5.
11. Guliyeva, N.M. Hasanov, E.L. (2014) Development of some handicrafts branches of Ganja of the end of XIX-first half of XX centuries // European Innovation. Martigues (France) , № 9 (17), p. 90.
12. Hasanov, E.L. (2021) Nizami Ganjavi 880: heritage of Ganja based on architectural and craftsmanship features of Sebzikar graveyard // International Scientific Journal Theoretical & Applied Science, Philadelphia (USA), Issue 1, vol. 93, part 2, p. 144-150. Doi: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2021.01.93.25>
13. Hasanov, E.L. (2016) About Comparative Research of Poems “Treasury of Mysteries” and “Iskandername” on the Basis of Manuscript Sources as the Multiculturalism Samples // International Journal of Environmental and Science Education, Number 11(16), p. 9136-9143.

14. Hasanov, S.L. Hasanov, E.L. (2018) Applied features of comparative technical, sociological investigation of historical and contemporary heritage of Azerbaijan // International Scientific Journal Theoretical & Applied Science, Philadelphia (USA), Issue 1, vol. 57, part 1, p. 9-16.
15. Hasanov, E.L. (2015) Aspetti Culturali della Ricerca delle Tradizioni Artigianali di Ganja dei Secoli XIX-XX // Mediterranean Journal of Social Sciences, Rome (Italy), vol. 6, № 2, Supplement 1, p. 372-375.
16. Hasanov, E.L. (2018) Applied significance of investigation of handicrafts branches in Ganja city based on innovative technologies (Historical-ethnographic research). Prague: Vědecko vydavatelské centrum «Sociosféra-CZ» (Czech Republic), , 110 p. ISBN 978-80-7526-323-0.
17. Həsənov, E.L. (2012) Gəncə İmamzadə türbəsi. Bakı: Elm və təhsil, , 268 s.
18. Häsənow, E.L. (2014) Ethno-anthropologische merkmale der Gändschänischen Teppiche von XIX-XX jahrhundert (Auf die 220-jährige jubiläum der Aserbaidshanischen gelehrten und dichter gewidmet Mirsä Schäfi Waseh) // Austrian Journal of Humanities and Social Sciences, , № 1, p. 4.
19. Hüseynova, S.B. (1987) Gəncə şəhəri haqqında bəzi etnoqrafik qeydlər (XX əsrin əvvəlləri) / Kirovabadın maddi, mədəni və ictimai həyatına həsr edilmiş II elmi konfransın materialları. Bakı, s. 37.
20. Mustafayev, A.N. (2001) Azərbaycanca sənətkarlıq. Bakı: Altay, 232 s.
21. Mustafayev, C.M. (1998) Orta əsrlərdə sənətkar təşkilatları. Cahan jurnalı, Bakı, № 4, s.17-21.
22. Nemətova, M.S. (1992) Azərbaycanda pirlər. Bakı: Azərnəşr, 104 s.
23. Nəcəfzadə, Ə.B. (2019) Nizaminin türklüyü və türklüyə münasibəti Azərbaycan nizamşünaslığında. Bakı: Elm və təhsil, 224 s.
24. Nizami Gəncəvi adına Gəncə Dövlət Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyi, fond № 2, i. NN 1130-1157.
25. Poulmarc'h, M. Laneri, N. Hasanov, E.L. (2019) Innovative approach to the research of ethnographic-archaeological heritage in Ganja based on materials of kurgans // International Scientific Journal Theoretical & Applied Science, Philadelphia (USA), Issue 9, vol. 77, part 4, p. 341-345. Doi: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2019.09.77.60>.
26. Щеблыкин, И.П. (1947) Гянджа XII в. Архитектура Азербайджана - эпоха Низами. Институт истории им. А.Бакиханова АН Азерб. ССР. Москва-Баку: Гос. архитект. изд-во, с. 55-63.
27. Юсифли, Х.Г. (2016) Ренессанс и Низами Гянджеви. Гянджа, 334 с.
28. The dawn of Art. Leningrad: Aurora Art Publishers, 1974. 196 p.

ABOUT DEVELOPMENT OF SCIENCE AND CULTURE IN GANJA DURING THE PERIOD OF SHEIKH NIZAMI

Elnur Hasanov

Institute of Local-lore, Ganja branch of ANAS, Ganja, Azerbaijan

Scientific paper is dedicated to 2021 in our country - "Year of Nizami Ganjavi" and on the basis of historical-ethnographic, written scientific sources, archival documents, the features of socio-cultural development during the Renaissance, when the great thinker lived and worked. Along with sheikh Nizami, the level of teaching, learning and research is being studied in the environment where such great contemporaries as Mahsati Ganjavi, Givami Mutarrizi, Abul-ula Ganjavi, Razia Ganjavi, Omar Ganjei, Siti Ganjavi, etc. Academic paper also examines the teaching of both social, humanitarian and natural sciences in Ganja during the Renaissance, the services of prominent scientists, thinkers and teachers of that period, who worked in madrasahs and used numerous books in libraries.

Key words: Azerbaijan, Nizami Ganjavi, Renaissance period, Ganja, science, education, culture

О РАЗВИТИИ НАУКИ И КУЛЬТУРЫ В ГЯНДЖЕ В ПЕРИОД ШЕЙХА НИЗАМИ

Эльнур Гасанов

Институт краеведения, Гянджинское отделение НАНА, Гянджа, Азербайджан

Научная статья посвящена 2021 году в нашей стране - «Году Низами Гянджеви» и на основе историко-этнографических, письменных научных источников, архивных документов изучаются особенности социально-культурного развития в период Ренессанса, когда жил и творил великий мыслитель. Наряду с шейхом Низами изучается уровень преподавания, обучения и научных исследований в среде, где формировались такие великие современники, как Мехсети ханум Гянджеви, Гивами Мутарризи, Абул-ула Гянджеви, Разия ханум Гянджеви, Омар Гянджеви, Сити ханум Гянджеви и др. В данной научной статье также исследуются преподавание как социально-гуманитарных, так и естественных наук в Гяндже в эпоху Ренессанса, услуги выдающихся ученых, мыслителей и педагогов того периода, которые работали в медресе и пользовались многочисленными книгами библиотек.

Ключевые слова: Азербайджан, Низами Гянджеви, Ренессанс, Гянджа, наука, образование, культура

Daxil oldu: 1.05.2021;

Çapa qəbul edildi: 15.06.2021;

Çap edildi: 17.08.2021

M.ŞƏHRİYARIN “HEYDƏRBABAYA SALAM” POEMASININ NƏŞR TARİXİNDƏN

Esmira İsmayılova

Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan

e-mail: esmira.ans@mail.ru

Xülasə. Məqalədə Azərbaycan ədəbiyyatının dünya mədəniyyətinə bəxş etdiyi nadir şəxsiyyətlərdən biri olan Seyid Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın ana dilli ədəbi irsinin ən gözəl incilərindən olan “Heydərbabaya salam” poemasının nəşr tarixindən bəhs olunur. Araşdırma zamanı ayrı-ayrı tədqiqatçıların əsərlərinə istinad edilməklə, müqayisə və paralellər aparılmışdır. Əsas məqsədimiz Şəhriyarın ana dilli yaradıcılığının şah əsəri olan “Heydərbabaya salam” poemasının nəşr tarixləri barədə oxucuya ətraflı məlumat vermək, onların müqayisəli təhlilini aparmaqla oxucunu düzgün istiqamətə yönləndirməkdir.

Açar sözlər: M.Şəhriyar, “Heydərbabaya salam” poeması, nəşr tarixi, ədəbi irs, araşdırma

Giriş

XX əsrin Azərbaycan ədəbiyyatına bəxş etdiyi ən nadir ədəbi simalardan biri olan Məhəmmədhüseyn Şəhriyarı (1906-1988) o taylı, bu taylı soydaşlarımıza sevdiren, dünyaya tanıtdıran ana dilində qələmə aldığı, xəlqilik və realizmin parlaq inikası, ana dilli yaradıcılığının zirvəsi sayılan “Heydərbabaya salam” poemasıdır. M. Şəhriyarın milli şuur, milli oyanış və milli özünüdərkən böyük səmimiyyət və ustalıqla əks etdirildiyi məşhur “Heydərbabaya salam” poeması şairin ana dilində qələmə aldığı ilk sanballı əsəri hesab olunur. Bu poemanın yazılmasına qədər (1952-1953) Şəhriyarın Azərbaycan dilində əsərlər yazması barədə əlimizdə tutarlı məlumat yoxdur. Əgər olmuşsa da, hələ ki, bu əsərləri üzə çıxarmaq mümkün olmamışdır. Bu zamana qədər o, İranda fars dilində “Pərvanənin ruhu” (1929), “Divan” (1929, 1935), “Sədaye-xuda” (1942), “Stalinqrada qəhrəmanları” (1946) kimi kitabları çap etdirmiş, böyük şöhrət qazanmışdır.

Şəhriyarşünasların ümumi fikri belədir ki, ustadın doğma Azərbaycan dilində yazdığı və elmə bəlli olan ilk mükəmməl əsəri “Heydərbabaya salam” poemasıdır. Bu əsəri yazmaqda özünü anası Kövkəb xanıma borclu bilən ustadın fikirlərini onunla bir ömürlük dostluq edən Böyük Nikəndiş “Şəhriyar və Azərbaycan türk dili” əsərində şairin öz dili ilə belə qələmə qalır: “Heydərbaba” azəri dilində (azərbaycanca) yazılmış bir şedevrdir ki, onun meydana gəlməsində özümü bütünlüklə anama minnətdar bilirəm. Elə bil onu anam özü yazıb, yaradıb. Əgər o olmasaydı, “Heydərbaba” olmazdı” [17, s.447].

Birmənalı şəkildə demək olar ki, M.Şəhriyarın ana dilli əsərlərinin nəşri “Heydərbabaya salam” əsəri ilə başlayır. İki hissədən ibarət olan poemanın ilk yetmiş altı

bəndlik hissəsinin yazılması, əsasən, 1950-51-ci illər kimi qəbul olunmuş, bəzi müəlliflər isə əsərin ilk hissəsinin yazılma ili kimi 1952-ci ili məqbul hesab etmişlər [9, s.105].

M.Şəhriyar irsinin ilk tədqiqatçılarından olan professor Qulamhüseyn Beqdelinin qənaətinə görə, “Heydərbabaya salam” əsəri ilk dəfə 1951-ci ildə Təbrizdə çap olunarkən bu nəfis nəşrə müasir İran alimlərindən Mehdi Rövşənzəmir və Əbdüləli Karəng mənalı müqəddimələr yazmış, Şəhriyar özü də ona dərin məzmunlu, yığcam bir başlanğıc vermişdir” [9, s.105, s. 9].

Poemanın ilk hissəsinin birinci dəfə neçənci ildə və harada çap olunması ilə bağlı M.Şəhriyarın ana dilli əsərlərinin çapında danılmaz xidmətləri olan professor Həmid Məmməd zadə yazır: “Otuz altı il bundan əvvəl, 1332-ci ilin isfənd ayında, Novruz qabağı Azərbaycan xalqı öz şairindən ölməz bir hədiyyə aldı. Bu, ustad Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” əsəri idi. Həcmcə kiçik, məzmunca dolğun olan bu əsərin nəşri üçün o vaxtkı Təbrizin bütün fərhəngi və poliqrafik gücündən və imkanlarından istifadə olunmuşdu. Xəttini Mirzə Tahir Xoşnəvis yazmışdı. Şəkillərini rəssam Mürtəza Naxçıvani çəkmişdi, qravürlərini Mirzə Əbdülvahab Şəari hazırlamışdı. Hüseynağa Zəfirinin çapxanasında çap olunmuşdu. Həsən Təqvimi çapın bütün vəsaitini hazırlamışdı. Mehdi Pövşənzəmir, Əbdüləli Karəng hər biri ayrılıqda müqəddimə yazmış, Şəhriyarın özü də xülasə şəklində əsərin yaranması haqqında izahat verib onu azərbaycanlılara təqdim etmişdi” [15, s.5]. Bu tarixi miladiyə çevirəndə 1954-cü ilin fevral ayının üçüncü ongünlüyü, mart ayının birinci və ikinci ongünlükləri alınır.

Professor Elman Quliyevin qənaəti belədir ki, “Heydərbabaya salam” poeması ilk dəfə (hicri-şəmsi 1332) 1953-cü ildə Təbrizdə çap olunub. Əsər Həqiqətinin nəşriyyatında əlyazma xətti ilə çap edilmişdir. Poemanı o dövrün gözəl xəttatı hesab olunan Mirzə Tahir Xoşnəvis yazıya almışdır. Maraqlıdır ki, poemaya 50-ci illər İran ədəbiyyatşünaslığının ən tanınmış şəxsiyyətlərindən olan doktor Mehdi Rövşənzəmir və Əbdüləli Karəng gözəl müqəddimə yazmışdır” [9, s.105].

Şəhriyarşünas alim , f.e.d. Esmira Şükürovaya görə “Heydərbabaya salam” 18 dekabr 1953-cü ildə nəşr edilmişdir [20, s. 29].

Türkiyəli araşdırıcı, M.Şəhriyarın ana dilli poeziyasının tədqiqi və təbliğində danılmaz xidmətləri olan Yusif Gədikli müxtəlif mənbələrə əsaslanaraq belə bir fikrə gəlmişdir ki, “Heydərbabaya salam” ilk dəfə 1954-cü ilin mart ayında nəşr olunmuşdur. Bu nəşrin adı “Əz ustad Şəhriyar be ləhcəyi-məhəlleyi-Azərbaycan, be xətti Tahir Xoşnəvis, qravüri Ağayə-Şəari, Çapxaneyi- “Ettelaat”. Təbriz, 1322 (1954) [7, s.116].

Biz H.Məmməd zadənin və Y.Gədiklinin şəxsən M.Şəhriyarla görüşdüyünü, onun əlyazmaları və əsərləri ilə daha dərindən tanış olduğunu düşünərək ən doğru tarix olaraq 1954-cü ili qəbul edirik.

M.Şəhriyarın əsərləri Cənubi Azərbaycan, İran, Türkiyə, Hindistan, Ərəb ölkələri, Amerika, Avropa ölkələri ilə bərabər keçmiş sovetlər birliyində – o cümlədən, Şimali

Azərbaycanda da qəzet və jurnal səhifələrində, kitablarda geniş çap olunmuşdur. Onun Şimali Azərbaycanda çap edilən ilk əsəri fars dilində qələmə aldığı, Cənubi Azərbaycana həsr etdiyi “Azərbaycan” rədifli qəzəlidir. Bu qəzəl şair, tədqiqatçı, tərcüməçi İsmayıl Cəfərpurun tərcüməsində 11 oktyabr 1958-ci il tarixli “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin 3-cü səhifəsində verilmişdir [12]. Kitab və dövri mətbuat səhifələrində dönə-dönə dərc edilən “Azərbaycan” rədifli qəzəl sonralar xalq şairi Fikrət Sadıq tərəfindən də tərcümə edilmişdir.

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin həmin sayında Həmid Məmmədzadə “Şəhriyar Təbrizi” sərlövhəli məqaləsində M.Şəhriyarın “Heydərbabaya salam”, “Stalinqrad qəhrəmanları”, “Gecənin əfsanəsi” adlı poemaları və Tehranda əsərlərinin üçüncü cildinin nəşr olunması, dördüncü cildinin çapa hazırlanması barədə Şimali Azərbaycan oxucularına məlumat vermiş, Qulamhüseyn Beqdeli isə “Azərbaycan” jurnalının 1961-ci il tarixli 10-cu sayında “Vətənpərvər şair” adlı məqaləsində M.Şəhriyarın poetik yaradıcılığından bəhs etmişdir [4, s.180-190].

M.Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” poemasının ikinci hissəsini qələmə alması barədə “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin 30 iyun 1962-ci il tarixli nömrəsində məlumat verən və əsərdən bir parça nümunə gətirən Q.Beqdeli 1963-cü ildə “Seyid Məhəmmədhusəyn Şəhriyar” adlı kiçik həcmli monoqrafiyasını nəşr etdirir [3]. Ədəbiyyatşünaslığımızda M.Şəhriyara həsr olunan ilk tədqiqat əsəri olan bu araşdırmada şairin həyat və yaradıcılığı, fars dilində yazdığı “Azərbaycan”, “Ey vəzir”, “Yetim uşaq”, “Stalinqrad qəhrəmanları” adlı əsərləri ilə yanaşı, “Heydərbabaya salam” poemasından da bəhs olunmuşdur.

Akademik Mirzə İbrahimov “Heydərbaba şairi” adlı məqaləsində [8] sənətkarın “Qardaşım oğlu Huşəngə”, “Azərbaycan”, “Bədbəxtlik” əsərlərini nəzərdən keçirməklə bərabər, “Heydərbabaya salam” poemasına da münasibət bildirmiş, onu qiymətli bir sənət abidəsi kimi dəyərləndirmişdir.

“Heydərbabaya salam” poemasının birinci hissəsi bütöv halda 14 dekabr 1963-cü ildə “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində dərc edilmişdir [13]. Q.Beqdeli bir il sonra Tehranın “Ettelaat” qəzetinin 4 iyun 1963-cü il tarixli sayına əsaslanaraq “Heydərbabaya salam” poemasının ikinci hissəsinin nəşri, əsərin xalq kütlələri tərəfindən yüksək səviyyədə qarşılınması barədə ədəbi ictimaiyyətə müfəssəl məlumat vermişdir [6].

Həmid Məmmədzadə “Heydərbabaya salam” poemasının ikinci hissəsi” adlı çox dəyərli məqaləsində M.Şəhriyarın ədəbi irsinə, xüsusilə “Heydərbabaya salam” poemasına yüksək qiymət verərək yazırdı: “Şəhriyar gec dil açsa da erkən dil açanlardan gözəl danışdı. O, Heydərbaba dağının timsalında bütün xalqına xitabən salam söyləyib, qəmini, kədərini, sevincini, arzu və amalını qayalardan axan bulaqlar kimi saf, təmiz və şəffaf bir dildə ifadə etmiş, el isə onun salamına əleykəssəlam demişdir” [16].

M.Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” poemasının təkcə azərbaycanlılar tərəfindən deyil, farslar tərəfindən də yüksək səviyyədə qarşılınması haqqında Şimali Azərbaycanda nəşr edilən əsərlərdə bir çox faktlarla rastlaşırıq. Qeyd olunur ki, poemanın fars dilinə

tərcüməsinə bir çox şairlər cəhd göstərsələr də, onu farsdilli oxuculara çatdırmaq və sevdirmək Cənubi Azərbaycanın görkəmli şairi Kərim Məşrutəçi Sönməzə nəşib olmuşdur. K.M.Sönməzin tərcüməsində təkmilləşdirilməklə doqquz dəfə nəşr edilən bu əsərin farsdilli oxucular tərəfindən necə qarşılanması haqqında Söhrab Tahirin “Heydərbabaya salam” – “Səlam bər Heydərbaba” [19], Pərvanə Məmmədlinin “Cənubun söz sərrafi”, [18], Lətifə Mirzəyevanın “Kərim Məşrutəçi Sönməzin əsərləri ədəbi tənqidə” məqalələrində ətraflı şəkildə bəhs edilmişdir [10].

İlk dəfə 1954-cü ilin mart ayında (bəzi mənbələrdə bu tarix 1951, 1952 və 1953 göstərilir) Təbrizdə nəfis şəkildə nəşr edilən M.Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” poemasının birinci hissəsi 1964-cü ildə Bakıda Rəhim Sultanovun tərtibi və “Şəhriyar” sərəlvhəli ön sözü ilə nəşr edilmişdir. “Yüksəliş” qəzetində “Heydərbabaya salam” başlıqlı yazıda bu kitabça haqqında məlumat verilmiş və poemadan 5 bənd dərc edilmişdir [2].

Həmid Məmmədzadə “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində dərc etdirdiyi “Heydərbabaya salam” poemasının ikinci hissəsi” adlı məqaləsində əsərin hər iki hissəsi haqqında məlumat verir və ikinci hissənin qəzetin yaxın nömrələrinin birində dərc ediləcəyini bildirir [16]. Təxminən 20 gün sonra Q.Beqdeli “Heydərbabaya salam” poemasının ikinci hissəsini “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində çap etdirir [14].

1966-cı ildə Bakıda M.Şəhriyarın Qulamhüseyn Beqdelinin tərtibi, redaktəsi və “Şəhriyar poeziyası” adlı ön sözü ilə “Seçilmiş əsərləri” nəşr edilir. Kitaba şairin “Heydərbabaya salam” poemasının hər iki hissəsi, fars dilindən Azərbaycan dilinə edilmiş tərcümələri daxil edilir [11].

M.Şəhriyarın “Seçilmiş əsərləri” haqqında Rəhim Sultanov, Mirzə İbrahimov, Məmməd Arif Dadaşzadə, Məsud Əlioğlu, İsmayıl Cəfərpur, Balas Azəroğlu və başqaları mətbuatda dəyərli yazılarla çıxış edir, bu nəşri yüksək qiymətləndirirlər. M.A.Dadaşzadə “Şəhriyara salam” sərəlvhəli məqaləsində bu kitab haqqında fikrlərini bildirməklə yanaşı, “Heydərbabaya salam” poemasının da ilk dəfə 1951-ci ildə nəşr edildiyini qeyd edir [5].

“Heydərbabaya salam” poemasına yazılmış bəzi nəzirə və təzminləri toplayaraq “Yad-e-əz Heydərbaba” (“Heydərbabanı xatırlayarkən”) adı ilə 1964-cü ildə Tehrandə nəşr etdirən Cənubi Azərbaycan şairi Nüsrətulla-Fəthi Atəşbəylinin həmin məcmuəyə yazdığı “Heydərbaba ilə necə tanış oldum” sərəlvhəli müqəddiməsini Q.Beqdeli farscadan ixtisarla dilimizə tərcümə edərək “Ulduz” jurnalında dərc etdirməklə Şimali Azərbaycan oxucularına M.Şəhriyarın şəxsiyyəti, həyat və yaradıcılığı ilə yenidən tanış olmaq imkanı vermişdir [1, s.54-59]. “Azərbaycan gəncləri” qəzetinin 13 yanvar 1968-ci il tarixli sayında da həmin müqəddimədən bir parça dərc edilmişdir.

Xalq şairi X.R.Ulutürk 1967-ci ildə qələmə aldığı “Şəhriyar Təbrizi” məqaləsində yazırdı: “Şəhriyarın nə qədər büllur və kamil bir şəxsiyyət olduğunu yəqin etmək üçün şairin “Heydərbabaya salam” ünvanlı poemasının hər iki hissəsindən, habelə onun əks-səda olaraq

nəşr olunmuş şeirlərindən ibarət olan bu məcmuənin gözəl müqəddiməsini gözədən keçirmək kifayətdir” [21, s.157].

Nəticə kimi onu deyə bilərik ki, M.Şəhriyarın ana dilli yaradıcılığının zirvəsi sayılan “Heydərbabaya salam” poeması yazıldığı gündən ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmiş, o taylı, bu taylı Azərbaycanda, bütövlükdə türk dünyasında dərin oxucu marağını qazandığına görə dəfələrlə nəşr edilmişdir. Məqalədə poemanın nəşr tarixləri müqayisəli təhlil əsasında araşdırılmış, əsas diqqət şairin Şimali Azərbaycanda və Türkiyədə nəşr olunan əsərlərinə yönəldilmişdir.

Elmi təhlilə əsaslanan məqalədə Şəhriyarın ədəbi irsini tədqiq edən, nəşrini həyata keçirən ədəbiyyatşünasların əsərlərinə istinad olunmuşdur. Məqalədə ustad sənətkarın əsərlərinin Azərbaycanda və digər türk dilli dövlətlərdə nəşri barədə xronoloji ardıcılıqla, ətraflı söz açılır. Güman edirik ki, elmi-tədqiqat işi filologiya fakültəsində təhsil alan tələbələr, magistrələr, poeziya həvəskarları və Şəhriyar şeirinin vurgunları üçün maraqlı olacaq.

Qeyd edək ki, poemanın nəşri bu günümüzdə də davam edir. Çünki “Heydərbabaya salam” illər, qərinələr keçdikcə nəinki tərəvətini itirmir, əksinə, səmimi deyim tərzii, xəlqililiyin obrazlı inikası və milli-mənəvi dəyərlərin təbliğinə görə daim sevilir, oxunur, bədii dəyərini saxlayır.

Ədəbiyyat

1. “Ulduz” jurnalı, 1967-ci il, N 12, s. 54-59.
2. “Yüksəliş” qəzeti, 30 oktyabr 1964-cü il.
3. Beqdeli, Q. Məhəmmədhüseyn, Şəhriyar. (1963). Bakı: Azərnəşr.
4. Beqdeli Qulamhüseyn. (1961) Vətənpərvər şair. “Azərbaycan” jurnalı, N 10.
5. Dadaşzadə Məmməd Arif. Şəhriyara salam. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 12 noyabr 1966-cı il.
6. Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 4 iyul 1964-cü il.
7. Gədikli, Y. (2007) Şəhriyar və bütün türkcə şeirləri. Bakı: “YOM” yayınları.
8. İbrahimov, Mirzə. (1963) Heydərbaba şairi. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 21 sentyabr.
9. Quliyev, E. Seyid Məhəmmədhüseyn, Ş. (1999) Bakı: “Mütərcim”.
10. Mirzəyeva, L. (2015) “Kərim Məşrutəçi Sönməzin əsərləri ədəbi tənqiddə” Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı: Tədqiqələr” (məqalələr toplusu) Tərtib edən: İ.Qəribli. Banı: “Elm və təhsil”.
11. Məhəmmədhüseyn, Ş. (1966) Seçilmiş əsərləri. Bakı: Azərnəşr.
12. Məhəmmədhüseyn, Ş. (1958) Azərbaycan. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 11 oktyabr.

13. Məhəmmədhusəyn, Ş. (1965) Heydərbabayə salam (ikinci hissə). “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 6 fevral.
14. Məhəmmədhusəyn, Ş. (1963) Heydərbabayə salam. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 14 dekabr.
15. Məhəmmədzadə, H. (1988) Şəhriyarın ana dilində şeirləri (M.Şəhriyarın “Külliyati-divani-türki” kitabına müqəddimə). Birinci çap. Tehran: İnteqarət-Negah – İnteqarət-Zərrin”, 1367.
16. Məmmədzadə, H. (1965) “Heydərbabayə salam” poemasının ikinci hissəsi. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 16 yanvar.
17. Nikəndiş, N. (1990) Şəhriyarın xəlvət dünyası. III cild. Tehran. “Pərivər” nəşriyyatı, 1379.
18. Məmmədli, P. (1998) “Cənubun söz sərrafı”, Xalq qəzeti”, 28 aprel.
19. Söhrab, T. (1993) “Heydərbabayə salam” – “Səlam bər Heydərbaba” Ədəbiyyat qəzeti”, 4 iyun.
20. Şükürova Fuad E. “M.Şəhriyar”, “Bibliografiya”. Bakı, 2017.
21. Ulutürk, X. R. (2003) Şəhriyar Təbrizi. (“Ədəbi tənqid” kitabında). Bakı: “Mütərcim”.

ABOUT THE HISTORY OF M. SHAHRIYAR'S POEM “GREETING TO HEYDARBABA”

Esmira Ismailova

Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan

As a result, it can be said that the poem “Greeting to Heydarbaba”, which is considered the pinnacle of M. Shahriyar's creativity in his native language, has attracted the attention of the literary community since its writing. The article investigated the publication dates of the poem on the basis of a comparative parsing, the main attention was paid to the poet's works published in Northern Azerbaijan and Turkey.

In the scientifically grounded poem, there are citations to the works of literary scholars who have studied and published the literary heritage of Shahriyar.

The article describes in detail the publication of the poet's works with chronological sequence in Azerbaijan and Turkic-speaking countries.

We believe that the research work will be of interest to students studying at the Faculty of Philology, masters, poetry lovers and Shakhriyar's poetry lovers.

It is worth noting that the poem continues to be published today. Because “Greeting to Heydarbaba” does not lose its freshness over the years, on the contrary, it is always loved, read, thanks to the figurative depiction of nationalism and the propaganda of national and spiritual values, and it retains its artistic value.

Key words: M. Shahriyar, a poem "Greeting to Heydarbaba", a publication history, a literary heritage

ОБ ИСТОРИИ ПОЭМЫ М.ШАХРИЯРА “ПРИВЕТСТВИЕ ГЕЙДАРБАБЕ”

Эсмира Исмаилова

Лянкяранский государственный университет, Лянкярань, Азербайджан

В результате можно сказать, что поэма “Приветствие Гейдарбабе”, которая считается вершиной творчества М.Шахрияра на родном языке, с момента своего написания привлекло внимание литературной общественности, по глубокому интересу читателей много раз опубликовалась в той или иной стороне Азербайджана, в целом в тюркском мире. В статье было исследовано даты публикации поэмы на основе сравнительного разбора, главное внимание было уделено на произведения поэта, изданные в Северном Азербайджане и Турции.

В научно обоснованной поэме существуют цитирования на произведения литературоведов, изучавшие и опубликовавшие литературное наследие Шахрияра.

В статье подробно рассказывается о публикации произведений поэта с хронологической последовательностью в Азербайджане и тюркоязычных странах.

Полагаем, что исследовательская работа будет интересна студентам, обучающимся на филологическом факультете, магистрам, любителям поэзии и любителям поэзии Шахрияра.

Стоит отметить, что поэма продолжает публиковаться и сегодня. Потому что “Приветствие Гейдарбабе” с годами не теряет своей свежести, наоборот, его всегда любят, читают, благодаря образному изображению национализма и пропаганде национальных и духовных ценностей и она сохраняет свою художественную ценность.

Ключевые слова: М.Шахрияр, поэма «Приветствие Гейдарбабе», история публикации, литературное наследие

Daхil oldu: 1.05.2021;

Çара qəbul edildi: 15.06.2021;

Çap edildi: 17.08.2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ CƏNUB-ŞƏRQ BÖLGƏSİNDƏ HEYVANDARLIQ TƏSƏRRÜFATININ İNKİŞAFI TARİXİNDƏN (2003-2018-Cİ İLLƏR)

Emin Məlikov

Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan
e-mail: eminmelikov79@gmail.com

Xülasə. Məqalə Azərbaycan Respublikasını Cənub-şərq bölgəsində 2003-2018-ci illərdə kənd təsərrüfatının heyvandarlıq sahəsini inkişafına həsr edilmişdir. Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi uğurlu iqtisadi siyasət Cənub-şərq bölgəsində kənd təsərrüfatının inkişafında əsas rol oynamışdır. Dövlət Proqramlarına uyğun olaraq yeni heyvandarlıq təsərrüfatları salınmış, bu sahədə işləyən fermerlərə güzəştli kreditlər verilmişdir. Məqalədə bu sahədə həyata keçirilən dövlət tədbirləri tədqiqata cəlb edilmiş və onların müsbət nəticələri öyrənilmişdir.

Açar sözlər: Respublika, Cənub-Şərq bölgəsi, Dövlət Proqramı, inkişaf, heyvandarlıq

Ölkədə kənd təsərrüfatının heyvandarlıq sahəsi istiqamətində əsaslı işlər görülmüşdür. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev 2004-cü il 11 fevral tarixli “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2018-ci illər)” haqqında Fərmanı təsdiq etdi. Bu Dövlət Proqramı respublikada kənd təsərrüfatının heyvandarlıq sahəsinin inkişafını təmin etmişdir. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2008-ci il 22 sentyabr tarixli qərarı ilə «Dövlət vəsaiti hesabına idxal olunan damazlıq heyvanlarının 50 %-i güzəştli lizinq yolu ilə heyvandarlıqla məşğul olan kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılara satılması qaydalarını» təsdiq etmişdir. Həyata keçirilən dövlət tədbirləri nəticəsində fermer təsərrüfatlarına cins heyvanları cəlb etməklə bu sahənin inkişafına nail olunmuşdur. 2009 və 2014-cü illərdə təsdiq edilmiş, regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramlarında heyvandarlıq təsərrüfatlarının yaradılmasını nəzərdə tutmuşdur.

Ölkədə heyvandarlığın və yem bazasının inkişaf etdirilməsi, ətlik maldarlıq təsərrüfatlarının yaradılması, xarici ölkələrdən cins mal-qaranın idxalı, dövlət damazlıq təsərrüfatlarının yaradılması, süni mayalanmanın genişlənməsi, yonca, qarğıdalı, arpa kimi yem bitkiləri əkin sahələrinin genişləndirilməsi istiqamətində respublikanın cənub-şərq bölgəsində mühüm işlər görülmüşdür. I Dövlət Proqramına uyğun olaraq Cəlilabad rayonunda heyvandarlıq təsərrüfatını inkişaf etdirmək məqsədilə 2005-ci ildə «Cəlilabad-camışlıq» assosiasiyası yaradılmışdır. Ət və süd məhsulları istehsal edən zavod-sexlərin tikintisi üçün layihələr hazırlanmışdır. 2004-cü ildə Cəlilabad rayonunun heyvandarlıq təsərrüfatlarında il ərzində 9,1 min ton ət, 48,9 min ton süd və 18,4 milyon ədəd yumurta

istehsal edilərək istehlak bazarına çıxarılmışdır. 2003-cü ilə nisbətən cari ildə iri buynuzlu mal-qaranın sayı 450 baş, xırda buynuzlu heyvanların sayı 412 baş, quşların sayı isə 19,8 min baş artmışdır [1]. 2005-ci ildə «Cəlilabad Broylər» ATSC-ti yeni texnologiyalar əsasında qurularaq, bölgənin ən böyük quş əti istehsal edən müəssisəsidir. Broylər fabrikinin dörd sexinin yenidən qurulması ilə quş əti istehsalı 200 tona çatdırılmışdır. Cəlilabad rayonu üzrə fermer-təsərrüfatlarında heyvandarlığın inkişaf etdirilməsi məqsədilə yem bazası yaradılmış, heyvanların cins tərkibi yaxşılaşdırılmış, dövlət, kəndli-fermer təsərrüfatlarında zootexniki uçot-hesabat işlərinin aparılması işi təşkil olunmuşdur. Rayonda heyvandarlığın dinamik inkişafı təmin edilmiş, mal-qaranın sayı və ət istehsalı artmışdır. 2006-cı ildə rayonun şəxsi fermer təsərrüfatlarında 98259 baş iri buynuzlu mal-qara, 121507 baş qoyun keçi mövcud olmuşdur. Rayonda yeni yaradılan fermer təsərrüfatlarının hesabına 2003-cü illə müqayisədə 2006-cı ildə ət istehsalı 845 ton, süd istehsalı 993 ton, yumurta istehsalı 2040 min ədəd çox olmuşdur [7]. 2003-cü ildən başlayaraq ölkədə heyvandarlıq məhsulları istehsalında artım müşahidə olunur. Belə ki, ət istehsalı diri çəkiddə 223,6 min ton, süd istehsalı 1120 min ton, yun istehsalı 11,8 min ton və yumurta istehsalı 561 mln. ədədə çatdırılmışdır [8, s. 146]. 2005-ci ildə Lənkəran rayonunun Digah kəndində yaradılmış damazlıq-heyvandarlıq fermer təsərrüfatı məhsuldar fəaliyyəti ilə mal-qaranın sayını 27 başdan 125 başa, davarların sayını 31 başdan 160 başa çatdırılmışdır. Fermer təsərrüfatının 21,5 hektar torpaq sahəsini əhatə edir və bunun 6 hektarı Salyan rayonunun ərazisində yerləşir [11]. 2007-ci ildə Lənkəran rayonu üzrə 3877 ton ət, 24235 ton süd, 12891 min ədəd yumurta, 36,9 ton yun istehsal edilmişdir. Rayonun müxtəlif təsərrüfatlarında 42608 baş iri buynuzlu mal-qara, o cümlədən 19060 baş inək və camış, 19228 baş qoyun və keçi mövcud olmuş və əvvəlki illə müqayisədə iri buynuzlu mal-qaranın sayı 8,1 faiz, inək və camışların sayı 10,7 faiz artmışdır [6, s. 56]. Bölgəyə Almaniyadan gətirilmiş və lizinq yolu ilə güzəştə sahibkarlara satılmış heyvanların hər biri orta hesabla gündə 25-37 kq. süd verir ki, bu da məhsuldarlığın yüksək olduğunu göstərir. Masallı rayonunun Boradigah qəsəbəsində heyvandarlıq fermer təsərrüfatı yaradılmış və təsərrüfat 26 hektar sahəni əhatə etmişdir. Bununla yanaşı, xaricdən gətirilmiş heyvanlar lizinq yolu ilə rayonun fermerlərinə verilmişdir. Yüksək məhsuldarlığa malik heyvanların hər birindən diri çəkiddə 300-350 kq. ət istehsal olunmuşdur. Rayonda heyvandarlıqla məşğul olan Nəriman Hüseynov, Əli Muxtarov, Zöhrab Hüseynov, Fərhad Qəniyevin təsərrüfatları daha məhsuldar nəticələr əldə etmişlər. Rayonun 12 fermer təsərrüfatında 1500 başa yaxın mal-qara mövcuddur. 2011-ci il Masallı rayon İcra hakimiyyətinin illik hesabatında göstərilir ki, rayonda 71 min başdan çox iri buynuzlu, 76,869 baş xırda buynuzlu mal-qara, 5487 baş quş mövcud olmuşdur. Süd, ət və yumurta istehsalı əvvəlki ilə nisbətən xeyli artmışdır və diri çəkiddə 5542 ton ət, 43128,4 ton süd, 52286 min ədəd yumurta istehsal edilmişdir [2]. Qızılağac kəndində yaradılan broylər fabrikində müxtəlif növ məhsullar istehsal edilərək bazara çıxarılmışdır. 2005-ci ildə Lerik rayonu üzrə heyvandarlıqla məşğul olan Şingədulan, Qosmalian, Vizəzənin, Cəngmiran,

Cayrud, Kələxan, Mistan, Mondigah kəndlərini əhatə edən fermer təsərrüfatlarına kömək məqsədilə iribuynuzlu heyvanlarda süni mayalanma işi təşkil edilmişdir. Təsərrüfatlarını inkişaf etdirmək məqsədilə 2005-ci il ərzində fermerlərə 2,6 milyard manat mikrokredit ödənilmişdir [3]. 2004-cü ildən Lerik rayonu üzrə «Dağ və yüksək dağlıq ərazilərin inkişaf etdirilməsi Proqramı» uğurla icra edilmişdir. Rayonun Cəngəmiran və Şingədulan kəndlərində heyvandarlıq təsərrüfatlarına xidmət edən məntəqələri tikilmişdir. Proqrama uyğun olaraq Lerik rayonunu əhatə edən 11 kəndində 108 baş mal-qarada süni mayalanma aparılmış, ətlik-südlük istiqamətli cins toxumlarla mayalandırılmış mal-qaradan 20 baş cins buzov alınmışdır [4]. Müasir elmi nailiyyətlərin heyvandarlığa tətbiqi nəticəsində əmək məhsuldarlığı artmış, heyvanların cins tərkibi yaxşılaşdırılmışdır. 2006-cı ildə Lerik rayonu üzrə mal-qaranın sayı 35895 baş, keçən illə müqayisədə 121 baş çox, davarların sayı 126584 baş, keçən illə müqayisədə 272 baş çox, ət istehsalı 1041 ton, keçən illə müqayisədə 3 ton çox, süd istehsalı 9029 ton, keçən illə müqayisədə 10 ton çox olmuşdur [5]. Rayon ərazisində olan 4950 hektar yay otlaq sahələrindən 3965 hektarı fiziki və hüquqi şəxslərə verilmişdir. Burada heyvandarlığın inkişaf etdirilməsi məqsədilə fermer təsərrüfatları yaradılmışdır. 2004-cü ildən başlayaraq respublikada özəl damazlıq təsərrüfatları yaradılmışdır. Hazırda respublikada 105 damazlıq təsərrüfatı fəaliyyət göstərir və damazlıq işi ilə məşğul olmaq üçün onlara Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin şəhadətnaməsi verilir. Hər il bu təşkilatlardan ailə təsərrüfatlarına 1500-2000 baş damazlıq heyvan satılır [9, s. 399]. Ailə təsərrüfatları Astara, Yardımlı, Lerik, Cəlilabad rayonlarında yaxşı təşkil olunmuş, məhsuldarlıq daha yüksək olmuşdur. Görülən tədbirlər nəticəsində 2007-ci ildə 2003-cü ilə nisbətən qaramalın baş sayı 12 faiz, o cümlədən inək və camışların sayı 31 faiz, qoyun, keçilərin 11,3 faiz, ət istehsalı 27,0 faiz, süd 14,9 faiz, yumurta 27,7 faiz, yun isə 17,4 faiz artmışdır [9, s. 398]. 2004-cü ildə Astara rayonu üzrə mal-qaranın sayı artaraq 38055 başa, xırdabuynuzlu mal-qaranın sayı 23720 başa, quşların sayı 148528 başa çatdırılmışdır. Bu da əvvəlki illə müqayisədə mal-qaranın sayı 18 faiz, xırda buynuzlu mal-qaranın sayı 10 faiz artıqdır. I Dövlət Proqramına uyğun olaraq heyvandarlıqla bağlı yeni təsərrüfatların yaradılmasına üstünlük verilmiş, təkcə 2004-cü ildə heyvandarlıq üzrə 6 fermer təsərrüfatı yaradılmışdır [10]. Yardımlı rayonunda heyvandarlıq təsərrüfatı bu dövrdə sürətlə inkişaf etmişdir. Rayonda maldarlıqla məşğul olan 9236 ailə təsərrüfatı mövcuddur ki, burada yerli və xaricdən gətirilən cins mal-qara bəslənilir. 2007-ci ildə mal-qaranın sayı 2006-cı ilə nisbətən 744 baş artırılaraq 25835 başa, qoyun-keçilərin sayı 5098 baş artırılaraq 72586 başa çatdırılmış, 23680 sentner iri çəkiddə ət (əvvəlki ildən 1380 sentner çox), 127810 sentner süd (əvvəlki ildən 4680 sentner çox), 4650,0 min ədəd yumurta (əvvəlki ildən 150 min ədəd çox), 1200 sentner yun (əvvəlki ildən 92 sentner çox) istehsal olunmuşdur [12]. Heyvandarlıq məhsullarının istehsalında rayonun Hamarkənd, Alar, Sırıq, Aruz kənd inzibati ərazi dairələri üstünlük təşkil etmişlər. Rayonda «Qaravuldaş», «Bəhrəli» və «Amil» fermer təsərrüfatlarında iri buynuzlu mal-qara bəslənir və məhsuldarlıq yüksək olmuşdur. 2010-cu ildə rayonda 4 yeni fermer heyvandarlıq təsərrüfatı yaradılmışdır.

2012-ci ildə Yardımlı rayonu üzrə 2880 ton ət, 14456 ton süd, 6440000 ədəd yumurta, 137 ton yun istehsal edilmişdir. Rayonda mal-qaranın sayında artım müşahidə edilmişdir. Belə ki, mal-qaranın sayı 27833 baş, o cümlədən inək və camışların sayı 13830 baş, qoyun-keçilərin sayı 79958 baş və quşların sayı 123400 baş olmuş və əvvəlki ilə nisbətən iri buynuzlu mal-qaranın sayı 101 faiz, inək və camışların sayı 101 faiz, qoyun-keçilərin sayı 102 faiz, quşların sayı 101 faiz təşkil etmişdir [13, s.42]. 2012-ci ilin iyulun 31-də Cəlilabad şəhərində «Cəlilabad Broylar» ASC-nin yem fabriki fəaliyyətə başlamışdır. II Dövlət Proqramına uyğun olaraq qurulan müəssisənin illik istehsal gücü 6 min ton quş əti məhsullarıdır ki, bölgədə quşçuluq təsərrüfatının inkişafında əsas rola malikdir. Müəssisədə hər birinin tutumu 177 min yumurta olan iki inqibator avadanlığı ilə təchiz edilmişdir. 2012-ci ilin birinci yarısında quş əti istehsalı ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 40 faiz artaraq 25,5 min tona, yumurta istehsalı 16 faiz artaraq 600 milyona çatmışdır [14].

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev 2014-cü il 6 iyun tarixli «Azərbaycan Respublikasında heyvandarlığın inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında» Sərəncamı bu sahənin inkişafı ilə bağlı mühüm əhəmiyyətə malikdir. Cəlilabad rayonunda «Günəşli-Arçu» MMC-nin nəzdində aqropark yaradılmışdır ki, burada iki ferma müasir standartlara uyğun quraşdırılmışdır. Burada xaricdən südlük və ətlik istiqamətli 460 baş iri buynuzlu mal-qara gətirilmişdir. Burada peyin qurutma və paketləmə işlərini həyata keçirmək məqsədilə Türkiyədən hər birinin gündəlik istehsal gücü 50 ton olan 2 ədəd yeni avadanlıq gətirilərək quraşdırılmışdır. Cəlilabad rayonunda şəxsi və fermer təsərrüfatlarında iribuynuzlu mal-qaranın sayı 99121 başa, qoyun-keçilərin sayı 122978 başa, quşların sayı isə 879277 başa çatdırılmışdır. İlin birinci yarısında rayonda 8173 ton ət, 38144 ton süd, 212 ton yun və 11,3 milyon ədəd yumurta istehsal edilmişdir [15]. 2014-cü ildə Masallı rayonu Qızılağac kəndində broylar fabrikində məhsul istehsalında artım müşahidə olunmuşdur. Rayonda heyvandarlığın və quşçuluğun sənaye əsasında inkişafı təmin edilmiş, süd qəbulu məntəqələri və məhsul emal edən sexlər yaranmışdır. Rayonda iki quşçuluq fabriki fəaliyyət göstərir ki, bu da məhsul istehsalında artıma şərait yaratmışdır. 2015-ci ildə rayonun fermer və şəxsi təsərrüfatlarında 73145 baş iri buynuzlu mal-qara, o cümlədən 36448 baş inək və camış, 84769 baş qoyun və keçi olmuşdur. 2015-ci il ərzində Masallı rayonunda əsas heyvandarlıq məhsulları istehsalı həcmnin keçən ilə nisbətən artması, bütünlükdə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun həcmnin artmasına imkan vermişdir [16, s.32]. Rayon Baytarlıq İdarəsi tərəfindən iri və xırda buynuzlu mal-qarada və digər ev heyvanlarında qara yara, quduzluq və dabaq xəstəliklərinə qarşı peyvəndləmə işləri aparılmışdır. Xəstəliklərə qarşı il ərzində heyvanlardan seçmə üsulu ilə 6 dəfə qan nümunələri götürülmüş və müayinə olunmaqdan ötrü Respublika Baytarlıq laboratoriyasına göndərilmişdir [17]. 2014-cü ildə Lerik rayonu üzrə «Aqrolizinq» ASC-ti ailə təsərrüfatlarına 34 baş cins inəki lizinq yolu ilə satmışdır. İl ərzində 495 heyvanda süni mayalandırma aparılaraq 446 buzov əldə edilmişdir. Görülmüş tədbirlər nəticəsində iribuynuzlu mal-qaranın sayı keçən ilin müvafiq dövründə nisbətən 108

baş artaraq 37755 başa, qoyun və keçilərin sayı 160 baş artaraq 131877 başa çatdırılmışdır. Heyvandarlıq təsərrüfatlarında diri çəkiddə 5940 ton ət, keçən ilə nisbətən 1238 ton çox, 15110 ton süd, keçən ilə nisbətən 5000 ədəd çox, 228 ton yun, keçən ilə nisbətən 2 ton çox istehsal olunmuşdur [18]. Rayonda fəaliyyət göstərən «Pirasora» dövlət damazlıq qoyunçuluq təsərrüfatında 13522 baş qoyun və keçi saxlanılır. Bu da keçən illə müqayisədə 148 baş çoxdur. 2014-cü il ərzində rayonda 38000225 manatlıq heyvandarlıq və digər məhsullar istehsal edilmişdir ki, bu da keçən illə müqayisədə 929 min manat çoxdur [18]. Rayonun Piran kəndində brolyer fabriki fəaliyyət göstərir. Müəssisənin ümumi dəyəri 18 milyon manatdır ki, bunun da 6 milyon manatı Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən kredit kimi verilmişdir. Saatda 6 min ədəd quş əti, həftədə 132 min ədəd quş əti istehsalı gücünə malik müəssisədə 6 quşçuluq ferması yaradılmışdır. Müəssisədə saatda 150 ton quş yemi istehsal edən zavod və 5 min ton tutuma malik yem anbarı inşa edilmişdir. Müəssisə «Lerik-broyler» nişanı ilə quşçuluq məhsullarının bazara çıxarmışdır. 2017-ci ildə «Lerik-broyler» quşçuluq kompleksi ildə 1010000 baş quş yetişdirərək 10036 sentner quş əti istehsal edib satmışdır [19, s.36]. Rayonun Tikəband, Cayrud, Vizəzəmin, Osyodərə, Noda, Nüvədi, Kırəvud inzibati ərazi vahidlərində iri buynuzlu mal-qara, Veri, Pirasora, Singədulan, Nuravud inzibati ərazi vahidlərində daha çox qoyun-keçi daha çox saxlanır. 2017-ci il ərzində rayonun şəxsi və fermer təsərrüfatlarında 5821,9 ton ət, 15967,3 ton süd, 229 ton yun və 7341 min ədəd ev quşlarından yumurta istehsal olunmuşdur [19, s.35]. Lerikdə heyvandarlığın qoyunçuluq təsərrüfatı daha sürətlə inkişaf etmişdir. Rayonun qoyunçuluqla məşğul olan təsərrüfatları qışlamaq üçün Muğana gedir və yayda isə rayonun yaylaqlarına qayıdırlar. Muğan ərazisində rayona məxsus torpaqların alınması qoyunçuluq təsərrüfatlarına mənfi təsir göstərəcəkdir. Lerik rayonunun Pirasora kənd sakini İman Hüseynov 34 baş, Luləkəran kənd sakini Rauf Əliyev 2 baş, Şivlə kənd sakini Nurxan Ağayev 2 baş, Əliabad kənd sakini Əliağa Abbasov 1 baş, Lerik şəhər sakini Hikmət Mövlanov cins inəkləri lizinq yolu ilə alaraq təsərrüfatlarına daxil etmişdirlər. Heyvandarlığı inkişaf etdirmək məqsədilə rayonun Blaband kəndi ərazisində hər birinin ümumi sahəsi 245 m² olan 3 ferma inşa edilmişdir. Burada 75 baş iribuynuzlu cins mal-qara yetişdirilir. 2017-ci il ərzində rayonda cins heyvandarlığın inkişaf etdirmək məqsədilə 874 baş heyvanda süni mayalanma aparılmış, 351 baş sağlam buzov əldə edilmişdir və iri buynuzlu mal-qaranın sayı 35984 başa çatdırılmışdır [20]. 2017-ci ildə III Dövlət Proqramının icrası ilə əlaqədar Astara rayonu üzrə Ərçivan, Pensər və Siyəkəran kəndlərində heyvandarlıqla məşğul olan fermer təsərrüfatları yaranmışdır. Astara rayonu ərazisində əsasən iribuynuzlu heyvandarlıq təsərrüfatları üstünlük təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 2015-ci il 19 avqust tarixli “Heyvandarlığın cins tərkibinin yaxşılaşdırılmasına dövlət dəstəyi haqqında” Sərəncam imzaladı. Bu Sərəncam süni mayalanma yolu ilə alınmış hər baş buzova görə heyvan sahiblərinə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına 100 manat subsidiyanın verilməsini nəzərdə tuturdu. Sərəncam ailə fermer təsərrüfatlarında heyvandarlığın inkişafına müsbət təsir göstərmiş və mal-qaranın

cins tərkibinin dəyişdirilməsində mühüm rol oynamışdır. 2017-ci ilin son rübündə Astara rayonunda 76 fermerə süni mayalanma nəticəsində alınan buzovların hər başına görə 100 manat subsidiya ödənilmişdir [21]. Rayon Baytarlıq İdarəsi tərəfindən 38249 baş iri buynuzlu heyvanlarda qarayara, 26735 baş iri buynuzlu heyvanlarda dabaq, 85870 baş ev quşlarında “La-sofa” xəstəliklərinə qarşı peyvəndləmə işləri aparılmışdır [22]. 2018-ci ilin əvvəllərində rayonun şəxsi və fermer təsərrüfatlarında 41000 baş iribuynuzlu mal-qara, 24000 baş xırdabuynuzlu mal-qara, 200000 çox ev quşları mövcud olmuşdur ki, bunlardan ilin altı ayı ərzində 2780 ton diri çəkiddə ət, 22,630 ton süd istehsal olunmuşdur.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının Cənub-Şərq bölgəsində heyvandarlıq təsərrüfatı inkişaf etmişdir. Bölgənin Lerik, Yardımlı və Cəlilabad rayonlarında iri heyvandarlıqla məşğul olan fermer təsərrüfatları yaranmışdır. Lənkəran, Astara və Masallı rayonlarında əsasən ailə fermer təsərrüfatları üstünlük təşkil etmişdir. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramlarının bölgədə uğurlu həyata keçirilməsi nəticəsində kənd təsərrüfatının heyvandarlıq sahəsinin inkişafına şərait yaradılmışdır. Statistik məlumatlardan da aydın olur ki, bölgədə heyvandarlıq təsərrüfatı ilbəl artım tempi ilə inkişaf edir. Bölgədə böyük model heyvandarlıq komplekslərinin yaranmasına tam şərait mövcuddur. Bölgənin yem bazarı və iqlim şəraiti imkan verir ki, burada böyük damazlıq fermer təsərrüfatları yaradılsın.

Ədəbiyyat

1. Cəlilabad: Dövlət Proqramı uğurla icra olunur. / Respublika qəzeti. 2005, 23 fevral.
2. Masallı rayon İcra Hakimiyyətinin cari arxivi. 2011-ci il üçün rayon icra hakiminin illik hesabatı.
3. Məlikov, H. (2006) Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı Lerikdə uğurla icra edilir / Lerik qəzeti ., 15 fevral.
4. Salayev, Ə. (2006) Proqram uğurla həyata keçirilir / Lerik qəzeti ., 15 fevral.
5. Lerik rayon İcra Hakimiyyətinin cari arxivi. 2006-cı il üçün rayon icra hakiminin illik hesabatı.
6. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Lənkəran rayonunun statistik göstəriciləri (2005-2008). Lənkəran, 2009, 81 s.
7. Cəlilabad rayon İcra Hakimiyyətinin cari arxivi. Cəlilabad rayonunun sosial-iqtisadi inkişafı sahəsində 2003-2007-ci illərdə görülmüş işlər barədə arayış.
8. Zeynalov, M. (2003) Azərbaycanda heyvandarlığın inkişafı barədə. Bakı: Yurd nəşriyyatı, , 166 s.
9. Abbasov, İ. (2010) Azərbaycanın kənd təsərrüfatı. Bakı: «Elm və təhsil», 592 s.
10. Astarada Dövlət Proqramı necə yerinə yetirilir?/ Azərbaycan qəzeti. 2005, 23 mart.
11. Lənkəran rayon İcra Hakimiyyətinin cari arxivi. Sosial-iqtisadi sahələr üzrə 2008-ci ildə görülmüş işlər barədə arayış.

12. Yardımlı rayon İcra Hakimiyyətinin cari arxivi. 2007-ci il üçün rayon icra hakiminin illik hesabatı.
13. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Yardımlı rayonunun statistik göstəriciləri (2007-2012-ci illər). Yardımlı, 2013, 82 s.
14. “Cəlilabad Broylar” ASC-nin yeni yem sahələrinin açılışı olmuşdur. / Xalq qəzeti, 2012, 2 avqust.
15. Cəlilabad rayon İcra Hakimiyyətinin cari arxivi. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişaf Dövlət Proqramı (2014-2018-ci illər)” ilə əlaqədar Cəlilabad rayonunda görülən işlərin vəziyyəti barədə məlumat.
16. Masallı rayon İcra Hakimiyyəti. 2015-Masallı sosial-iqtisadi inkişaf. Masallı, 2015, 88 s.
17. Masallı rayon İcra Hakimiyyətinin cari arxivi. Masallı rayon Baytarlıq İdarəsinin 2015-ci il üçün gördüyü işlər haqqında arayışı.
18. Lerik rayon İcra Hakimiyyətinin cari arxivi. 2014-cü il üçün rayon icra hakiminin illik hesabatı.
19. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Lerik rayonunun statistik göstəriciləri (2013-2017). Lerik, 2018, 49 s.
20. Lerik rayon İcra Hakimiyyətinin cari arxivi. 2017-ci il üçün rayon icra hakiminin illik hesabatı.
21. Astara rayon İcra Hakimiyyətinin cari arxivi. 2017-ci il üçün Astara Kənd Təsərrüfatı İdarəsinin rayon ərazisində gördüyü işlər barədə arayışı.
22. Astara rayon İcra Hakimiyyətinin cari arxivi. Astara rayon Baytarlıq İdarəsinin 2017-ci il üçün gördüyü işlər barədə arayışı.

FROM THE HISTORY OF LIVESTOCK DEVELOPMENT IN THE SOUTH-EASTERN REGION OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN (2003-2018th YEARS)

Emin Malikov

Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan

The article is dedicated to the development of livestock in the South-Eastern region of the Republic of Azerbaijan in 2003-2018. The successfully implemented state programs in the field of agriculture in the country have given impetus to the establishment of livestock farms in particular. As a result, livestock farms were established in the south-eastern region of the republic in accordance with modern standards and the number of family farms increased. As a result of the measures taken, an increase in production in this area was observed in statistical materials.

Key words: Republic, South-East region, State Program, development, livestock

ИЗ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ ЖИВОТНОВОДСТВА В ЮГО-ВОСТОЧНОМ РЕГИОНЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ (2003-2018 годы)

Эмин Меликов

Лянкяранский государственный университет, Лянкярань, Азербайджан

Статья посвящена развитию животноводства в юго-восточном регионе Азербайджанской Республики в 2003-2018 годах. Успешно реализуемые в стране государственные программы в сфере сельского хозяйства в частности дали толчок созданию животноводческих хозяйств. В результате этого в Юго-Восточном регионе республики созданы животноводческие предприятия, соответствующие современным стандартам, увеличилось количество семейных хозяйств. В результате проведенных мер, рост производства продукции в этой сфере наблюдался в статистических материалах.

Ключевые слова: Республика, юго-восточный регион, государственная программа, развитие, животноводство

Дaxil oldu: 1.05.2021;

Çара qəbul edildi: 15.06.2021;

Çap edildi: 17.08.2021

İNGİLİS DİLİNDƏ İDİOMATİK İFADƏLƏRİN MÜXTƏLİF ÜSULLARLA TƏDRİSİ

Günel Məmmədova

Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan

e-mail: Gunel2017m@gmail.com

Xülasə. İdiomlar dil öyrənməyin vacib bir hissəsidir və dilin səriştəli öyrənilməsində özünü göstərir. İngilis dilində idiomlar öyrənilər tərəfindən mənimsənilməli olan mədəni elementlərin bir hissəsidir. İdiomatik ifadələr kimi məcazi dil haqqında aydın bir anlayış inkişaf etdirərək öyrənilər əsas söz səviyyəsindən kənarında məcazi və leksik mənalar olan mətnləri daha da dərk edə bilirlər. Bununla yanaşı mədəni savadlı və dil zəifliyi olan öyrənilər tez tez deyimlər ilə qarşılaşırlar. Öyrənilərin deyim anlayışlarını yaxşılaşdırmağın bir neçə fərqli yolu var. Bu məqalədə gündəlik işlənen idiomlardan və onların Azərbaycan dilindəki ekvivalentlərindən bəhs edilmişdir. Məqalədə idiomatik ifadələri öyrədərkən müxtəlif növ innovativ tədris yanaşma və metodların istifadəsi yolu araşdırılır. İnnovativ üsullar idiomların və idiomatik ifadələrin öyrənilməsinin lazım olduğunu göstərir, beləliklə öyrənilərin unikal sözlər və ifadələr barədə məlumatlılığını artırır.

Açar sözlər: idiomatik ifadələr, tədris, ingilis dili öyrəniləri

Giriş

İdiomlar gündəlik danışığı dilində istifadə olunan ifadələrdir. Onlar adətən məcazi mənə daşıyır və danışığı dilini zənginləşdirirlər. İdiomları sözbəsöz tərcümə etdikdə onlar mənə kəsb etmirlər. İdiomların hər birinin mənəsini cümlələrlə daha asan öyrənmək olur. Bu səbəbdən, onları başa düşməkdə və tərcümə etməkdə hər iki prosesdə bəzi problemlər var. İngilis dilində idiomları anlamaq öyrənilər üçün çətinliklər yaradır. İdiomlar mənəca gözlənilməz olurlar. Mənalar həmişə qurucu hissələrin hərfi mənələrindən fərqlənir [6]. Bir çox idiomatik ifadələr, hissələrin mənaları ilə müstəqil şəkildə ümumi məcazi mənalarına kömək etməklə ayrılı və təhlil oluna bilir. Çox ehtimal ki, ingilis dili öyrənənlər həm ifadədəki sözləri, həm də ifadənin özü ilə tanış deyillər. Adətən, onlar ilk öncə ədəbi səviyyəni analiz edirlər. Məsələn, “**climb the walls**” - **to be uneasy or restless; syn: go bananas** bu idiomun mənəsi “incitmək, narahatlıq yaratmaq” deməkdir. Amma onlar bu ifadənin mənəsini “divara dırmaşmaq, banan ağacına çıxmaq” kimi başa düşürlər. Başqa bir misal “**cross (one’s) figures – to hope for luck**” yəni şans diləmək deməkdir. Lakin öyrənilər bu ifadəni “ bir adamın sözün əsl mənəsində barmaqlarından keçmək” kimi anlayır. Bundan əlavə, hətta idiomlar İngilis lüğətinin ən çətin və maraqlı bir hissəsi kimi nəzərdə tutulur. Mədəniyyət idiomların təfsirində mühüm rol oynayır. Amerikada bir kəs öz çılğın hərəkətinə görə günahladırılsa “**off the wall**”, “**over the deep end**” kimi ifadələr işlənilir, yəni “ divardan və ya dərin ucdan baxmaq”. Birləşmiş Krallıqda isə bu ifadə

“sixpence short of shilling”, “ mad a bag of ferrets”, “ mad as a box of frogs” kimi işlənir.

Tək bir dil içindəki idiomatik ifadə fərqləri anlaşılmaqlığa və qarışıqlığa səbəb ola bilər [5]. Fei [2005] təklif edir ki, “çarpaz mədəni ünsiyyətdə metaforaları anladıqda, insanlar öz məcazi bir metaforanın başqa birinə köçürməyə meyillidirlər ki, bu da kros- mədəni ünsiyyətdəki anlaşılmaqlığın əsas səbəbi olur”. Bundan əlavə tədris materiallarının azlığı və aydın metodologiyanın olmaması deyimləri ön plana çıxan öyrənilicilər üçün əngəl yaradır [4]. Lakin ingilis dilində idiomatik ifadələri öyrənmək öyrənilicilərin xeyrinə ola bilər. Birincisi başqa bir dilin idiomatik ifadələrini öyrənmək, idiomlar dilin vacib bir mədəni elementini təşkil etdiyi üçün bu mədəniyyətin yumorlarını və xarakterini anlamaq üçün bir həlledici amildir. İkincisi, bu onlara ingilis dilinin xüsusiyyətlərini anladır [5].

İdiomların tədrisinin ənənəvi metodları əsas əzbərləmək və öyrənməklə diqqət tələb edir. Öyrənilicilər formalar və mənalar arasında əlaqə olmadan ayrı-ayrı idiomları topladıqları üçün vaxt və səy sərf edirlər. İngilis dilində idiomların tədrisinə qarşı çevik və dinamik yanaşmaya ehtiyac var. Buna görə də bu metod ingilis dili öyrənilicilər üçün idiomların tədrisi və öyrənilməsi bir strategiya təqdim etməyə çalışır, bu da öz növbəsində metaforik səriştələrini inkişaf etdirir, eyni zamanda öyrənmə təcrübəsini rahatlaşdırır. Bu ingilis dili müəllimlərinə idiomatik ifadənin tədrisi üçün istifadə olunan metodoloji strategiyalarının təkmilləşdirilməsi barədə bəzi faydalı təlimatlar verilməsi məqsədə uyğun olardı [1].

Hər bir dil üçün əsas material sözdür və dil öyrənmək istəyən hər kəs gündəlik olaraq yeni söz və söz birləşmələri öyrənir. Həmin söz birləşmələrinin tərkibində idiomlar xüsusi yer tutur. İngilis dili idiom və idiomatik birləşmələrlə zəngin bir dildir. İdiomlara bütün üslublarda rast gəlmək mümkündür: yazıda, danışqda, bədii ədəbiyyatda və s. Hətta qəzetlər belə idiomatik ifadələrlə zəngindir.

İdiomları təşkil edən sözlər bir yerdə öz əvvəlki mənalarını itirir və birləşmə tərkibində yeni məna çalarlığı yaradır. Məsələn,

“**Dead to the world**” –(**fast asleep**)-dərin yuxuya getmək. Məs, I was barely aware that my telephone was ringing in the middle of the night because I was dead to the world.

İngilis dilində idiomlar ingilis dilini öyrənilicilər tərəfindən mənimsənilməli olan mədəni elementlərin bir hissəsidir.

İdiom sözü öz və ya özünəməxsus mənasını verən yunan terminidir. İdiom ümumiyyətlə hərfi mənada şərh oluna bilər, ancaq müəyyən kontekstdə istifadə edildiyi zaman hərfi olmayan bir məna kəsb edən məcazi ifadədir [3]. İdiomlar ingilis dilində çox geniş yayılmışdır. Onlar rəsmi üslubda və jərqonda istifadə olunur.

İdiomlar şer ədəbiyyatında Şekspir dilində və hətta İncildə də yer alır. İdiom bir araya gələn bir sıra sözlər, tək olduqda idiomun ayrı ayrı sözlərdən fərqli bir məna ifadə etməsi görünür. Məsələn, **eat one’s hat** – (to do something unpleasant in the case of being proven wrong (

sözünü geri götürmək) idiomatik bir ifadə, fərdi mənalarının bütövlükdə idiomun mənasına kömək etmədiyi görünən **eat/one/hat** adlı bir neçə sözdən ibarətdir .

Fernandoya (1996; 35) görə idiomların üç alt sinifi var.

1. Pure idioms (saf idiomlar). Şərti hərfi olmayan çox sözlü ifadə növü, tamamilə qeyri şəffafdır. Məsələn, **“Kick the bucket”** (vedrəyə təpik vurun).

2. Semi-idioms (yarı deyimlər\idiomlar). Bir və ya daha çox hərfi quruluşa sahib olan və bir ədəbi mənası olmayan alt mənəli, qeyri şəffaf olan deyimlər (idiomlar). Məsələn, **Foot the bill(i.e. pay)**. Hesabı bağlamaq. “Bill”(bağlamaq) sözün hərfi mənada istifadə edildiyi halda “ foot-ayağ” ədəbi olmayan element olduğu yarı-deyim nümunələrindən biridir.

3.Literal idioms. Hərfi idiomlar. Bu idiomlar dəyişməz və az dəyişməyə imkan verən, şəffaf və ya hissələri əsasda şərh edilə bilər.

Daha spesifik olaraq idiomlar bir neçə kateqoriyaya bölünə bilər.

1. Smile idioms. Gülüş idiomları. Bu idiomatik ifadə,”or” və ya, “like” kimi sözlərindən istifadə edərək bir obyektə və ya hərəkəti digərinə bənzədir. Məsələn, **like two peas in a pod** (bir qabda iki noxud) kimi ifadəsi bir şeyin bir qabda birlikdə böyüyən noxudla müqayisə edərək, təbiətdə iki şeyin oxşar və ya yaxın olduğunu izah edir. **“Light as a feature”**(bir xüsusiyyət kimi işıq), **“busy as a bee”** (arı kimi məşğul) bənzətmələr əsaslı idiom ifadəsinin digər iki nümunəsidir.

2. Phrasal verb idioms.(İfadəli fel idiomlar) Bu deyim ifadələr fel kimi işlənir. Ümumiyyətlə bir cümlə içərisində, fel rolunda işlənilir. Məsələn,
She will get away with stealing that car.

To get away with (canını qurtarmaq), **avoid punishment** (cəzadan çəkinin) bu kimi ifadələr feli idiomlar mənasında istifadə olunur.

3. Metaphorical idioms (Məcəzi idiomlar). Metoforik idiomlar bir qayda olaraq bir şeyi başqa bir şeyə bağlandığını ifadə edən, örtülü bir müqayisə aparan bir frazadır. İki vəziyyəti, obyektə və iki hərəkəti müqayisə edir. Məsələn, **It was raining cats and dogs** (itlər və pişiklər kimi yağır) yəni “leysan yağır”. Lakin metaforalar, əsaslı deyimlər iki fikri biri-birinə bağlamaq üçün **“like** (kimi),və ya **“as”**(kimi) sözlərindən istifadə etmir. Məsələn,**“a carrot and stick”**(yerkökü və çubuq metodu) məcbur etmə üsulu mənasında istifadə olunur. Əlindəki vəziyyəti inadkar atın və qatırın qabağında bir yerkökü asaraq arxasında bir çubuqla süründürməklə müqayisə edir.

4. Aphorisms. Aforizmlər dərin mənəli fikirləri ifadə edən söz, söz birləşməsi və ya cümlələrdən ibarət olur. Bu mənəli sözlər əsasən tanınmış şəxslərin düşüncələrinin təsviri olur. Onlar qısa, yadda saxlanılması asan cümlələrdə dərin fəlsəfi həqiqəti ehtiva edirlər. Məsələn, Youth is blunder (Gənclik korlanır), **Manhood is a struggle** (kişilik mübarizədir), **Old are regret** (qocalıq peşmançılıqdır).

— **Life’s Tragedy is that we get old soon and wise too late** [Benjamin Franklin]. Həyatın faciəsi tezliklə yaşa dolmaq və çox gec müdrükləşməkdir.

- **Yesterday is but today's memory, and tomorrow is today's dream** [Khalil Gibran].

Dünən bu günün yaddaşdır, sabah isə bu günün arzusudur.

5. Cultural and Historical Idioms (Mədəni və tarixi idiomlar).

Bu idiomatik ifadələr müəyyən mədəniyyətlərə xas olan əlamətdar hadisələrə və mühüm tarixi şəxsiyyətlərə aiddir. Məsələn, ABŞ-da “**John Hancock**” sözünün mənası imza vermək deməkdir. Bu ifadə istiqlal bəyannaməsini imzalayanlardan biri, imzası sənəddəki imzalardan ən böyük və fərqli imzalardan biri olan John Hancocka istinad edir. Başqa bir nümunə isə “**Honest Abu**” (dürüst Abu) deməkdir. Bu deyim ABŞ-in 16-cı prezidenti Abraham Linkolinin möhtəşəm dürüstliyinə işarə edir [2].

Ümumiyyətlə idiomlar danışıq məişət leksikasının böyük hissəsini təşkil edir və danışıq prosesində fikrin obrazlı, təsirli, bir sıra hallarda isə ironik- ekspresiv istifadəsinə xidmət edir. İdiomları öyrənmək ilk baxışdan asan görünsə də, əslində bu yolda bir sıra çətinliklərlə qarşılaşmalı oluruq. İdiomlar özlərinə məxsus quruluşa malik olan söz birləşmələridir. İdiomları təşkil edən sözlər bizə bəzən qəribə, qeyri-məntiqi və qrammatik cəhətdən düzgün görünməsələr belə, biz onlarda dəyişiklik apara bilmirik. Onlar dilin lüğət tərkibinə daxil olduqları kimi öyrənilməlidirlər. Beləliklə, idiomlar aşağıdakı quruluşa malik olan sözlərdir:

- İdiomları təşkil edən sözlər həm həqiqi, həm də məcazi mənaya malikdir.
- İdiomların özlərinə məxsus dəyişməz qrammatik quruluşları olur.

Dog days (of summer)

Very hot days

Yayın isti günləri

e.g. I can't stand the dog days of summer. Next year I'm going to buy an air conditioner! Bu ifadənin astronomik mənbəyi var. İyul və avqust aylarında Şimali yarımkürədə the Dog Star və Sirius günəşlə birgə qalxır. Qədim zamanlarda belə nəql olunurdu ki, günəşlə siriusun istiliyinin birləşməsi hədsiz dərəcədə isti havaya səbəb olur.

Get someone's goat

To irritate or annoy someone

Kimsəni özündən çıxartmaq, əsəbləşdirmək, qıcıqlandırmaq.

e.g. I can't believe the boss is giving Judith the day before Christmas off, when he refused to let me take the day off. **That really gets me!**

Wear the trousers (pants)

(often disapproving) (especially of a woman) to have a man's authority; be the boss of the family or household.

Evin kişisi olmaq (qadın haqqında), kişini (ərini) qapazaltı etmək, evdə hökmranlıq etmək.

Nəticə

Bir sözlə deyimlər, həqiqətən xarici dil öyrənmə və öyrətmənin çox çətin bir sahəsini təşkil edir, çünki tərifinə görə deyimlər ümumi mənasını tərkib hissələrinin mənasından müəyyənləşdirmək mümkün olmayan şərti ifadələrdir. İdiomları anlamaq ingilis dili öyrənənlər üçün çox vaxt problemdir. İdiomatik ifadələri yeniliklərlə öyrətmək üçün müəllim aşağıdakı strategiyaları tətbiq edə bilər. (1) İnşa yazılarında deyimlərdən istifadə etmək, (2) deyimlərdən istifadə edərək söhbətlər qurmaq, (3) orjinal materiallardan istifadə etmək, (4) problem həll etmə məşqlərindən istifadə etmək və (5) deyim afişalarının hazırlanması. Bunlar idiomları öyrətmək və nəzərdən keçirtmək üçün faydalı üsullardır.

Ədəbiyyat

1. Hacıyev, E.İ.(2016) Müasir İngilis və Azərbaycan dillərində köməkçi nitq hissələrinin funksional – semantic xüsusiyyətləri . Bakı, Mütərcim.
2. Pesce, C.(n.d). How to teach idioms and Their Meaning. Retrieved from <http://busyteacher.org/3712-how-to-teach-english-idioms-and-their-meaning.html>.
3. Rohani, G. & Ketabi, S. (2012). The effect of Context on the Iranian EFL Learner's Idiom Retention. *International Journal of Linguistics*, 4 (4), 52-67.
4. Saleh, N.W. I. & Zakaria, M.H. (2013). Investigating Difficulties Faced in Understanding, and Strategies Used in Processing, English Idioms by the Translation Students, 1 (2), 69-91.
5. Shapely, L.N. (n. d.) What is the Meaning of Idiomatic Expressions Language? Retrieved from http://www.ehow.com/about-6509169_meaning-idiomatic-expressions-language.html.
6. Straksine, M.(2009). Analysis of Idioms Translation and Strategies from English into Lithuanian. *Studies about Language*, 13-20.

TEACHING IDIOMATIC EXPRESSIONS IN ENGLISH IN DIFFERENT WAYS

Gunel Mammadova

Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan

Idioms are important part of acquiring a language and often indicate proficient learner. English idioms are a part of the culturalelements of the language which should be mastered by EFL learners. By developing a clear understanding of figurative language, such as idiomatic expressions, students can further comprehend texts that contain metaphorical and lexical meanings beyond the basic word level. However, learners with cultural literacy and language weakness are often challenged by idioms. There are several different ways to improve learners' idiom comprehension. The present article investigates what types of innovative teaching approaches and methods can be used when teaching idiomatic expressions to learners of English. It suggests that idioms need to be learned so increasing the learners' awareness of these unique words and phrases can help them learn to identify and interpret them with greater success.

Key words: idiomatic expressions, teaching, EFL learners

ОБУЧЕНИЕ ИДИОМАТИЧЕСКИМ ВЫРАЖЕНИЯМ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ РАЗНЫМИ СПОСОБАМИ

Гюнель Мамедова

Лянкяранский государственный университет, Лянкярань, Азербайджан

Идиомы являются важной частью изучения языка и часто указывают на то, что учащийся. Английские идиомы являются частью культурных элементов языка, которые должны быть освоены изучающие английский и иностранный язык. Развивая четкое понимание образного языка, такого как идиоматические выражения, учащиеся могут дальше понимать тексты, содержащие метафорические и лексические значения за переделаны базового уровня слово. Однако учащимся с культурной грамотностью и слабым языком часто бросают идиомы. Есть несколько способов улучшить понимание идиом учащимися. В данной статье исследуется, какие типы инновационных подходов и методов обучении идиоматическим выражениям изучающих английский язык. Он предполагает, что необходимо выучить идиомы, чтобы повышение осведомленности учащихся об этих уникальных словах и фразах могло помочь им научиться определять и интерпретировать их с большим успехом.

Ключевые слова: идиоматические выражения, обучение, изучающий английский язык как иностранный

Daxil oldu: 1.05.2021;

Çapa qəbul edildi: 15.06.2021;

Çap edildi: 17.08.2021

AZƏRBAYCAN DİALEKTLƏRİNDƏ HİDROQRAFİK APELYATİVLİ MİKROTOPONİMLƏRİN LEKSİK-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ (ŞƏRQ VƏ CƏNUB QRUPU ŞİVƏLƏRİNİN MATERİALLARI ƏSASINDA)

Elman Mirzəyev

Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan

e-mail: Mirzayev_or@mail.ru

Xülasə. Təqdim olunan məqalədə müqayisəli-tarixi dilçiliyin nailiyyətlərindən istifadə olunmaqla, müxtəlif sistemli dillərdə yaxın foneseantik formalarda izlənilən bəzi hidroqrafik apelyativlərin leksik semantik xüsusiyyətlərindən bəhs olunmuşdur. Tədqiqatın obyektini Azərbaycan dilinin şivə leksikası təşkil edir. Bununla belə, qeydə alınan materialın təhlilində türk, hind-Avropa, fin-üqor və digər dillərin nümunələrindən də istifadə edilmişdir. Tədqiqatın nəticələri sübut edir ki, qeydə alınan hidroqrafik adlar nostratik mənşəli olmaqla, “su” anlayışına malik qədim *ar//or//ur//al//ol//ul//ül//ıl//il//on* kökü ilə bağlıdır və tarixi inkişaf prosesində müxtəlif derivatları bir çox dillərdə yeni semantik məzmun kəsb etmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan, şivə, leksika, mikrotoponim, semantika, etimologiya

Giriş

Dilçilikdə onomastika problemlərinin öyrənilməsində əsas mənbələrdən biri də yerli şivə materialları hesab edilir. Azərbaycan dilində bu mənbə üzrə zəngin materialın olduğuna baxmayaraq, onomastik layın şivə materialları əsasında öyrənilməsi istiqamətində əsaslı elmi tədqiqat işləri aparılmamışdır.

Azərbaycan dilinin şərq və cənub qrupu şivələrində hidroqrafik mənşəli mikrotoponimlərin formalaşmasında *olum//ulum, urxana, hülə, şülə, lıx, ləc//ləj, lim* apelyativləri fəal işlənmə mövqeyinə malikdir. Əldə olunan material belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, qeyd olunan apelyativlər semantik cəhətdən “su” anlamına malik arxetipin derivatlarıdır. Hansı ki, həmin praforma VC (sait + sonor samitlər) quruluşuna malikdir və müxtəlif sistemli dillərdə *ar//or//ur//al//ol//ul//ül//ıl//il//on* variantlarında bəzən müstəqilliyini saxlamış, bir çox halda isə derivatlarının tərkibində asemantikləşmişdir. Bununla belə, həmin foneseantik formalar qohum və qohum olmayan dillərin toponimik fondunda müxtəlif növ hidronimlərin formalaşmasında fəal iştirak etməklə, həm də özlüyündə ibtidai insanlar tərəfindən dəniz, çay, göl və digər hidroqrafik obyektlərin “su” adlandırılmasına dair mövcud konsepsiyaların doğruluğunu bir daha sübuta yetirir. Azərbaycan dilçisi B.Məhərrəmlinin təbircə desək, “... “su” anlayışı bildirən sözün həm də “bataqlıq”, “göl”, “çay” anlayışları ifadə etməsi çox təbii, çünki semantik sahə baxımından bir-birinə yaxın anlayışları ifadə edən sözlərdə məna keçidləri normal prosesdir” [10, s.308].

Qeyd etməliyik ki, hidroqrafik apelyativlərdə “su” anlayışı ifadə edən *ar//or//ur//al//ol//ul//ül//ıl//il//on* müxtəlif sistemli dillərdə izlənilən qədim kök morfemlərdən biridir və arxetipi, derivatları türk, fin-üqor, tunquz-mancur, hind-Avropa, Yenisey, İber-Qafqaz dillərində geniş

yayılmışdır. Müxtəlif dilçilik mənbələrində etimoloji izahı daha çox konkret dil qrupu kontekstində, bəzən də müxtəlif sistemli dillərin nümunələri əsasında kök dildən qaynaqlanan nostratik vahid olaraq izah edilir. İkinci mülahizənin tərəfdarları sırasında M.Məmmədov, B.Məhərrəmli kimi Azərbaycan dilçiləri də yer alır [17; 9; 10].

Aparığımız tədqiqatın aktuallığını şərtləndirən mühüm cəhət kimi isə, onu göstərə bilirik ki, qeyd olunan morfemi özündə ehtiva edən hidroqrafik apelyativlər Azərbaycan dilinin şivə leksikasında yaxşı mühafizə olunduğu halda, indiyə qədər üzə çıxarılmamış və əsasən, müqayisələrdən kənar qalmışdır.

Ar “su” kökündən bəhs edən B.Məhərrəmli belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, qeyd olunan morfem müasir türk ədəbi dillərində, əsasən, asemantikləşmişdir. Müəllif yazır: “müasir türk ədəbi dillərində *ar* morfemi “su” mənasında müstəqil şəkildə, demək olar ki, işlənmir, yəni həmin kök türk dillərində, əsasən, asemantikləşmişdir. Ancaq bəzi türk dillərinin dialekt və şivələrində *ar* kökünün ilkin VC (sait + samit) şəkli mühafizə olunmaqdadır. Məsələn, başqırd dialektlərində *ar* “çayın başlanğıcı, mənbəyi” [9, s.74-75]. Bununla belə, praformanın digər allomorflarında müstəqil olaraq semantik cəhətdən “su” anlayışının mühafizə olunduğunu müasir türk dillərinə dair nümunələrdən aydın görmək mümkündür. Nümunə üçün: Qazax dilində *or* “ensiz arx, xəndək” [18, s.267], qədim türk yazılı mənbələrində və müasir türk, türkmən, qırğız dillərində *öl* “nəm, yaş, rütubətli” [5. IVc., s.407; 4, s.2774; 23, s.501; 12, s.92]. Müq. et: Azərbaycan dilinin Qazax, Ucar şivələrində *höyüşdix* “nəmişlik”, Çənbərək şivələrində *ülətməx* “islatmaq” [1, s.211-524]. M.Kaşğari məlum lüğətində *öl* “nəm, yaş” və bu kəlmədən alınan *öl ton* “yaş paltar” ifadəsini qeydə almaqla, verdiyi izahatında “bunu oğuzlar bilməz” fikrinə işarə etmişdir [5, Ic.s.121]. Lakin müasir oğuz qrupu türk dillərində kök morfem olaraq sərbəst işlənməsi, bu fikri təkzib edir və ya ehtimal ki, oğuz mənşəli dillərdə həmin mənimsəmə sonrakı tarixi dövrlərdə baş vermişdir.

Azərbaycan dilinin Masallı, Cəlilabad şivələrində “çay, göl və axmazlarda suyun çox dərin yeri” *olum//ulum* adlanır. Bölgənin mikrotoponimik layında həmin mənaya müvafiq olaraq, əsasən, şəxs, bəzən də əlamət bildirən sözlərə qoşulmaqla aşağıdakı coğrafi adları formalaşdırmışdır: *Adəm olumi*, *İrza olumi*, *Ağabala olumi*, *Tüstə olumi*, *Şükür olumi*, *Hacağa olumi* “Masallı rayonunun Təzə Alvadı kəndi ərazisindən keçən eyniadlı çayın müxtəlif yerlərində mikrotoponimlər”, *Üstüaçığ ulum*, *Girdə ulum* “Cəlilabad tayonunun Fətullaqışlaq kəndi ərazisində mikrotoponimlər”. Müqayisə üçün: Azərbaycan dilinin İmişli şivələrində *olum* [1, s.381], qərb qrupu şivələrində *ulum// ulım// yolum* “çayın dayaz yeri”, [1, s.517-551], Gəncə, Qazax, Tovuz şivələrində *üləşix* “dəhnə, kiçik su ayrıcı” [1, s.524], türk dilində *oluk* “bir şeyin axmasına yarayan üst yanı açıq boru”, “yağış sularını damların kənarlarına yığıb axıdan boru” [4, s.2712], türkməncə *olum* “çay keçidi, dayaz yer”, “say, gölün dayaz yeri (mal-qara suvarmaq üçün)” [23, s.488], monqol dilində *olom* “çay keçidi, dayaz yeri” [15, s.758].

V.İ.Savina İran toponimik arealında qeydə alınan *Daşholom* (داتھلی الوم), *Bayramolum* (بیرام اولوم) və digər adları çəkməklə, *olom* sözünü monqol mənşəli hesab edir [22, s.165]. Lakin dil faktları sübut edir ki, bu, “su” mənasına müvafiq olan qədim *ol//ul* kökünün derivatı olmaqla, nostratik mənşəlidir. E.Murzaevin müqayisələrindən bəlli olur ki, ilkin forma Yenisey, tunquz-mancur qrupu dillərində daha yaxşı mühafizə olunmuşdur. Müqayisə üçün: Yenisey dillərindən olan ket dilində *ul* “su, çay”, tunquz-mancur dilləri qrupuna daxil olan even dilində *ul* “çayın dərin yeri, çökək”. Oxşar paralelliyi həmin qrupda yer alan oroçi dilində *uli* “çay”, ulç dilində *ula* “su”,

mancurca *ula* “böyük çay” sözlərində də müşahidə etmək mümkündür [20, s.574-575]. Fin qrupuna daxil olan komi-ziryan dilində isə *ul* “nəm, yaş, rütübətli” deməkdir [14, s.38].

“Su” anlayışına malik olmaqla, morfemin *ur* şəklində dəyişməsi şivə leksikası üçün səciyyəvi olan aşağıdakı sözlərdə müşahidə olunur. Nümunə üçün: *urramax* (Şəmkir) “suvarmaq” (heyvanlar haqqında), *urramağ* (Salyan) “rütübət nəticəsində qabarmaq (divara aiddir)” [1, s.519] – *ur* + *ra<la* “feil düzəldən şəkilçi”. Müqayisələri Lənkəran və Muğan qrupu şivələrində məhdud dairədə izlənilən *urxana* (*ur* + *xana* “ad düzəldən fars mənəli şəkilçi”) apelyativi əsasında da genişləndirmək olar. Yerli informatorların məlumatına əsasən, onu deyə bilərik ki, keçmişdə çaylarda, dəniz sahilinə yaxın daxili sulara, axmazlarda qum və ya torpaq yığımindan süni təpəcik kimi düzəldilən yerlər *urxana* adlandırılmışdır. Belə yerlərdə balıq ov alətləri yerləşdirilmiş, qayıq və gəmilər bura yan almaqla ovlanmış balığın tədarükü həyata keçirilmişdir. Yəni, bir növ kiçik liman funksiyası daşması, belə deməyə əsas verir ki, şivə leksikasında müstəqil işlənən həmin söz özündə Azərbaycan ədəbi dilindəki “liman” termininin semantikasını ehtiva edir. Hazırda bölgədə həmin ad əsasında formalaşmış *Urxana* (Lənkəran rayonunun Qumbaşı kəndi ərazisində), *Urxana*, *Kosa urxanası* (Masallı rayonunun Xırmandalı kəndi ərazisində) kimi bir neçə mikro obyekt adlarına təsadüf olunmaqdadır.

Şərqi və cənub qrupu şivələrində sərbəst işlənməklə, həm də bir sıra mikrotoponimlərin formalaşmasında iştirak edən hidroqrafik apelyativlər sırasında *hülə*, *şülə*, *lux*, *ləc//ləj*, *lim* apelyativləri də yer alır. Hansı ki, “su” mənasını daşıyan qədim köklə bağlıdır və ablaut və metateza hadisələrinin nəticəsi olaraq tarixi inkişaf prosesində yeni semantik məzmun kəsb etmişdir.

Anlautda (söz əvvəlində) *h*-ləşmənin nəticəsi olaraq, morfemin derivatlarından biri kimi Azərbaycan dilinin Muğan qrupu şivələrində *hülə* (müq. et: Azərbaycan dilinin Quba şivələrində *hölən* “yolun çökək yerində yığılan su”, Balakən şivələrində *höyüt* “göl” [1, 210-211], Ordubad şivələrində her “bastanda kiçik su arxı” [7, 119], türk dilində *höl* “yaşlıq, nəm [4, 1628], İran dillərinin cənub-qərb yarımqrupuna daxil olan bəndəri dialektində *hū*, kumzari dialektində *hau* “su” [21, 312], talış dilində *honi//hünü* “bulaq”) sözü təsadüf edilir. Coğrafi obyekt adətən kanallardan ayrılmaqla süni olaraq yaradılır və eni, dərinliyi təqribən 1 metrə, uzunluğu isə 1-2 km bərabər olur. Muğan bölgəsi rayonlarında, əsasən, əkin sahələrinin suvarılmasında istifadə olunur və yerli şivələrdə hidroqrafik ad olaraq “su arxı (kanal)” [3, 198], “kiçik arx”, “lək”, [1, 212], “cərgə arası arx” [8, 73] kimi sinonim mənalar ifadə edir. O cümlədən, bölgədə elementar areal daxilində bəzi coğrafi adların tərkibində də işlənir və digər süni obyekt adları kimi, əsasən, antropotoponimlərdir. Məsələn, *Mürsəl hüləsi*, *Hacıxan hüləsi*, *Heyyət hüləsi* “Masallı rayonunun Qədirli kəndinin qərbində mikrotoponimlər”, *Hülə arası* “Masallı rayonunun Xallicallı kəndinin cənubunda, Qədirli və Viləş kəndləri arasında mikrotoponim”.

Yardımlı rayonunun mikrotoponimləri sırasında *şülə* adına da təsadüf olunur ki, yerli şivələrdə müstəqil mənəlidir və Azərbaycan ədəbi dilindəki *şəlalə*, Təbriz şivələrində *şurqan*, Bolnisi şivələrində *şurnay* [1, 475], Ordubad rayonunun Dırnıs kənd şivəsindəki *şumuran* [7, 254] sözlərinə müqabildir. Belə ki, rayonun Əsədabad kəndinin yaxınlığında *Şülə dərəsi* adlanan ərazidəki dərədən təqribən 15-20 metr hündürlüyündən tökülən su axını şəlalə yaradır. *Şülə* adlanan digər bir oxşar coğrafi obyekt isə rayonun Vərdədüz kəndi ərazisində qeydə alındı. Fikrimizcə, qeydə alınan paralel formalar “su” mənasındakı arxetipə bağlı olmaqla, söz əvvəlində *ş*-ləşmə hadisəsi baş vermişdir.

Azərbaycan dilçisi B.Məhərrəmli söz yaratma vasitəsi kimi metateza hadisəsinin imkanlarından bəhs edərək, əski türk yazılı qaynaqlarında us “su” komponentli sözləri xatırladır. Müəllif yazır: “... dialektlərimizdə usdamaq “susamaq” sözünün mövcudluğu bu sözdə metatezanın baş verdiyini göstərir” [11, 127-128]. B.Məhərrəmli son tədqiqatlarında belə bir nəticəyə də gəlmişdir: “... hind-Avropa dillərində işlənən rav//ra//ru//ri//re komponenti ilə başlayan “su” semantikalı sözlərin əksəriyyəti (ru, rud, river, reka “çay” və s.) ar//ır//ir//ur//er “su” kökünün metatezaya uğramış variantıdır” [9, 78].

Şivə materialları və müxtəlif sistemli dillərə dair nümunələr “su” semantikalı sözlərdə oxşar hadisənin əhatə dairəsini genişliyini göstərməklə, həm də dilçilikdə bununla bağlı qeyd olunan mülahizələrin doğruluğuna heç bir şübhə yeri qoymur.

Azərbaycan dilinin Lənkəran qrupu şivələrində semantik baxımdan özündə yaxın mənaları ehtiva edən *lix* “duru palçıqlı yer, bataqlıq”, *ləc//ləj* “sacaq, nəm, rütübətli”, *lim* “bulaq sularının daşması və ya sel daşqınları nəticəsində yaranan torpaq çöküntüsü, lil”, “bulaq, kiçik göl və bataqlıqlarda suyun çəkilməsi nəticəsində əmələ gələn duru palçıq, bataq” hidroqrafik məzmunlu apelyativlərə təsadüf edilir. Yerli şivələr üçün səciyyəvi olan bu semantik məzmun, həm də bölgədəki coğrafi adların qeydə alındığı ərazilərin relyef və landşaft xüsusiyyətlərinə müvafiqdir. Müqayisə üçün *Lixlər* (*lix* + *lər* “cəm şəkilçisi”) “Yardımlı rayonunun Hamarkənd kəndi ərazisində mikrotoponim”, *Ləjdər* (*ləj* + *dər* < *lər* “Azərbaycan dilində cəm şəkilçisi”) “Yardımlı rayonunun Yolocaq kəndinin qərbində mikrotoponim”, *Limliy//Limliy buləği* (*lim* + *liy* < *lik* “isim düzəldən şəkilçi” + *buləğ* < *bulaq*) “Yardımlı rayonunun Peşdəsər kəndi ərazisində mikrotoponim”.

Oxşar semantik cərgəni türk, hind-Avropa mənşəli dillərə dair aşağıdakı sözlərlə genişləndirmək mümkündür. Nümunə üçün: qədim türk yazılı mənbələrində *liyü* “quraqlıqda quru palçıq halına düşən incə qumlu lil, batdaq”, *liş* “selik” (cigilcə), *lağun* “ayran, süd və s. içilən parç kimi içi oyulmuş bir şey” [5, 363] (müq. et: M.Kaşğarının lüğətində *bart//yart* “su içilən parç” (oğuzca) [5, 75-655], Azərbaycan dilində *ləpə* “dalğa, kiçik dalğa”, *lil* “dənizin, gölün, çayın dibində olan mineral, və ya üzvü hissəciklərdən ibarət çöküntü”, “bulanıq suların dibinə çökmüş qara, duru palçıq”, *liğ* “yağmurdan, sulu qardan yerdə əmələ gələn duru palçıq” [2, 257-262], *lim* (Cəbrayıl)//*linət* “suyun yığıb gətirdiyi torpaq, lil”, *liğalış* (Bakı, Salyan) “həddindən çox sulu”, *linc//lunc* (Cəbrayıl, Gədəbəy, Şamaxı, Lerik) “nəm, yaş”, *leğman//liçmən//lecman* (Lənkəran, Masallı) “damdan axan yağış suyunun töküldüyü yer, navalça ” *lat* (Qax, Zaqatala) “bulağın gözündə suyun yayıldığı yer”, *latdix* (Zaqatala) “su yığılıb qalan çuxur”, *lümüdan* (Salyan) “su basmış əkin yeri” [1, s.324-335], Naxçıvan şivələrində *lijdamax* “daha çox yaş qalmaq nəticəsində bir şeyin xarab olması” [7, s.191], türkməncə *lüyk* [23, s.435], qazaxça *lay* [18, s.239], qırğızca *layka* [13, s.5], özbəkçə *loy* [24, s.246] “palçıq, lil”, müasir farsda *lay//ləcən//ləjən* “lil, palçıq” [6, s.225-235], kürd dilində *leyi* “sel, daşqın”, *lil* “çəng, lil”, “bataqlıq” [16, s.224-228], talışca *lü* “ensiz arx, xəndək” [19, s.235], giləncə *lacu* “suvarma kanalı”, mazandaran dilində *lepu* “durğun axmaz sularda liman” [22, s.134-135], rus dilində *лай//лаять* “yaş, nəm, rütübətli”, *лайдак* “çayın subasar sahili”, *лужа* “gölməçə, nohur” [13, Ил., s.235-287] və s. Fikrimizcə, oxşar fonosemantik apelyativlərdə *li//li//lu//lü//la//lo* “su” mənasına malik *il//il//ul//ül//al//ol* kökünün metatezaya uğramış variantıdır.

Beləliklə, tədqiqatın nəticələri göstərir ki, müxtəlif sistemli dillərdə işlənən hidroqrafik apelyativlərin leksik-semantik inkişafında oxşar bir qanunauyğunluq vardır. Burada həm də müxtəlif

xalqların dünyagörüşündə suyun kainatın yaranmasında dörd ünsürdən biri olaraq qəbul edilməsinə dair dini-mifoloji baxışlar elmi əsaslarla öz təsdiqini tapır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, “Şərq-qərb” nəşriyyatı, 2007.
2. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 4 cildə, IIIc., Bakı, “Şərq-qərb” nəşriyyatı, 2006.
3. Azərbaycan dilinin Muğan qrupu şivələri. Bakı, “Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası” nəşriyyatı, 1955.
4. Büyük türkçe sözlük. <https://esgici.net>
5. Divanü lüğət-it-türk. Tərcümə edən və nəşrə hazırlayan R.Əsgər. 4 cildə, I, IVc., Bakı, 2006.
6. Farsca-Azərbaycanca lüğət. Tərtib edən: prof.Nəyyerzaman Səqəfi (Hatəmi). İc.,Tehran, “Naser” nəşriyyatı, 1999.
7. Quliyev, Ə. Əliyeva, N. (2017) Naxçıvan dialekt və şivələrinin lüğəti. Naxçıvan.
8. Mehrəliyev, E. (1987) Xalq coğrafi terminlərinin izahlı lüğəti. Bakı, “Maarif” nəşriyyatı.
9. Məhərrəmli, B. (2016) Dünya dillərində homogen sözlər. Bakı
10. Məhərrəmli, B. (2018) *Su “şəffaf maye, çay, göl, dəniz, rütubət” nostratik kökünün dünya dillərində derivatları və allomorfları// Dilçilik İnstitutunun əsərləri. “Elm və təhsil”, Bakı, №1, s.307-321.
11. Məhərrəmli, B. (2017) Türk dillərinin qədim leksikası. Bakı.
12. Гиргизско-русский словарь. Составил проф. К.К.Юдахин. Москва, Издательство «Советская энциклопедия», 1985.
13. Даль, В.И. (1999) Толковый словарь живого великорусского языка. Москва, Т II., Издательство «Русский язык».
14. Кабинина Н.В. (2012) Субстратная топонимия Архангельского поморья, Автореферат дис... док. фил. наук, Екатеринбург.
15. Кручкин, Ю. (2006) Большой современный русско-монгольский-монгольско-русский словарь. Москва.
16. Курдско-русский словарь. Составил/Ч.Х.Бакаев. Москва, 1957.
17. Мамедов, М. (1989) Историко-лингвистический анализ общезыковых топонимических терминов. Ташкент.
18. Махмудов, Х. Мусабаев, Г. (1987) Казахско-русский словарь. Алма-Ата.
19. Миллер, Б.В. (1930) Талышские тексты. Москва.
20. Мурзаев, Э.М. (1984) Словарь народных географических терминов. Москва, Издательство «Мысль».
21. Расторгуева, В.С. Эдельман, Д.И. (2000) Этимологический словарь Иранских языков. Том I., Москва, Издательская фирма «Восточная литература» РАН.
22. Словарь географических терминов других слов, формирующих топонимию Ирана / Составитель В.И.Савина. Москва, Издательство «Наука», 1971.
23. Туркменско-русский словарь. Москва, Издательство «Советская энциклопедия», 1968.
24. Узбекско-русский словарь. Ташкент, 1941.

LEXICO-SEMANTIC FEATURES OF MICROTOONYMS WITH HYDROGRAPHIC APPELLATION IN AZERBAIJANI DIALECTS (BASED ON LINGUISTIC MATERIALS OF DIALECTS OF EASTERN AND SOUTHERN GROUPS)

Elman Mirzayev

Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan

The study of the problems of onomastics in modern linguistics is based on various sources. Considering the importance of local dialectal materials, the article examines the lexical and semantic features of some hydrographic appellative microtoponyms noted in the dialects of the eastern and southern groups of the Azerbaijani language.

The obtained material shows that the presence of such appellatives in the micro-area as *olum//ulum* – “a very deep water place in rivers, lakes and ditches”, *urxana* – “port”, *hülə* – “small waterway”, *şülə* – “waterfall”, *lx* – “muddy place, swamp”, *ləc//ləj* – “wet, wet”, *lim* – “precipitation caused by spring floods and mudflows, silt”, “mud, swamp formed as a result of water intake from springs, small lakes and swamps” take an active position in the formation of microtoponyms.

The results of the study prove that these hydrographic names are of nostratic origin and semantically correspond to the praforms as *ar//or//ur//al//ol//ul//ül//ıl //il//on* concept of “water”, and their derivatives in the process of historical development have acquired a new semantic content in hetero-system languages.

Key words: Azerbaijan, accent, lexical, microtoponym, semantics, etymology

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МИКРОТОПОНИМОВ С ГИДРОГРАФИЧЕСКОЙ АППЕЛЯТИВНОСТЬЮ В АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ДИАЛЕКТАХ (НА ОСНОВЕ ЯЗЫКОВЫХ МАТЕРИАЛАХ ГОВОРОВ ВОСТОЧНЫХ И ЮЖНЫХ ГРУПП)

Эльман Мирзоев

Лянкранный государственный университет, Лянкранный, Азербайджан

Исследование проблем ономастики в современной лингвистике основано на различных источниках. Учитывая важность местных диалектных материалов, в статье рассматриваются лексико-семантические особенности некоторых гидрографических апеллятивных микропонимов, отмеченных в говорах восточной и южной групп азербайджанского языка.

Полученный материал показывает, что наличие в микро-ареале такие апеллятивы, как *olum//ulum* – «очень глубокое водное место в реках, озерах и канавах», *urxana* – «порт», *hülə* – «малый водный путь», *şülə* – «водопад», *lx* – «илистое место, болото», *ləc//ləj* – «мокрый, влажный», *lim* – «осадки, вызванные весенними паводками и селями, ил», «грязь, болото, образовавшееся в результате *забора* воды из родников, небольших озер и болот» занимают активную позицию в формировании микропонимов.

Результаты исследования доказывают, что данные гидрографические названия имеют ностратическое происхождение и семантически соответствуют праформой *ar//or//ur//al//ol//ul//ül//il//il//on* понятию «вода», а их деривативы в процессе исторического развития приобрели новое семантическое содержание в разносистемных языках.

Ключевые слова: Азербайджан, говор, лексика, микропоним, семантика, этимология

Daxil oldu: 1.05.2021;

Çapa qəbul edildi: 15.06.2021;

Çap edildi: 17.08.2021

PARFİYA VƏ AZƏRBAYCANIN ERKƏN DÖVLƏTLƏRİNİN İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNİN TARİXŞÜNASLIĞINDAN

Qənirə Pirquliyeva

Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan

e-mail: p_qanira@hotmail.com

Xülasə. Məqalədə Azərbaycanın ilk dövlətlərindən olan Qafqaz Albaniyası və Atropatenanın Şərqi İsgəndərdən sonra yaratdığı ən güclü dövlətlərdən olan Arşakilər-Parfiya tərkibində olduğu zaman haqqında tarixşünaslıqda mövcud olan bəzi mühüm məlumatlar öz əksini tapmışdı. Mənbələr analiz edilərək təsnifatlaşdırılmış və bir neçə qrupa bölünmüşdü. Bu qruplarda yazılı və maddi –mədəniyyət artefaktları ayrıca tədqiq edilərək qısa elmi nəticələrə, mülahizələrə görə indiki Azərbaycan coğrafiyasında Parfiyanın yaradan etnoslardan olan part-parn tayfa adlarının indiki Bərdə toponimində qorunub bizə çatması, həmçinin sasanilər dövründə numizmatik materiallarda Partav şəhərinin sikkələrində olan zərb yeri adının bir daha bu dövlətin adının etnotoponim olduğunu və bizim xalqımızın tarixində önəmli yer tutduğunu bir daha sübut edir.

Açar sözlər: parn-sak tayfalarının dövləti, Parfiya mənbələrdə, Avropa elmində Parfiya problemi, Parfiya və Azərbaycanın etnik əraziləri

Giriş

Azərbaycanın-Qafqaz Albaniyasının və Atropatenanın antik dövr tarixində hələ də bir çox problemlərin elmdə öz həllini tapmadığı dövr Parfiya-Arşakilər zamanıdır. Amma tariximizdən təxminən 500 ili tam olaraq, öyrənmədən bizlər, həm də ilkin dövlətlərimizin mühüm tarixi məsələlərini, o cümlədən iqtisadi münasibətlərini araşdırma bilmirik. Bu o deməkdir ki, Parfiya tarixini olduğu kimi araşdırma bilməsək, öz tariximizin təxminən yarım minillik dövrünü öyrənmə bilmərik.

Arşak- Ərsak- Parfiya dövlətinin araşdırılmasına ciddi maraq XVIII əsrin sonlarından, yəni elmin inkişafının əsas pillələrindən olan dövrdə və məkan olan Avropada başlasa da, hələ antik dövrdən ayrı-ayrı mütəfəkkirlərin əsərlərində araşdırmaya cəlb etdiyimiz mövzu barədə müəyyən məlumatlar vardır. Bu məlumatların bir qismi vətənimizin miladdan öncəki tarixini bir də bu kontekstdən baxışına bəzi köməklik göstərir. Belə ki, xalqımızın etnogenezində yaxından iştirak edən bir çox etnoslar, etnik qruplar haqqında əsasən tarixi etnoqrafiya elminin araşdırmalarında məlumatlar vardır. Azərbaycan arxeologiya elminin, əsasən keçən əsrdə həyata keçirdiyi araşdırmaların nəticələrinə görə etnos məsələsi hələ çox az araşdırılmaqdadır [2, s.107-114]. Bu səbəbdən antik dövrün alimlərinin əsərlərində olan məlumatların bir daha Parfiya dövlətinin coğrafiyası, yaranma tarixi və digər mühüm tarixi-mədəni münasibətlərin qismən də olsa öyrənilməsi, günümüzdə aktual problemlərdən birinin

araşdırılmasında müəyyən əhəmiyyəti ola bilər.

Miladdan öncə I minilliyin əvvəllərində Roma, Parfiya, Kuşan dövləti və Çinin Xan sülaləsi hakimiyyəti zamanı bütün sivil Oykumeni (Avropa və Asiya-P.Q.) Atlantikdən Sakit okeana qədər olan böyük ərazini öz aralarında bölüşdürürlər. Amma bu bölgü “kvartetinin” hər bir üzvünə qanla, müharibələr, çaxnaşmalarla dolu, uzun yoldan sonra nəşib oldu. Belə ki, beş yüz ildən bir qədər artıq Roma İtaliya tayfaları ilə Epir, Karfagen, Makedoniya ilə müharibələr aparmış, nəticədə e.ə. III-II yüzilliklərdə Aralıq dənizi sahillərində qüdrətli bir dövlət olaraq, güclənmiş və genişlənmişdi. Təxminən bir o qədər vaxt bir-biri ilə döyüşən Çinin kiçik hökmdarları e.ə. III əsrin sonunda Xan sülaləsinin başçılığı ilə birləşmiş Çin dövlətini yaratmışdı. Böyük Kuşan dövləti belə əcdadlarının yaratdıqları Yunan-Baktriyanı dağıtdıqdan təxminən 200 il sonra meydana gəlmişdi. Parfiya kiçik Parfiya adlı ərazidə Arşakın bura hücumundan 120 il sonra artıq Fərat və Amudərya çayları arasında böyük imperiyaya çevrilmişdi. Bu imperiyanın ömrü bəzi ehtimallara görə 300 ildən artıq davam etmişdi” [5, s.7].

Arşak-Ərsak-Parfiya dövlətinin yeni tarixdə alimlər tərəfindən araşdırmalara cəlb edilməsinin bir çox səbəbləri kimi həm də dünyanın zəngin və aparıcı muzey fondlarında qorunub saxlanılan, ekspozisiyalarında nümayiş etdirilən nəfis zərgərlik nümunələri kimi qəbul edilən sikkə nümunələrinin dəqiqləşdirilməsi olmuşdu. Hər il sayısız hesabsız kəmiyyətdə “köhnə qitənin” əksər yerlərindən aşkar edilən bu sikkələr və sikkə dəfinələri alimləri “sirlərlə” dolu olan dövlətlə daha ciddi məşğul etməyə vadar etmişdi. Digər mənbələr sırasında bəzi arxeoloji məktəblərin antik dövrün yazılı mənbələrində adları və təsvirləri olan bəzi Parfiya şəhərlərinin, məbəd yerlərinin axtarılması və lokallaşdırılması cəhdlərini qeyd etmək lazımdır. Belə ki, günümüzədək hələ də bu dövlətin ilkin vətəninin harada yerləşməsi, erkən paytaxtını, həmçinin mühüm siyasi, dini və ticarət mərkəzlərinin yerlərinin təyini kimi mühüm məsələlərin qazıntıları və tapıntıları vasitəsilə mübahisələr və elmi müzakirələr obyektində olmasıdır. Baxmayaraq ki, əsas axtarışlar XIX əsrin ortalarından başlayaraq, əsasən indiki İran, Mərkəzi Asiya ərazilərində aparılmaqdadır, amma bu problem üzrə bir çox problemlər tam həllini tapmamışdır. Nədənsə Parfiyanın Qafqazda izlərinin axtarılması ümumiyyətlə ayrıca bir problem kimi indiyə qədər akademik çevrələrdə öz yerini tutmamışdı. Halbuki aşağıda istinad etdiyimiz bir çox narrativ mənbələrdə göstərilən coğrafi məkanlar, toponimlər, oronimlər əsasən Azərbaycanın etnik ərazilərindən biri olan Qafqaz və onun çevrəsində yerləşir. Bundan başqa, hələ keçən əsrin əvvəllərindən ölkəmizdə yaranan və formalaşmağı davam edən bəzi elmlərdən numizmatika, epigrafika kimi elm sahələrinin araşdırmaları burada təxminən 3 yüzildən bir qədər artıq, təxminən 500 ilə yaxın bizim bu dövlətin birbaşa təsir dairəsində olduğumuzu müəyyən qədər sübut edən xeyli sayda artefaktları üzə çıxarmışdı.

Bu dövlət haqqında olan digər mənbələr qismində daha geniş coğrafiyada Avrasiyanın bir çox yerlərində aşkarlanan və bir qisminin araşdırıldığı bəzi epigrafik mənbələrdir. Bu

yazılar cürbəcür əlifbalarda və dillərdə bəzi bərk materiallar-qayalıqlar, memarlıq abidələri üzərində, ostrokonlarda mütəxəssislər tərəfindən öyrənilməkdədir. Günümüzdə artıq Parfiya dövlətinin özünün əlifbasının və dilinin olması artıq bir çox linqvistlər tərəfindən təsdiqlənməkdədir.

Beləliklə, öncə yuxarıda qeyd etdiyimiz epigrafiya abidələrdəki məlumatları təqdim edirik

1. Mixi yazılı mənbələri- alimlər tərəfindən təsdiq edilmiş ən qədim mixi yazı nümunəsi Əhəməni hökmdarı Haşayar-Kserksə aid olan “Antidev yazıları” adlı məşhur epigrafiya kitabələridir. Bu yazıda, elmdə daha çox dax tayfalarının bir qolu olan parn tayfaları barədə maraqlı məlumatlar elam, akkad, qədim fars əlifbalarındadır (3-6).

2. Akkad yazılarında Parfiyanın erkən tarixi barədə olan məlumatlar əsasən astronomiyaya aid olan gündəliklər və tarixi xronikalardır. Astronomiya üzrə gündəliklər e.ə. VII-I əsrlərdə Babilə mütəmadi olaraq həyata keçirilməsi barədə elmdə kifayət qədər məlumatlar vardır [11, s.2-10, 23,s.18, 17,s. 9].

3. Üzərində Selevki hökmdarları barədə məlumatlar olan epigrafiya yazı nümunəsi “Antiox silindri” adlı gil məmulat (e.ə. 268 – ci il) üzərində I Selevkin oğlunun işğal etdikləri ərazidəki hökmdarların onu, daha konkret Babil və parfiyalılar tərəfindən necə qəbul edilmələri barədə olan maraqlı fikirlərdir [22, s.12-18].

4. Arami əlifbasında olan epigrafiya mənbələrdən ən maraqlısı-dəvə çənəsində aşkarlanan yazılar Xarəzmdə yerləşən Burlu qala adlı abidədə tapılmışdı [7, s. 44]. Bu əlifbada olan yazıların əksər hissəsi Türkmənistanda aşkar edilən Köhnə Nisa adlı abidədə yerləşən Mihrdatkir adlı məbəddə 1951-52 ci illərdə arxeoloji qazıntılar zamanı aşkar edilmişdi. Bu yazılar ostrokonlar üzərində aşkar edilmiş, bu günə 2790 ədəd olaraq, həm də qraffitlər kimi araşdırılmaqdadır. Yazılar e.ə. II-I əsrlərə aid edilir. Yazıların hamısı Parfiya dilindədir. Məzmun baxımından yazılar təsərrüfat yönümlü qeydiyyatdan ibarət olarsa da, Parfiyanın erkən siyasi tarixi barədə çox qiymətli məlumatlar vardır. Ən qiymətli məlumatlar sırasında Arşakilərin geneologiyasını qeyd etmək lazımdır [16,s. 68–72; 19, 139–181].

Narrativ yazılı mənbələrdən aşağıdakıları qeyd etmək olar:

1. Arşakilər dövlətinin ilk yaradıcı qüvvələrindən olan day-daxlar barəsində elmə məlum olan erkən məlumatlar Herodotun “Tarix” əsərindədir. Burada həmçinin Partava toponimi barədə müəyyən məlumatlar vardır. Nəzərə alınsa ki, bu məlumatlar da eynilə e.ə. V əsrə aiddir, onda parn tayfalarının erkən Partava adında dövləti barədə olan Herodotdakı məlumatlar şübhələri yox edir.

2. Parfiya dövləti haqqında məlumatlar Polibinin (e.ə. 210 – 128 –ci illər) əsərində vardır. Belə ki, e.ə. 143 cü ildə Parfiya hökmdarı I Mitridatın Babilə hücumu zamanını “Ümümdünya tarixi” adlı əsərində qələmə alan Polibiy daha çox Romanın protektoratlıqlarına yer ayırmışdı. Bununla belə o, Selevki hökmdarı III Antioxun II Arşaka qarşı olan hücumlarını yazarkən, həm də bu dövlətin tarixi barədə məlumatları da qismən

qələmə almışdı.

3. “Makkaveylərin kitabları” adlı əsərdə selevki və iudey mənbələrinə əsasən e.ə. II əsrin ortaları - I əsrin əvvəllərində selevkilər haqqında onların ortodoks dini münasibətləri barədə olan mənbə xarakterli yazılarda qısa olaraq bu dövlət barədə də fikirlər vardır [6, 22-36; 11, s.125–126].

4. Strabon (e.ə.63 – e. 25-ci illər) “Coğrafiya” əsərinin XI kitabında Parfiyanın böyük bir imperiyaya çevrilməsinin əsas səbəbini onu yaradanların köçəri həyat tərzini, adət ənənələrinin daha şox varvar skiflərlə eyniyyət təşkil etdiyini, həmçinin idarə etməçiliyi və hərbi uğurları əldə etməyi bacarıqları ilə bağlı olmasını qeyd edərək, əslində elmdə bu dövlətin yaradıcılarına barədə çox dəyərli məlumatlar yazmışdı[5, s.8].

5. Korneliy Tatsit (55 – 120-ci illər) Parfiyanı “arcanum imperi”- latın dilindən tərcümədə gizli, sirlə imperiya adlandırmışdı. Müəllif dövlət haqqında məlumatı Arşakın üsyanlarının IV Antioxun iudeylər arasında yunan adətlərini yaymaqla məşğul olduğu zamanla eyniləşdirmiş, yəni əslində dəqiq xronologiyasını yazmışdı [3, s.45].

6. Diodor Siciliyalı(e.ə.I əsr)”Tarix” kitabında Parfiyanın və Girkaniyanın tarixi coğrafiyası haqqında məlumatları Makedoniyalı İsgəndərin hakimiyyəti zamanı çərçivəsində əhatə edir. [3, s. 120].

7. Parfiyanın erkən tarixi barədə romalı Pompey Troqun (e.ə.27-e.37) əsərlərindəki məlumatların xüsusi əhəmiyyəti vardır. [3, s.92].

8. Parfiyanın e.ə. III-II əsr tarixinə dair əsas mənbə alimlər tərəfindən Artemiyalı Apollodorun “Filippələrin tarixi” kitabıdır. [1, s.90–93]. Bu əsər yalnız Mark Yulian Yustinin əsərində qısaldılmış şəkildə gəlib çatmışdır.

9. Eramızın əvvəllərində yaşayıb fəaliyyət göstərmiş İsidor Xaraklı (təxminən e.ə. I əsrin sonları- eranın I əsrinin əvvəlləri) “Parfiyanın yaşayış yerləri” adlı əsərində oradan keçən “şah yolu”nu Fərat çayından Hindistana qədər olan hissəsini açıq aydın parfiyalılara aid olmasını yazırdı. Bununla bərabər həm də Hirkaniya, Asatuena, Parfiəna sərhədlərini izah edərkən ayrılıqda I Arşakın Asaak şəhərində tacqoyma mərasimini də təsvir etmişdi.

10. Tit Liviy (e.ə. 59 – e.17) «Истории от основания города» adlı əsərində selevki hökmdarı III Antioxun qoşunlarının tərkibində daxların, parnların olması barədə və Roma ilə olan döyüşlərdə iştirak etmələri barədə yazır [5, s.10].

Beləliklə, erkən Arşakilərin vətəni e.ə. V-III əsrlərdə dax-parn tayfalarının yayıldığı müasir Türkmənistanın cənub-qərb və İranın şimal-şərq, Qafqazın cənubu, cənub – şərqindəki bölgələr olmuşdu. Dax, day, parn-part tayfalarının dünya tarixində görünməsi zamanı e.ə. V əsrin əvvəllərində, yayıldıqları ərazi Cənubi Uraldan Orta Asiyaya keçməklə Xorasanın şimalına qədərki torpaqlar olduğu ehtimal edilir. [3, s.8].

Belə ki, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, daxlar haqqında ilk epigrafiq mənbələr müasir İran ərazisində aşkar edilən Əhəməni hökmdarı Kserks (Haşayar)adından olan üçdilli - elam, akkad və qədim fars dillərində yazılmışdı. Akkaddilli yazılardan astronomiya üzrə

gündəliklər və tarixi xronikalardır. Ayrıca qeyd etmək lazımdır ki, astronomiya üzrə gündəliklər ilk dəfə dünya tarixində Babil dövlətində e.ə. VII-I əsrlərdə mütəmadi olaraq həyata keçirilmişdi. Bu yazıların tərcümələri əcnəbi alimlərdən Sach, Boiy və digərlərini qeyd etmək olar [21, s.56; 18, s.20; 11].

Qeyd etdiyimiz kimi, Parfiya dövlətinin araşdırılmasına elmi maraq ilk dəfə XVIII əsrin sonlarında XIX əsrin əvvəllərində Avropada başlamışdı. İ. Droyzen XIX əsrin 30-40-cı illərində çap olunan “Ellinizm tarixi” adlı əsərində ayrıca Parfiya dövlətini yaranması barədə araşdırmalarda Selevkilərdən dövlətin ayrılması prosesi daha çox araşdırılmışdı. Digər şərqşünas-orientalist alim Q.Roulinsonun “Altıncı möhtəşəm şərq monarxiyası” əsərində xüsusi olaraq, bu dövlətin tarixini İran Xorasani coğrafiyası sərhədlərində araşdırmışdı. A.Quştmit adlı digər bir avropalı alimin əsərinin Parfiya tarixinin dəqiqləşdirilməsində əsas əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o, Pompey Troqun əsərindəki hökmdarların erkən dövr geneologiyasını dəqiqləşdirmişdi. Təxminən yarım əsrdən sonra N.Dibvoyz tərəfindən Parfiyanın siyasi tarixi barədə mükəmməl elmi araşdırma aparılmış və əsər çap olunmuşdu. Müəllifin əsərinin əsas üstünlükləri onun şəxsən Dəclə çayı yaxınlığında olan Selevkiyyə şəhərinin qazıntılarında şəxsən iştirak etməsi olmuşdu. XX əsrdə F.Altxaym “Yunan dövründə Asiyanın ümumi tarixi”, İ.Velskiy bu yüzilliyin 30-40-cı illərində yazmış olduğu bəzi əsərlərində həmçinin Parfiya tarixi araşdırılmışdı. 60-cı illərdə A.Q.Bokşaninin araşdırmalarında bu dövlətin yaranması və inkişafı barədə məlumatlar var. Ayrıca Selevki - Parfiya münasibətləri E.Vill 1966 – cı ildə “Ellin dünyasının siyasi tarixi” adlı əsərində araşdırmışdı.1983-ci ildə “Kembricin İran tarixi” adlı çoxcildliyin növbəti cildi çap olunmuşdu. Bu cildə müəlliflərdən E. Bivardu , İtaliyalı D.Musti “Suriya və Şərq” adlı əsəri çap olunmuşdu.Y.Zeymalın “Tacik xalqının tarixi”, E.Şaunel “Parfiyalılar və İpək yolu” Parfiya dövlətinin yaranma tarixi Arşakin Parfiyaya hücumlarından başlayaraq araşdırılmışdı. İran araşdırmaçısı K.Farrux “Qədim İranın hərbi tarixi və işi” barədə qələmə aldığı monoqrafiyada Parfiya dövlətinə qismən yer ayırmışdı [3, s.7-22; 12, s.10-35; 14, s.28-31].

Numizmatik mənbələr əsasən bir çox əcnəbi alimlərin əsərlərindən başqa həm də azərbaycanlı numizmat alim professor M.ə.Seyfəddini və bu məqalənin müəllifi tərəfindən qismən araşdırılmışdı [5, s.7-10; 3; 4, s.107-114; 13, s. 20; 7; 14, s.44-57; 10, s.206-211].

Parfiyaya aid olan bəzi yaşayış yerləri, qəbir abidələri qalıqları arxeoloji araşdırmalar zamanı Cənubi Uralda , Ustyurdda, Amudərya çayının Sarıqamış vadisi yaxınlığında, Uzboyda, Zərəfşən çayı hövzəsində, Kopet dağda Köhnə Nisa qazıntılarında müəyyən qədər öz əksini tapmışdı [7, s.56; 8, s.78-79; 9, s.8; 9, 12, s.123-145].

Tarixşünaslıqda Parfiya dövlətinin ilkin məkanı Q.Roulinson tərəfindən Xorasanda lokallaşdırılmışdı. E.Xerçveldə görə Əhəməni satraplığının tərkibində olan Partava Xəzər dənizinin qapılarından başlayaraq, ilk paytaxtı Tus şəhəri –müasir İrandakı Məşhəd şəhərinin şimalında yerləşirdi. M.Şahbazi hesab edirdi ki, I Daranın vaxtında Partava Nişapurda-

Məşhəddə yerləşirdi. Parfiya dövlətinin şimal-şərqi sərhədləri barədə ilk məlumatlar Strabona aiddir. O yazırdı - Nesayya məmləkətindən və onun yaxınlığında yerləşən Parfienadan Ox çayı axır. Bu çayın sahillərində köçəri parn-apan tayfaları yaşayır. Ox çayını Tedjen, yaxud Uzboy - Oks çayı ilə lokallaşdırırlar. Parfiyanın şimal-şərq sərhədləri e.ə. IV-II əsrlərdə Elbrus dağının şərq ətəklərindən Aladağ, Şahcahan və Binaluddan keçməsi barədə tutarlı məlumatlar elmi ədəbiyyatda mövcuddur (3-5).

Beləliklə, elmi ədəbiyyata əsasən, Partava-Parfienanın qədim adıdır. Partava Əhəmənilərə qədər Kopet dağın yaxınlığında, yaxud dağın hər iki ətəklərində yerləşirdi [5, s.7-18; 17, s. 24-25]. Ən son araşdırmalar bu lokallaşdırmaya şübhə ilə yanaşıldığını göstərir. Belə ki, rus alimi Balaxvantsev əhəmənilər zamanında Partav satraplığının harada yerləşməsinə belə izah edir - I Daranın hakimiyyəti zamanı Behistun yazısına görə, Nəqşi Rüstəm, Suzda bu hökmdara aid olan epiqrafik məlumatlara və Strabona görə Partava-Parfiena Hirkaniya ilə bircə bir ərazi inzibati vahidliyinə daxil edilmişdi. Eyni ərazi inzibati bölgüsü III Daranın zamanında dəyişilmədən qüvvədə qalmışdı. Makedoniyalı İsgəndərin zamanında və ondan sonra bu bölgü dəyişdirilməmişdi. Yazılı mənbələrdə bu satraplıq hər iki adda Partav-Parfiena, yaxud Hirkaniya kimi qeyd olunur. Partav-Parfiya toponimi barədə müəllif yazır ki, “Partava toponimi ilk dəfə əhəmənilərə aid olan epiqrafik yazılarda öz əksini taparaq, müasir İrənin şimal şərqinə aid edilir. Partava ardıcıl olaraq Əhəmənilər imperiyasına, Makedoniyalı İsgəndər imperiyasına, Selevkilər dövlətinin tərkibinə daxil olaraq, sonda parn tayfalarının işğalı nəticəsində Ərsaklar imperiyasının əsas hissəsi olmuşdur. Dil olaraq, massaget dili əsas ünsiyyət vasitəsi olaraq, parn tayfaları Xəzər dənizinin şərqində Araz –Uzboy çayının arxa hissələrində yayılmışlar” [5, s.17, s.105].

Parfiyanın –Partavanın qərb sərhədləri Xəzər darvazalarının (müasir Dərbənd-P.Q.) şərq sahillərini belə əhatə edirdi. Şərqdən Parfienanın sərhədləri Sus, yaxud Tusla əlaqələndirilirdi, daha dəqiq Binalud dağları tərəfi əhatə edirdi. Cənub sərhədləri Dəşti Kəbir çöllərini, Quqerd, Celar-kuh, Kuxe Sorx yüksəkliklərinə qədər çatırdı.

Parfiyalıların kimlik məsələsi də eynilə narrativ məlumatlarda müəyyən qədər öz əksini tapmışdı. Belə ki, Arrian parfiyalıları skif xalqı adlandırırırdı [5, s.12]. Bu faktı əsasən numizmatik materialların ikonoqrafik analizləri tam olaraq təsdiq edir. D.S.Rayevskiyə istinad edərək, Balaxvantsev qeyd edir ki, Parfiya sikkələrinin reversində Arşak-Ərsak əlində kamanla təsvir edilmişdi [5, s.84]. Qədim dövrün numizmatik materiallarında bu cür motiv nə şərq, nə də ellin dünyasının numizmatik materiallarında analogiyası yoxdur. Bu cür obrazlar yalnız skif dünyasına aiddir. Belə ki, ox və kaman skiflərdə hakimiyyət rəmzi hesab olunur. Elmdə massagetlər sak-tiqraxauda tayfaları ilə eyniləşdirilərək, əslində Herodotun bu tayfalar haqqında olan məlumatları əhəmənilərə aid olan kitabələrdə təsdiqlənir.

Sikkələr üzərində olan Arşak obrazı bütün detalları ilə Əhəmənilərdən legitim hakimiyyəti əldə etməsini deyil, əksinə özlərinin müstəqil, ayrı, köçəri mənşəyini mədəni dəyərlərini tam açıqlıqla göstərirdi. Parfiya yazıları və əlifbası Əhəmənilər zamanında deyil,

erkən ellin dövründə - e.ə. IV əsrin sonları - III əsrin I yarısında aramey əlifbası əsasında yaradılmışdı [5, s.85; 20, s.15-21;15, s. 43].

Numizmatik materialların araşdırmaları tam olaraq sübut edir ki, “ Parfiyanı yaradanların şərq və ellin ənənələrinin davamçıları olan parn tayfalarının qərarlı və uğurlu siyasəti olmuşdu” [13, s.67]. Belə ki, I Arşakdan sonuncu Parfiya hökmdarının sikkələrinə qədər hər birində sikkələrin reversində olan yazılar yunan dilində və əlifbasında, aversində olan yazılar ilə parfiya əlifbasında - yəni qədim türk əlifbalarının bir növündə zərb edilmişdi.

Beləliklə, nəticədə dünya tarix elminin tarixşünaslığının bəzi qisminə əsaslanaraq, Arşak-Ərsak-parfiya dövlətinin sərhədlərinin həm də Qafqaz dağlarının ətəklərindən keçməsi, ilk dövlət qurumunun Partava olaraq, məhz müasir Azərbaycanın hələ əhəmənilər dövründən dünyaya məlum olan və cənub şərqində olan Hirkaniya, indiki Ermənistanın Aparan, Quqerk adlı yerlərinin adlarına uyğun olaraq, bir hissəsini (bəlkə də bütövlükdə-P.Q.), indiki İranın şimal-şərqini də əhatə edərək yerləşməsinə ehtimal etmək olar. Görünür elə bu səbəbdəndir ki, sasanilər hakimiyyəti Parfiyadan aldıqdan sonra onun ən qədim dövlət adını qoruyub saxlayan Partava-Bərdə şəhərinə sikkə zərbinə icazə vermişlər. Partava-Parfiya adlı dövlətin imperiyaya çevrilməsində önəmli yerə malik olan tayfalardan birincisi daxlardan öncə parn –part tayfaları olmuşdu. Bu tayfaların erkən yaşayış məskənlərindən Azərbaycanın tarixi etnik ərazilərində hələ də toponimlərdə adları qorunmuşdu. Etnik mənşə etibarilə bu tayfalar skif-sak-massaget tayfaları olaraq, əsasən prototürk olduqları bu gün artıq o qədər də elm aləmində şübhə doğurmur. Erkən antik dövrdə bu dövlət artıq öz dilinə və əlifbasına malik olmuşdu. Həmin dövrün bir çox xalqları kimi parn-part tayfalarının yaratmış olduğu Partava dövlətində də yazılar aramey əlifbası əsasında formalaşmışdı. Bu əlifba sonralar digər xalqların o cümlədən Xarəzmin, Soqdu, Kuşanların, Baktriyanın və digərlərinin əlifbasının formalaşmasına təsir göstərmişdi. Sasanilər bu əlifbanı öz dillərinə və dilin qrammatikasına uyğunlaşdırmaq üçün cüzi dəyişiklik etmiş və onu fars əlifbası adlandırmışlar. Bu əlifbanın izləri Orxon-Yenisey əlifbasında da davam etmişdi. Hələ Qobustan qayalıqlarında mezolitdə əks olunan ox və kaman bu tayfaların hakimiyyət rəmzi olmuşdu. Hökmdar-döyüşçü-akınçı obrazı dünya tarixində ilk dəfə məhz bu qayalıqlar üzərində yer tapmışdı. Hakimiyyət rəmzi kimi ox və kaman obrazı Parfiya sikkələrində öz yerini sona qədər tutmuşdu. Bu obraz sonralar digər türk dövlətlərinin numizmatik materiallarında davam etmişdi. Bu cür hakimiyyət simvolundan digər etnoslar istifadə etməmişlər. Demək, Partava-Parfiya adlı dövlətin erkən yaranma məskənləri sırasında Azərbaycanın tarixi torpaqları və yerli türk etnosları əsas yerlərdən birini tutmuşdu.

Parfiyanın Qafqaz Albaniyası və Atropatena ilə iqtisadi əlaqələrinin öyrənilməsinin əsas maddi sübutları numizmatik materiallardır. Numizmatik mənbələr bir çox əcnəbi alimlərin əsərlərindən başqa, həm də azərbaycanlı numizmat alim professor M.Ə.Seyfəddini və bu məqalənin müəllifi tərəfindən qismən araşdırılmışdı [5, s.7-10; 3; 4,s.107-114; 13,s. 20;7; 14, s.44-57].

Belə ki, bu araşdırmalara görə Parfiyanın ərazi inzibati bölgü sistemi demək olar ki, əhəmənilərdən başlayaraq, dəyişilmədən həm də Parfiyanın hakim qüvvələri tərəfindən qorunub saxlanılmışdı. Bu satraplıqlardan biri də Qafqaz Albaniyasının da daxil olduğu Midiya (Atropatena və Albaniya) ərazisi idi. Hələ II Mitridatın hakimiyyəti zamanı (e.ə.128-88-ci illər) Parfiya ərazisi şərqdən Pəncab, şimalda Ceyhun (Amudərya) Şimali-qərbdə Xəzər dənizindən keçərək Qafqaz dağları, qərbdə Fərat çayına, cənubda Omman dənizindən Kəngər-Fars boğazına qədər qədər uzanırdı. Dövlətdə ticarət münasibətləri orta çəkisi təxminən 4, 30 qram ağırlığında olan, yüksək əyarlı gümüş draxmalara əsaslanaraq həyata keçirilirdi. Daxili ticarətdə mis və tuncdan olan sikkələrdən istifadə olunurdu. Qafqaz, yaxud Azərbaycan Albaniyası ərazisində keçən əsrin 50-ci illərindən etibarən xeyli sayda Parfiya dövlətinin ayrı-ayrı hökmdarlarının adından zərb edilmiş nəfis və gümüş sikkələr və bu cür sikkələrdən ibarət olan dəfinələr aşkar edilmişdi. Ümumilikdə Azərbaycan numizmatika elmində rəsmi qeydiyyatdan keçən yeddi ədəd zəngin sikkə dəfinələri və yüzlərlə tək-tək tapılan sikkələr numizmatlar tərəfindən araşdırılaraq, elmi ictimaiyyətə məqalələr, yaxud da monoqrafiyaların ayrı-ayrı bölmələrində öz yerini tapmışdı. Bu numizmatik artefaktları aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirərək, təsnifatını aparmaq mümkündür.

1. Cənubi Qafqazda müasir Gürcüstanın dağlıq və Qara dəniz sahilləri istisna olaraq, Parfiya dövlətinin sikkələri statistik analizlərə görə daha çox etnik Azərbaycan ərazisindən, həmçinin indiki Ermənistan, İranın cənubunda tapılmışdır. Təkcə Xınıslı dəfinəsində 162 ədəd, Şirvan (keçmiş Əli-Bayramlı) dəfinəsindən 110 ədəd Parfiyaya aid olan nəfis sikkələr araşdırılmışdı. Qəbələ və Bərdə dəfinəsinin tərkibindəki bu cür sikkələr e.ə. II əsrin sonlarından yerli “oxşatma”, yaxud da “varvar” tipli sikkələrin ümumiyyətlə zərb işinin dayandırılması və bununla yanaşı qısa müddətdə dövriyyəyə daxil olan selevkilərin klassik yunan draxma və tetradraxmaları Parfiya dövlətinin iqtisadi siyasəti nəticəsində dövriyyədən sıxışdırılıb çıxarılmış və bütövlükdə bazarlarda və bütün iqtisadi münasibətlərdə Parfiyanın sikkələrindən həm daxili, həm də xarici ticarət əlaqələrində də istifadə edilməmişdi. Bundan başqa xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, e.ə. II əsrin sonu və bütövlükdə I əsrdə Parfiyanın fasiləsiz, işlək və mərkəzi zərxbanası Ekbatanda-müasir Həmədanda, Atropatenanın qədim paytaxt şəhərlərində yerləşərək, bütün dövləti pullarla təmin etmişdi. Maraqlıdır ki, bu tarixlərdə Ekbatan zərxbanasının monoqramı A hərfi ilə, yəni dövlətin adı olan Atropaten kimi zərb edilmişdi. Bu prosesin səbəbləri sırasında Parfiya hökmdarı I Mitridatın hakimiyyəti zamanı qədim Midiyanın ərazisinin bütövlükdə, o cümlədən gümüş yataqlarının ələ keçirilməsi olmuşdu. Bu tip zərb işi II Mitridatın hakimiyyəti (e.ə.281-266) zamanı böyük uğurla davam etmişdi. Onun adından Ekbatanda zərb edilən sikkələr Naxçıvanda Xaraba Gilanda, Cəlilabadda, Bərdədə Şatırlıda, İsmayılıda Nyüdidə, Şamaxıda Çuxuryurdda, Fizulidə Horadizdə və digər yerlərdə xeyli sayda aşkar edilmişdi.

2. Maraqlıdır ki, hələ keçən əsrin ikinci yarısında aşkar edilən məşhur Xınıslı dəfinəsində digər pul vahidləri ilə birgə II Mitridatın draxmalarının “oxşatmaları” belə

alimlər tərəfindən təyin edilmişdi. Bundan başqa, ərazimizdə hər iki Mitridatın gümüş draxmalarının klassik saxta növləri belə tapılmışdı. Bu cür faktlar yerli əhalinin adı şəkilən dövlətlərdə Parfiya sikkələrinə olan böyük marağı, alqı-satqıda böyük inamı, əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin yüksəlişi ilə əlaqədar olaraq, həm də Parfiyanın intibah dönməində yerlərdə, o cümlədən bizim qədim dövlətlərimizdə göstərilən illərdə sikkə çatışmazlığının yaranması ola bilər. Demək hər iki dövlət Parfiyanın tam olaraq təsiri və ya nüfuz dairəsində olmaqlarına baxmayaraq, müəyyən statusa, o cümlədən bütün imoeriyanı sikkələrlə təmin edəcək qədər yüksək iqtisadi hüquq malik olmuşlar ki, bu zaman da bəzi hallarda hətta yerli hökmdarlara öz adlarından daxili bazar üçün pul işini həyata keçirməyə icazə verilmişdi. Bu qəbildən Andraqoron, Artavazın portretləri olan gümüş draxmaları misal kimi göstərmək mümkündür. Demək zaman-zaman həm Atropatena, həm də Albaniyanın Parfiyanın mərkəzi hakimiyyətindən yalnız nominal asılılığı olmuşdu.

3. Sasanilərin işğalına qədər hər iki dövlət idarəçiliyi yerli sülalələr tərəfindən idarə edilmişdi. Bununla belə imperiya daxilində ticarət münasibətləri əsasən Parfiyanın mərkəzi zərbcinə məhsulları ilə təmin edilirdi. Bura Ekbatanda zərb edilib, bütün parfiya ərazisində tədaviyə istifadə edilən gümüş draxmaları xüsusi qeyd etmək lazımdır. Azərbaycan, yaxud da Qafqaz Albaniyası adlı dövlətimizdə isə yerli zərb işi yalnız ehtiyac yarandıqda “oxşatma” sikkələrin zərb işi həyata keçirilirdi.

Ədəbiyyat

1. Seyfəddini, M.A. Əliyeva, R.Z. (2004) Parfiya dövləti. Bakı.
2. Pirquliyeva, Q.Ə. (2019) Numizmatik materiallar kontekstində Parfiya və qədim Azərbaycan münasibətləri. BDU” Xəbərlər”, 4 sayılı, s.107-114.
3. Балахванцев, А. С. К (2009) вопросу о времени и обстоятельствах возникновения «Парфики» Аполлодора Артемитского // Политика, идеология, историописание в римско-эллинистическом мире / О. Л. Габелко (ред.). Казань.
4. Балахванцев, А. С.(2015) Парфянский поход Антиоха III // Восток. Афро-азиатские общества: история и современность. № 1, М.
5. Балахванцев, А.С. (2017) Политическая история ранней Парфии. М. 192 стр.
6. Брагинская, Н. В. (2014) Шмайна-Великанова А. И. Введение II. Две разные книги об одних и тех же событиях // Четыре Книги Маккавеев. М.
7. Маньлов, Ю. П. Хожаниязов, Г. (1981) Городища Аязкала 1 и Бурлыккала (К изучению фортификации древнего Хорезма) // Археологические исследования в Каракалпакии / И. К. Косымбетов, В. Н. Ягодин (ред.). Ташкент.

8. Мандельштам, А. М. (1963) Некоторые новые данные о памятниках кочевого населения Южного Туркменистана в античную эпоху // Известия АН ТуркССР. СОН. № 2., Ашхабад.
9. Пилипко В. Н. (1987) Парфянский слой поселения Коша-депе у Бабадурмаза // СА. № 4 , М.
10. Пиргулиева, Г.А. (2011) О некоторых редких нумизматических материалов из Азербайджана. В материалах международной конференции «Археология, Этнология и фольклористика Кавказа».Тбилиси, с.206-211.
11. Лившиц, В. А. (2010) Парфянская ономастика. СПб.
12. Кошеленко, Г. А. (1966) Культура Парфии. М.
13. Олбрихт, М. Я. (2009) Страбон и Ох: некоторые замечания по рекам античной Центральной Азии // «Дорога Страбона» как часть Великого Шелкового пути / С. Г. Кляшторный, Ш. М. Мустафаев (ред.). Самарканд-Ташкент.
14. Раевский, Д. С. К (1977) вопросу об обосновании царской власти в Парфии («Парфянский лучник» и его семантика) // Средняя Азия в древности и средневековье / Б. Г. Гафуров, Б. А. Литвинский (ред.). М.
15. Altheim F. Weltgeschichte Asiens im griechis_ chen Zeitalter. Halle / Saale. Bd. II. Berlin, 1948.
16. Assar, G. F. (2004) Genealogy and Coinage of the Early Parthian Rulers I // Parthica. T. 6.L.,2004.
17. Bivar, A. D. H. (1983) The Political History of Iran under the Arsacids // CHIr. Vol. III (1).
18. Boiy, T. (2004) Late Achaemenid and Hellenistic Babylon. Leuven, Paris.
19. Diakonoff, I. M. Livshits, V. A. (2001) Parthian Economic Documents from Nisa (Corpus Inscriptio_num Iranicarum. Part II: Inscriptions of the Seleucid and Parthian periods and of Eastern Iran and Central Asia, Vol. II: Parthian). London.
20. Gaslain, J. (2006) Réfl exions sur la signifi cation des armes des premières monnaies Arsacides // Arms and Armour as Indicators of Cultural Transfer / M. Mode, J. Tubach (eds.). Wiesbaden.
21. Gaslain, J. (2010) Éléments de réfl exion sur la con_quête et l'occupation Arsacides de la Mésopotamie (Ile siècle av. n.è) // Parthica. T. 12. Gatier P.-L., Lombard P.
22. Sachs, A. J. (1977) Achaemenid Royal Names in Babylonian Astronomical Texts // AJAH. Vol. 2 (2). L.
23. Sachs, C. (2003) Héraos // De l'Indus à l'Oxus. Archéologie de l'Asie Centrale / O. Vopearachchi, C. Landes, C. Sachs (eds.). Lattes.Berlin.

ON THE HISTORIOGRAPHY OF THE ECONOMIC TIES OF THE EARLY STATES OF AZERBAIJAN AND PARTHIA

Ganira Pirgulyeva

Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan

Influenced by the territory of Parthia, the early states of Azerbaijan-Caucasian Albania and Atropatena, in their economic relations, mainly used coin materials minted both in the central cities of this state and in Ecbatana. The discovered treasures of coins from the territory of modern Azerbaijan prove such interesting facts as, during the reign of some rulers of Parthia, barbaric imitations of silver drachmas and sometimes counterfeit coins were minted. So numismatic materials allow us to come to the conclusion that both states before joining the Sassanids had a nominal value, vassal dependence, and not full annexation to Parthia.

Key words: state of parn-sak tribes, Parthian sources, Parthian problem in European science, Parthian and ethnic territories of Azerbaijan

ИЗ ИСТОРИОГРАФИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ ПАРФИИ И ПЕРВЫХ ГОСУДАРСТВ АЗЕРБАЙДЖАНА

Ганира Пиргулиева

Лянкранский государственный университет, Лянкрань, Азербайджан

Находясь под влиянием и на территории Парфии ранние государства Азербайджана - Кавказская Албания и Атропатена при экономических связях в основном использовали монетные материалы, чеканенные как в центральных городах этого государства, так и в Экбатане. Обнаруженные клады монет из территории современного Азербайджана доказывают таких интересных фактов, как во времена правления некоторых правителей Парфии чеканили варварские подражание серебряных драхм и иногда фальшивые монеты. Так нумизматические материалы разрешают нам прийти к выводу о том, что обе государства до присоединения к сасанидам имели номинальную, вассальную зависимость, а не полное присоединение к Парфии.

Ключевые слова: государство парн-сакских племен, Парфия в источниках, парфянская проблема в европейской науке, Парфия и этнические территории Азербайджана

Daxil oldu: 1.05.2021;

Çapa qəbul edildi: 15.06.2021;

Çap edildi: 17.08.2021

Elmi xəbərlər jurnalı Lənkəran Dövlət Universitetinin
mətbəəsində çap olunmuşdur

Yığma verilmişdir: 15.06.2021
Çapa imzalanmışdır: 17.08.2021

Kagızın formatı: $64 \times 84^{\frac{1}{8}}$
Çap vərəqi: 22 c.v., tiraj: 100
Çap ofsent üsulu ilə.

Ünvan: Az 4200, Lənkəran şəhəri, General Həzi Aslanov xiyabanı 50
e-mail: elmi_meqale@lsu.edu.az
www.lsu.edu.az